

Ә.Б. Ақпаева, Л.А. Лебедева, М.Ж. Мыңжасарова,
Т.В. Лихобабенко

МАТЕМАТИКА

Умумий билим беридіған мектеппнің 3-синип
окуғучилириға беғишланған дәрислиқ

3-бөлүм

*Қазақстан Жұмғарийитиниң
Билим және наука министрлігі тәсвісіндегі қылған*

Алматықітап баспасы
2018

ӘОЖ 373.167.1

КБЖ 22.1я 72

А 37

Шәртлик бәлгүләр:

– дәрисниң мәхсити

– Сән немә үгәндидң?

– өстә сақла

– тәтқиқ қил

– топ билән иш

– жұп билән иш

– өмәлий иш

– өз алдига иш

– өй тапшурмиси

– математика күндилик
наятта

– ижадий иш

Ақпаева Ә.Б.

А 37 Математика. Дәрислиқ. 3-бөлүм. Умумий билим беридиган мәктәпнин 3-синип оқуғучилирига беғишланған дәрислиқ. /Ә.Б. Ақпаева, Л.А. Лебедева, М.Ж. Мыңжасарова, Т.В. Лихобабенко. – Алматы: Алматықітап баспасы, 2018. – 108 бет, сурәтлик.

ISBN 978-601-01-3624-3

3-бөлүм. – 108 б., сур.:

ISBN 978-601-01-3622-9

ӘОЖ 373.167.1

КБЖ 22.1я 72

ISBN 978-601-01-3622-9 (3-бөлүм)

ISBN 978-601-01-3624-3 (умумий)

© Ақпаева Ә.Б., Лебедева Л.А., Мыңжасарова М.Ж.,
Лихобабенко Т.В., мәтини, 2018

© «Алматықітап баспасы» ЖШС, 2018

ҚӘДИРЛИК ДОСТ!

Саңа дәрисликниң 3-бөлүмини тәвсийә қиливатымыз. Үчинчи қарәктә қалдуқ билән бөлүшни үгинисөн. Қөпәйтиш билән бөлүшниң хусусийәтлирини пайдилинидиған болисөн. Тик құр түридә көпәйтиш билән бөлүшниң алгоритмлирини қураштурысөн. Алған маһаритиңни қоллинип, һесаплар чиқирисөн. Муреккәвирәк тәңлимиләрни йешишни өзләштүрисөн.

Тик булуңлуқ параллелепипед билән кубниң йейилмисини тәйярлашни үгиниш сөн үчүн қизиқарлық болидиғанлиғи еник. Сөн мөшү фигуриларни бурап қойған вақитта тәрәплириниң орунлишишини ениқлашни билидиған болисөн.

Биз саңа оқушта утуқ тиләймиз. Өзәң ачқан йецилиқлириң сени хошаллиққа бөлисун

81

Қолайлық несаплашлар

Декоративлик-қолланма һүнири

Сән һәриплік ипадини тәңлиқ түридә йезишни, қолайлық несаплаш үчүн көпәйтиш билән бөлүшниң хусусийәтлирини пайдилинишни үгинисән

1. Көпәйтиш хусусийәтлириниң һәрипләр билән бөлгүлинишигә қара вә өз мисаллириң билән чүшөндүр. Төвәндикі һәр бир хусусийәтни испатлаш үлгисини пайдилан.

Көпәйтишниң орун алмаштуруш хусусийити

$$a \cdot b = b \cdot a$$

$$4 \cdot 2 = 2 \cdot 4$$

Көпәйтишниң тарқитишихусусийити

$$(a + b) \cdot c = a \cdot c + b \cdot c$$

$$(a - b) \cdot c = a \cdot c - b \cdot c$$

$$(4 + 2) \cdot 3 = 4 \cdot 3 + 2 \cdot 3 = 18$$

$$(4 - 2) \cdot 3 = 4 \cdot 3 - 2 \cdot 3 = 6$$

Көпәйтишниң топлаш хусусийити

$$(a \cdot b) \cdot c = a \cdot (b \cdot c)$$

$$(3 \cdot 2) \cdot 4 = 3 \cdot (2 \cdot 4)$$

Көпәйтиндеги санға бөлүш

$$(a \cdot b) : c = (a : c) \cdot b = (b : c) \cdot a$$

$$(3 \cdot 6) : 3 = (3 : 3) \cdot 6 = 6$$

$$(3 \cdot 6) : 3 = (6 : 3) \cdot 3 = 6$$

Кошундини санға бөлүш

$$(a + b) : c = a : c + b : c$$

$$(8 + 4) : 2 = 12 : 2 = 6$$

$$(8 + 4) : 2 = 8 : 2 + 4 : 2 = 4 + 2 = 6$$

Қолайлық несаплаш үчүн көпәйтиш билән бөлүшниң хусусийәтлири пайдилиниду.

2. Достуң билән ойна. Һәр бир сандуқчидин бир-бир ипадидин елиңлар. Уларниң мәналирини қош. Елинған ипадиләрни яз. 5 минутниң ичиңдә ким көп һесаплап үлгәрди?

$100 \cdot 3$
$14 \cdot 10$
$5 \cdot 40$

+

$60 \cdot 7$
$80 \cdot 5$
$5 \cdot 30$

3. Ипадиләрниң мәнасини тап. Уларниң барлығини һәр түрлүк усул билән чиқиришқа боламду?

$$(15 + 21) : 6$$

$$(14 + 21) : 7$$

$$(10 + 22) : 4$$

$$(120 + 20) : 10$$

$$(300 + 60) : 9$$

$$(100 + 200) : 3$$

4. Һәрбир ипадини һесаплашниң қолайлық усулини тап.

$$(8 + 2) \cdot 50$$

$$(2 \cdot 5) \cdot 7$$

$$(40 - 30) \cdot 5$$

$$4 \cdot (30 - 20)$$

$$(600 + 300) : 3$$

$$20 \cdot (10 + 40)$$

$$(8 \cdot 2) \cdot 5$$

$$(2 \cdot 32) \cdot 5$$

$$(50 + 6) : 8$$

5. а) Һесапни һәр түрлүк усул билән чиқар.

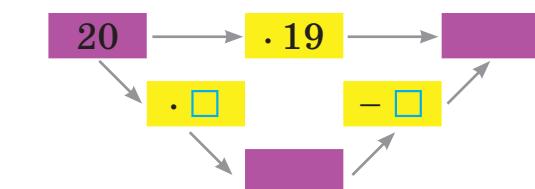
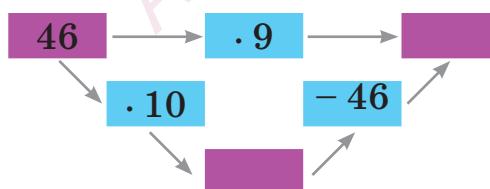
Уста 8 төмүр қалпақ вә 12 қамча ясиди. Уларниң барлығини 2 қорапқа бөлүп салди. Һәр бир қорапта қанчә буюм бар?

ә) Өзәң мөшүниңға охшаш һесап қураштур.

6. Көпәйтишниң қандақ орунланғанлиғини қараштур. Үлгө бойичә һесапла.

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

82

Қолайлиқ несаплаш үчүн көпәйтишниң хусусийәтлирини пайдилиниш

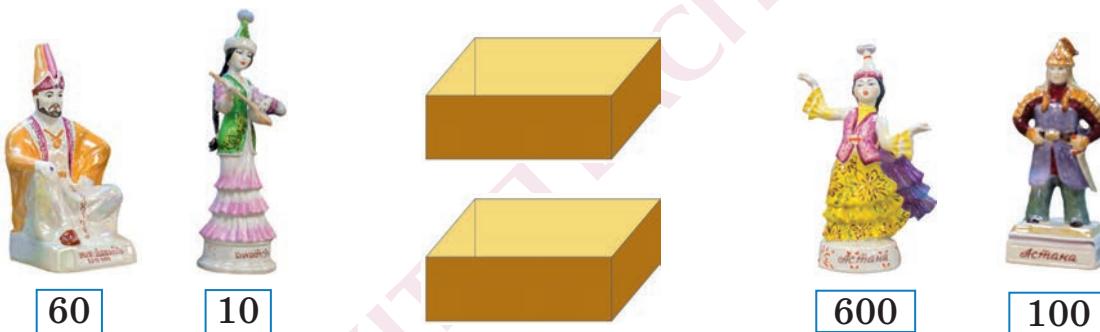
Декоративлик-қолланма һүнири

Сән қолайлиқ несаплаш үчүн көпәйтиш билән бөлүшниң хусусийәтлирини пайдилинип үгинисән.

- Балилар декоративлик-қолланма буюмлар ясайдыған фабрика барди. Улар миллий хатирә соғиларни қандақ ясайдыған лиғини көрди. Балилар хатирә соғиларни қорапларға санап селишқа ярдәмләшти. Уларға несаплаш усуллирини чүшәндүрүшігө ярдәмләш.

$$(60 + 10) : 2 = 60 : 2 + 10 : 2 = \square$$

$$70 : 2 = 60 : 2 + 10 : 2 =$$

$$(600 + 100) : 2 = 600 : 2 + 100 : 2 = \square$$

$$700 : 2 =$$

$$(600 + 100) : 20 = 600 : 20 + 100 : 20 = \square$$

$$700 : 20 =$$

Санни бөлүш үчүн уни разрядлик _____ қошундисиға ажритиш керәк.

- Ефизчә чүшәндүрүп несапла.

$$600 : 5$$

$$90 : 2$$

$$900 : 2$$

$$700 : 5$$

$$500 : 4$$

$$500 : 2$$

$$900 : 20$$

$$300 : 20$$

- Селиштур.

$$500 : 2 * 1000 : 4$$

$$900 : 2 * 700 : 50$$

$$70 : 5 * 300 : 50$$

4. Ңесап бойичә ипадә түзүп, уни чиқар.

Музейға 40 қиз вә 30 оғул бала барди. Уларни тәңмұ-тәң бөлүп 2 автобусқа олтарғузди. Ңәр бир автобусқа қанчә балидин олтарди?

5. Ңесапни чиқар. Ңесапниң соалиға жағавап бериш үчүн қандақ мәлumatлар саңа наңжәт өмәс екәнлигини ениқла.

Марат һүнәр мәктевидә һәптисигә 45 минуттин 2 күн, 90 минуттин 3 күн дәрис оқиди. У йөнә һәптисигә 2 қетим 60 минуттин бассейнда үзиду. Марат һүнәр мәктевидә һәптисигә нәччә saat дәрис оқыйду? Жағавини saat билән вә минут билән ипадилә.

6. Ңесапни һәр түрлүк усул билән чиқар.

Балиларға беғишланған поезға олтиришқа 30 қиз вә 40 оғул бала кәлди. Ңәр бир вагонға 10 балидин олтарди. Балилар қанчә вагонға олтарди?

 7. Ңесапни чиқиришниң 2 усулинин чүшәндүр.

1-усул	2-усул
1) Барлығи қанчә бала кәлди?	1) Қызылар қанчә вагонға олтарди?
2) Улар қанчә вагонға олтарди?	2) Оғул балилар қанчә вагонға олтарди?
	3) Барлығи қанчә вагонға олтарди?

 7. Ңесапни һәр түрлүк усул билән чиқар. Саңа соғилири бар халтиларни тәйярлаш керәклигини көз алдыңға кәлтүр.

а) Сенинда 24 шоколад билән 30 музкемпүт бар. Барлық кәмпүтни тәңмұ-тәң бөлүп 6 қорапқа селишиң керек. Ңәр бир қорапқа нәччә кәмпүттин салисөн?

 ә) йешимилиши мөшүндақ болидиған ңесап ойлаштур. Йешимишини төвөндикі усулларниң бири билән йезип, ипадә түз:

$$(\square + \square) : \square \text{ яки } \square : \square + \square : \square.$$

8. Ңесапла.

$$658 + 174$$

$$1000 - 65$$

$$574 + 254$$

$$789 - 654$$

$$217 + 361$$

$$456 - 321$$

$$237 + 343$$

$$789 - 98$$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

83

Бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүш

Декоративлик-қолланма һүнири

Сән бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүшни үгинисән.

1. Несапни чиқириңлар.

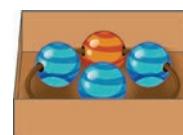
а) Чевәрханида 18 мончақ һәр қорапқа 6 данидин селинди. Қанчә қорап һажәт болди?

$$18 : 6 = 3 \text{ (қорап)}$$

Жавави: 3 қорап һажәт болди.

ә) Чевәрханида 18 мончақ һәр қорапқа 4 данидин селинди. Қанчә қорап һажәт болди вә қанчә мончақ қалди?

$$18 : 4 = 4 \text{ (2 қалдуқ)}$$

Жавави: 4 қорап һажәт болди, 2 мончақ ошуқ қалди.

Йешилишини тәкшүрәйли. Униң үчүн бөлүндинин мәнасини бөлгүчкә көпәйтеп, қалдуқни қош.

$$4 \cdot 4 + 2 = 18 \text{ (мончақ)}$$

Несап дурус чиқирилған.

Қалдуқ
билән
бөлүш

Есиңдә болсун: қалдуқ һәр қачан бөлгүчтин кичик болуши лазим!

2. Сұритини селип, несапларни чиқар.

а) Ақа-ука 2 балиға 10 яңақни тәң бөлүп бериш керәк. Уларниң һәрқайсисиға қанчә яңақтын тегиду? Қанчә яңақ қалиду?

- ә) Ақа-ука 3 балиға 10 яңақни тәң бөлүп бериш керәк. Уларниң һәр қайсисиға нәччә яңақтн тегиду? Қанчә яңақ қалиду?
- б) Ақа-ука 4 балиға 10 яңақни тәң бөлүп бериш керәк. Уларниң һәр қайсисиға нәччә яңақтн тегиду? Қанчә яңақ қалиду?

3. ЖӘДВӘЛНИ ДӘПТИРИҢГӘ СИЗИП, УНИ ТОЛТАР.

Арча оюнчуклири һәр қорапқа 6дин селинди. Қанчә қорап һажәт болидиғанлиғини вә қанчә оюнчук қалидиғанлиғини ениқла.

Оюнчукниң сани	13	15	19	22	23
Қорапниң сани	2				
Қалдуқ	1				

4. а) Һесапни һәр түрлүк усул билән чиқар.

Сән өзәңни хатирә соғилар дүкининиң сетькчиси дәп һесапла. Һәр бир сәяһәтчи сениңдин 4 төгидин вә 5 кигиз өйдин сетьип алди. Әтәр хатирә соғилар дүкиниға 30 сәяһәтчи кәлгән болса, сән қанчә хатирә соға саттиң?

ә) Һесапниң санлық мәлumatлирини өзгәртип, қайтидин чиқар.

5. Қалдуқ билән бөлүшни орунла вә уни тәкшүрә.

$$30 : 4$$

$$10 : 3$$

$$35 : 6$$

$$20 : 7$$

$$60 : 9$$

$$69 : 8$$

$$50 : 8$$

$$17 : 3$$

Әмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Ипадиләрни тик кур туридә йеziп, уларни һесапла.

$$124 + (219 - 51)$$

$$906 - (156 + 187 - 97)$$

$$1000 - (218 + 108)$$

$$927 - (200 + 120) : 4$$

$$67 + (9 \cdot 6) : 3$$

$$962 - (8 \cdot 100) : 2$$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

84

Бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүш

Һәйкәлтарашлық сәнъити

Сән бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүшни орунлай-диган болисөн.

1. Ипадиләрни мәнаси билән мувапиқлаштуруп, һәйкәлләр қандақ материалдин ясалғинини еникла.

Металл
 $200 \cdot 3 - 300$

200

Таш
 $1000 - 400 \cdot 2$

100

Яғач
 $20 \cdot 3 + 40$

Султан Бейбарыс
ядикарлиғи

300

«Батур» һәйкили
ядикарлиғи

Иш мабайинида һәйкәлтараш һәр түрлүк қуралларни пайдилиниду. Бирақ ишқа киришмәстин авал у қериндаш билән үлгисини сизивалиду.

2. а) Қорапқа 12 қериндашни 6дин бөлүп сал.
ә) Қорапқа 14 қериндашни 6дин бөлүп сал.
б) Қорапқа 5 қериндашни 6дин бөлүп сал.

Униң үчүн қанчә қорап керәк болиду?

5 саниниң тәркивидә 6 нәччә қетим бар?

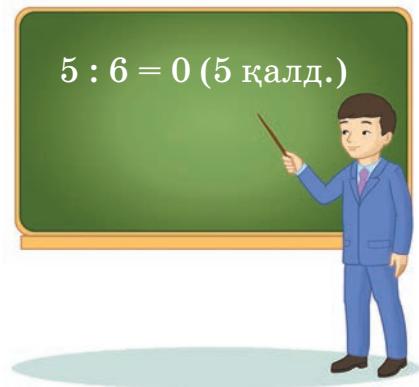
5 саниниң тәркивидә 6 сани йоқ, йәни 0.

Бир қорапму керәк өмәс. Қериндашлар-ниң барлиғи үстәл үстидә қалиду.

Йешимиши: $5 : 6 = 0$ (5 қалд.)

Тәкшүрүш: $0 \cdot 6 + 5 = 5$

$$5 : 6 = 0 \text{ (5 қалд.)}$$

3. а) Қиши мәйримигә балилар 20 қар адимини ясиди. Уларни һәр қатарға 9дин қойди. Қанчә қатар чиқти? Қанчә қар адими ешип қалди?

- ә) Қалдуқ билән бөлүшкә несан қураштур.

Ө.и.

4. Қалдуқ билән бөлүшни орунла вә уни тәкшүрә.

$$29 : 7$$

$$46 : 5$$

$$130 : 60$$

$$135 : 40$$

$$85 : 9$$

$$680 : 80$$

$$4 : 3$$

$$7 : 6$$

$$19 : 2$$

$$88 : 9$$

$$52 : 5$$

$$8 : 7$$

5. Ңесапни чиқар.

Яғачтын һәйкәл ясаш үчүн жаңгалдин 43 чәнжә өкелиш керәк. Машиниға 4 чәнжидин ошуқ селишқа болмайды. Барлық чәнжиди өкелиш үчүн, жаңгалға нәччә қетим беришқа тоғра келидү?

6. Язма дурус болуши үчүн, бош орунларға чүшүп қалған рәқәмдерни яз.

$$3 \square : 3 = 10 \text{ (2 қалд.)}$$

$$4 \square : 7 = \square \text{ (5 қалд.)}$$

$$77 : \square = \square \text{ (5 қалд.)}$$

$$9 : 2 = \square \text{ (1 қалд.)}$$

7. а) Қалдуқ билән бөлүшни орунла.

$$5 : 8$$

$$50 : 9$$

$$48 : 7$$

$$4 : 6$$

$$84 : 9$$

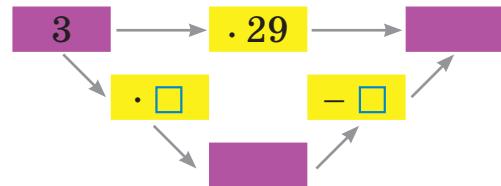
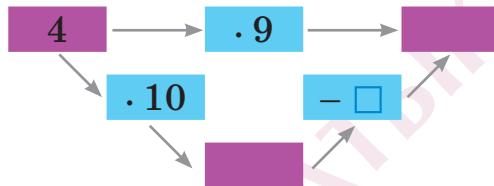
$$27 : 5$$

ә) Қалдуқ билән бөлүшкә йәнә үч мисал ойлаштур.

8. Қолайлиқ һесапла.

9. Әмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Ипадиләрни тик куртүридә йезип, уларни һесапла.

$$341 + (431 - 134)$$

$$85 + (577 - 236)$$

$$99 + (890 - 800) : 3$$

$$434 - (343 - 43)$$

$$222 + (333 - 144)$$

$$1000 - (320 - 20) : 10$$

10. Һәйкәлтарашлар дәм елиш беғидики 4 йолни безәлләндүрүш үчүн 38 һәйкәл ясиди. Һәр бир йолдик һәйкәлләр тәң болуши үчүн, йәнә нәччә һәйкәл ясиши керәк?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

85

17 · 5, 84 : 4 түридики жәдвәлдин сирт көпәйтиш вә бөлүш

Рәссаамлиқ

**Сән 17 · 5, 84 : 4 түридики жәдвәлдин сирт еғизчә көпәйтиш
вә бөлүш әмәллериини орунлашни үгинисән.**

1. Ипадиләрни мәнаси билән мувапиқлаштуруп, hәр бир рәссимниң қандақ бояқ билән селинғанлиғини ениқла.

14 · 11

22 · 11

42 · 11

А. Әбжанова.
«Қысқы бақ»

Көк яйлақ.
Ә. Қастеев

Воронеж өлкиси.
М. Пашкова

$$11 = 10 + 1$$

Акварель 242

Гуашь 385

Майлиқ бояқ 253

Акрил 154

Темпера 462

35 · 11

А. Дүзелханов.
«Наурыз»

23 · 11

Арғимақ.
Т. Тілеужанов

2. Қандақ hесапланғинини чүшәндүр.

$$17 \cdot 5 = (10 + 7) \cdot 5 = 10 \cdot 5 + 7 \cdot 5 = 50 + 35 = 85$$

$$84 : 4 = (80 + 4) : 4 = 21 \quad 963 : 3 = (900 + 60 + 3) : 3 = 321$$

3. Һесапла.

$$\begin{array}{ll} 17 \cdot 3 & 4 \cdot 14 \\ 4 \cdot 19 & 930 : 3 \end{array} \quad \begin{array}{ll} 300 : 20 & 680 : 2 \\ 600 : 5 & 480 : 40 \end{array} \quad \begin{array}{ll} 13 \cdot 5 & 500 : 20 \\ 240 : 4 & 900 : 2 \end{array}$$

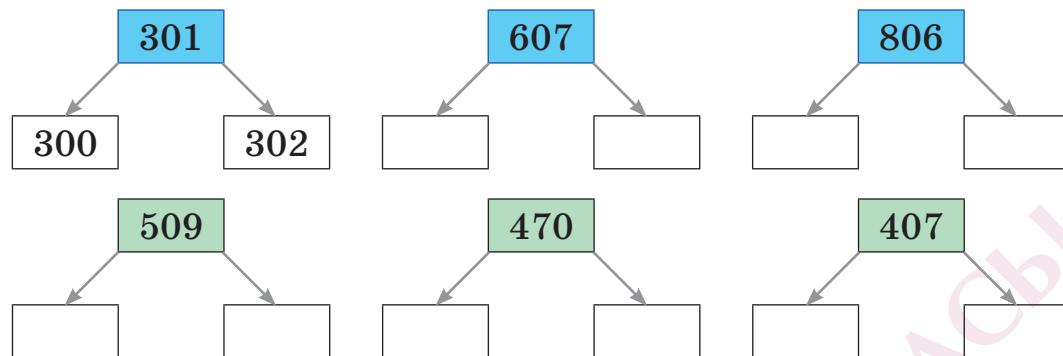
4. Әмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла вә hесапла.

$$\begin{array}{lll} 450 : 5 + 720 : 90 & 480 - 390 + 240 : 80 & 640 - 70 \cdot 8 + 241 \\ 580 - 810 : 9 + 210 & 12 \cdot 3 + 60 : 4 & 70 : 5 + 25 \cdot 2 \end{array}$$

5. Боялған тик төртбулуңлуктардикі санларни қийма қөфөзгө яз. Башқа қийма қөфөзлөргө мөшү санларға хошна санларни яз. Қийма қөфөзлөрни арилаштуруп, уларни кемиши тәртиви билән орунлаштур. Санларниң биригө чүшәнчә бәр.

6. а) Биринчи тик қурдикі мисалларни несаплаш усулини чүшәндүр. Мөшү билимиңни пайдилинип, иккинчи тик қурдикі мисалларни қандақ несаплашқа болиду?

$$(200 + 4) \cdot 2 = 200 \cdot 2 + 4 \cdot 2 = 408 \quad 204 \cdot 2$$

$$(400 + 8) : 2 = 400 : 2 + 8 : 2 = \square \quad 408 : 2$$

ә) Чүшәндүрүп несапла.

$$304 \cdot 2 \quad 204 \cdot 4 \quad 604 : 2 \quad 804 : 4$$

$$102 \cdot 5 \quad 102 \cdot 2 \quad 505 : 5 \quad 802 : 2$$

7. а) Биринчи тик қурдикі мисалларни несаплаш усулини чүшәндүр. Мөшү билимиңни пайдилинип, иккинчи тик қурдикі мисалларни қандақ несаплашқа болиду?

$$(200 + 40 + 2) \cdot 2 = 200 \cdot 2 + 40 \cdot 2 + 2 \cdot 2 = 484 \quad 242 \cdot 2 =$$

$$(400 + 80 + 4) : 2 = 400 : 2 + 80 : 2 + 4 : 2 = \square \quad 484 : 2 =$$

ә) Мөшүндақ мисаллар тик қурини ойлап яз.

б) Чүшәндүрүп несапла.

$$314 \cdot 2 \quad 221 \cdot 4 \quad 884 : 4 \quad 963 : 3$$

$$111 \cdot 5 \quad 132 \cdot 2 \quad 842 : 2 \quad 396 : 3$$

Дәрисниң мавзуси бойичө тапшурмилар вә соаллар қураштур.

86

96 : 6 түридики жәдвәлдин сирт еғизчә бөлүш

Рәссаамлиқ

Сән 96 : 6 түридики еғизчә бөлүшни орунлап үгинисән.

1. Ипадиниң мәнасини тепип, рәсимләр қандақ жанрда селингандылығини ениқла.

Натюрморт
918Пейзаж
288Портрет
225

25 · 9

Б. Исин
«М. Әуезов»200 + 5²Ф. Киреев
«Б. Момышұлы»Е. Садырбаев.
«Тағ»Г. Ысмайлова.
«Қимиз»А. Фалымбаева.
«Натюрморт»Р. Құлбатыров.
«Тау өзені»

32 · 9

102 · 9

9 · 100 + 9 · 2

280 + 2³

2. Бириңчи тик қурниң несаплаш усулини чүшәндүр. Мошу билимиңни пайдилинип, иккинчи тик қурдики мисалларни қандақ несаплашқа болиду?

$$(40 + 18) : 2 = 40 : 2 + 18 : 2 = \square$$

$$58 : 2 = 40 : 2 + 18 : 2 =$$

$$(80 + 16) : 4 = 80 : 4 + 16 : 4 = \square$$

$$96 : 4 =$$

$$(400 + 180) : 2 = 400 : 2 + 180 : 2 = \square$$

$$580 : 2 =$$

$$(400 + 180) : 20 = 400 : 20 + 180 : 20 = \square$$

$$580 : 20 =$$

$$(800 + 160) : 4 = 800 : 4 + 160 : 4 = \square$$

$$960 : 4 =$$

$$(800 + 160) : 40 = 800 : 40 + 160 : 40 = \square$$

$$960 : 40 =$$

Иккىханилиқ яки үчханилиқ санларни бирханилиқ санғабөлүш үчүн, уни һәр қайсиси мошу санға бөлүнидиған «қолайлық» қошулғучиларниң қошундиси түридә йезишқа болиду. Аңдин кейин қошундини санға бөлүш қаидисини пайдилан.

3. Еғизчө чүшәндүрүп несапла.

$$56 : 2$$

$$560 : 2$$

$$560 : 20$$

$$42 : 3$$

$$420 : 3$$

$$420 : 30$$

$$78 : 6$$

$$780 : 6$$

$$780 : 60$$

4. Селиштур.

$$(96 + 4) : 2 + 9 \cdot 8 * 56 : 4 + 25 \cdot 3 - 5 \cdot 3$$

$$960 : 4 + 18 \cdot 3 - 100 * 560 : 4 - 200 : 5$$

$$78 : 6 + 750 : 5 * 930 : 3 - 930 : 5 + 25 \cdot 2$$

5. Қалдуқ билән бөлүшни орунла. Тәкшүрә.

$$7 : 2$$

$$36 : 5$$

$$60 : 9$$

$$49 : 3$$

$$6 : 5$$

$$57 : 9$$

$$75 : 8$$

$$56 : 6$$

$$6 : 4$$

$$85 : 9$$

$$29 : 10$$

$$82 : 7$$

$$7 : 5$$

$$104 : 10$$

$$50 : 7$$

$$95 : 9$$

$$4 : 8$$

$$2 : 9$$

$$5 : 7$$

$$5 : 6$$

6. Қериндашларни қорапларға бөлүп селишқа ярдәмләш.

а) Қорапниң санини тап.

Қериндашларниң сани	23	19	57	80	45
Бир қорапниң сиғдуруушчанлиғи	5	4	7	9	6
Қорапниң сани					
Қалдуқ					

ә) Қериндашларниң санини тап.

Қериндашларниң сани					
Бир қорапниң сиғдуруушчанлиғи	5	9	4	7	5
Қорапниң сани	8	10	13	11	12
Қалдуқ	3	8	2	5	4

7. . Қалдуқ билән бөлүшни орунлап, уни тәкшүрә.

$$58 : 5$$

$$65 : 6$$

$$47 : 7$$

$$88 : 9$$

$$29 : 3$$

$$49 : 6$$

$$47 : 5$$

$$18 : 7$$

8. Ңесапларни һәр түрлүк усул билән чиқар.

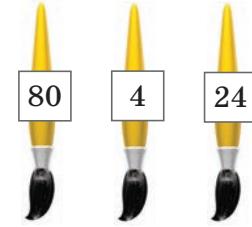
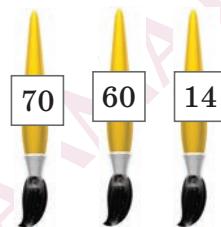
а) Сүрәт өмігигә үчинчи синиптин 8 оқуғучи вә төртинчи синиптин 12 оқуғучи кәлди. Уларниң һәр қайсисида 6 қутидин гуашь болди. Оқуғучиларда барлиғи қанчә қута гуашь бар?

ә) Мирасғанниң бир көргәзмә залиға 25 рәсим вә 12 һәйкәл орунлаштурушқа болиду. Мошундақ 5 залға қанчә рәсим билән һәйкәл орунлаштурушқа болиду?

б) Ңесапларниң биридики санлық мәлumatларни алмаштуруп, уни қайтидин һесапла.

9. Бөлүнгүчиләрни қолайлық қошуулғучиларға ажритиш үчүн, һәр бир бояқниң қачисиға тәэллүк пәлкүчни талла.

10. Санларниң арисиға тирнақ билән өмәлләр бөлгүсими қой.

$$8 \square 8 \square 8 \square 8 = 120$$

$$8 \square 8 \square 8 \square 8 = 9$$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

87

75 : 15 түридики жәдвәлдин сирт бөлүш

Һәйкәлтарашилқ

Сән 75 : 15 түридики еғизчә бөлүшни орунлап үгинисән.

1. Қолайлиқ усул билән һесапладап, җававини төпиделар. Булар қандақ һәйкәлләр екәнлегини ениқлаңдар.

Малайсары
ПавлодарӘлия билән Мәншүк.
АлмутаШ. Валиханов.
АлмутаКазақ даласиди
Балбал ташлар

5 · 9 · 6

$7 \cdot 6 \cdot 5$

$8 \cdot 5 \cdot 2$

$5 \cdot 9 \cdot 2$

$8 \cdot 4 \cdot 5$

$4 \cdot 6 \cdot 5$

Кедими таш һәйкәллири

120 160 270

Назирқи вақиттиki металдин
ясалған һәйкәлләр

90 80 210

2. а) 36 : 12 ипадисиниң мәнасини тап.

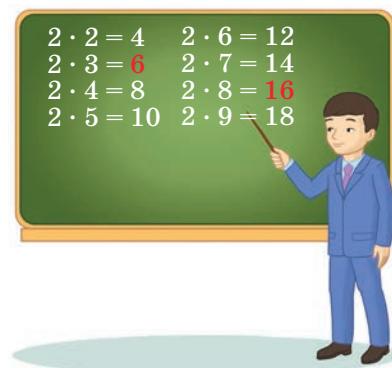

Униң үчүн 12 санига көпейткәндә 36 сани чиқидигандәк сан таллап ал.

$2 \cdot 12 = 24$, 2 сани тоғра көлмәйду.

$3 \cdot 12 = 36$, йәни, издиген сан – 3.

$36 : 12 = 3$, сөвөви $3 \cdot 12 = 36$.

Бөлүндиниң мәнасини чаққан таллаш үчүн, бөлгүчиниң ахирқи рәқимиге нәзәр сал. Көпейтиш жәдвалидики бөлгүчиниң бирлигигә тәң санни есиңға чүшөр. Көпейткән чаңда бөлүнгүчниң ахирқи рәқими чиқидиганларни таллап елиш керек.

ә) Бөлүндиниң мәнасини таллап елиш усули билән ипадиниң мәнасини тап.

$68 : 17$

$75 : 25$

$64 : 16$

$92 : 23$

$50 : 25$

$45 : 15$

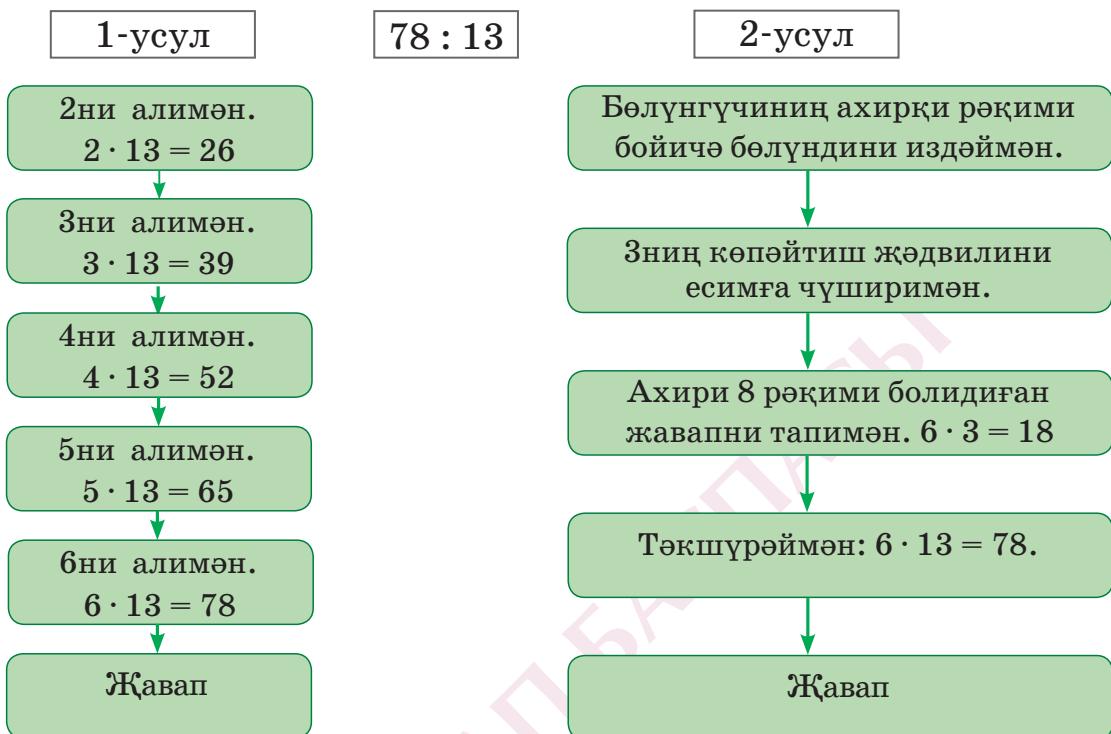
$65 : 13$

$84 : 21$

$78 : 26$

3. а) Икки ханилиқ санни икки ханилиқ санға бөлүш алгоритмини қара вә чүшөндүр. Һесапла. Һесаплашни тәкшүрө.

ә) Икки ханилиқ санни икки ханилиқ санға бөлүш алгоритми ни қураштур. Һесаплап, дуруслиғини тәкшүрө.

$$56 : 14$$

$$46 : 23$$

$$39 : 13$$

4. Мәнаси бирдәк ипадиләрни тап. Тоғра тәңликләрни яз.

$$60 : 15$$

$$980 : 14$$

$$540 : 180$$

$$78 : 13$$

$$600 : 15$$

$$980 : 140$$

$$54 : 18$$

$$780 : 13$$

$$600 : 150$$

$$98 : 14$$

$$540 : 18$$

$$780 : 130$$

5. Сән һәйкәлләр тәсвиirlәнгән фотосүрәтләрни альбомларға орунлаштурушиң қерәк. Тапшурмини орунла.

Фотосурәт саны	80	92	35	27	18	31
Альбом бәтлиридики орун саны	7	9	4	5	4	3
Альбомниң бәтлириниң саны						
Қалған фотосүрәт						

6. Һәйкәл ясаш үчүн устиға қураллар керәк. Қандақ қураллар көрөклигини несапниң мәтинидін билисөн.

а) Бир кәскүч 19 тәңгә туриду. 95 тәңгигә нәччә кәскүч сетип елишқа болиду?

ә) 16 илмәк үчүн 48 тәңгә төләнді. Мошундақ 9 илмәк сетип елиш үчүн қанчә ахча төлиши керәк?

б) Циркуль 65 тәңгә туриду, бу бир сизғұчтін 13 һәссә қиммәт. Бир циркуль билән бир сизғуч үчүн қанчә ахча төлиши керәк?

в) Бир һәр 19 тәңгә, тәмүр кәскүч 76 тәңгә туриду. Бир һәригә қариғанда тәмүр кәскүчи нәччә һәссә қиммәт?

7. Тәңдилмиләрни йәш.

$$y - 150 = 700 - 450$$

$$x + 200 = 13 + 400$$

$$x \cdot 80 = 720 : 9$$

$$60 \cdot y = 420 - 120$$

8. ЖӘДВӘЛ бойичә ипадиләр түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

Қошуулғучи	$12 \cdot 2$	$30 \cdot 20$	$810 : 9$	520	160
Қошуулғучи	310	$45 \cdot 2$	$30 : 2$	$24 \cdot 4$	$70 \cdot 5$
Қошундинин мәнаси					

9. Берилгән бөлүш билән көпәйтишни орунлиған чағда балилар қандақ мұлаһизә яси迪? Ойлан. Мувапиқлаштур.

1. $140 \cdot 2$

а) $(100 + 2) \cdot 3$

2. $480 : 4$

ә) $(600 + 20) : 2$

3. $102 \cdot 3$

б) $(100 + 40) \cdot 2$

4. $620 : 2$

в) $(400 + 80) : 4$

5. $306 : 3$

г) $(300 + 6) : 3$

10. Разрядлық қошуулғучиларниң қошундисини санға көпәйтиш арқылы һесапла. Бир ханилиқ санни 11, 101 тәңгә қандақ көпәйтиш кө болидіғанлығы тоғрилиқ хуласә яса.

$$5 \cdot 11$$

$$7 \cdot 11$$

$$9 \cdot 11$$

$$5 \cdot 101$$

$$7 \cdot 101$$

$$9 \cdot 101$$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

88

ЖӘДВӘЛДИН СИРТ КӨПӘЙТИШ ВӘ БӨЛҮШ. ПИШШИҚДАШ

Графика

Сән жәдвәлдин сирт еғизчө көпәйтишни вә бөлүшни орунлашни билидиган болисән.

1. Берилгән ипадиләрни несаплиған чағда балиларниң қандак мұлалызызә жүргүзгөнлигини тап. Шу чағда сән Астана шәһириниң көрнекликтік йөрлириниң намини билидиган болисән.

$$960 : 8$$

Опера вә балет театри
 $(500 + 150) : 5$

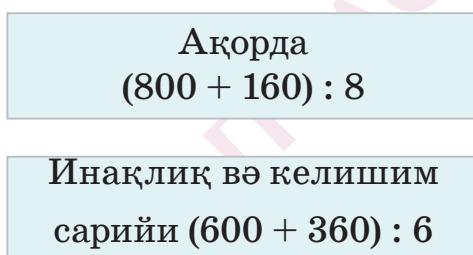

$$650 : 5$$

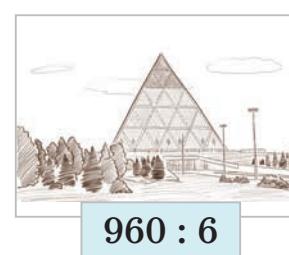

$$840 : 7$$

Бәйттерек
 $(700 + 140) : 7$

Ақорда
 $(800 + 160) : 8$

Инақлиқ вә келишим
сарийи $(600 + 360) : 6$

$$960 : 6$$

2. а) Көпәйтишниң орун алмаштурууш вә топлаш хусусийәтлирини пайдилинип несапла.

$$2 \cdot 6 \cdot 8 \cdot 5$$

$$12 \cdot 40$$

$$5 \cdot (20 \cdot 8)$$

$$3 \cdot 2 \cdot 9 \cdot 5$$

$$6 \cdot 45$$

$$2 \cdot (9 \cdot 50)$$

- ә) Көпәйтишниң орун алмаштурууш вә топлаш хусусийәтлирини пайдилинип, һәрбир ипадини икки санниң көпәйтиндиси түридә яз.

$$6 \cdot 10 \cdot 6$$

$$10 \cdot 7 \cdot 7$$

$$8 \cdot 10 \cdot 9$$

$$4 \cdot 2 \cdot 10$$

$$6 \cdot 3 \cdot 10$$

$$3 \cdot 7 \cdot 10$$

$$5 \cdot 10 \cdot 4$$

$$6 \cdot 10 \cdot 5$$

$$4 \cdot 10 \cdot 4$$

3. Несапла. Тәкшүрө. а) вә ә)ни селиштур. Хуласә яса.

а) $90 : 15$

$84 : 12$

$72 : 18$

$69 : 23$

$100 : 25$

$63 : 21$

$96 : 32$

$96 : 48$

ә) $900 : 15$

$840 : 12$

$720 : 18$

$690 : 23$

$1000 : 25$

$630 : 21$

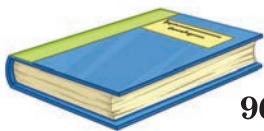
$960 : 32$

$960 : 48$

Ө.и.

4. Сүрәт бойичә берилгәнгә мувапиқ һесаплар түз:

96 бет

24 бет

a) $96 + 24$

b) $96 : 24$

г) $96 \cdot 3$

ә) $(96 + 24) \cdot 2$

в) $96 - 24$

д) $24 \cdot 3 + 96 \cdot 2$

5. Һесапларни чиқар.

а) Әрләргә 40 плащ тикиш үчүн 200 м рәхт керәк. 60 м рәхттин мошундақ нәччә плащ тикишкә болиду?

ә) Әрләргә 40 плащ тикиш үчүн 200 м рәхт керәк. Әрләрниң бир плащиға ишлитилидиған рәхткә қарығанда, балиларниң плащиға 3 м рәхт кам ишлитилди. Балиларға плащ тикиш үчүн қанчә метр рәхт керәк?

6. Қөпәйтиш усулиға қара. Һесаплашни давамлаштур. Хуласә яса.

$$111 \cdot 2 = 100 \cdot 2 + 10 \cdot 2 + 1 \cdot 2 = 200 + 20 + 2 = 222$$

$$111 \cdot 6 =$$

$$111 \cdot 3 = 100 \cdot 3 + 10 \cdot 3 + 1 \cdot 3 = 300 + 30 + 3 = \square$$

$$111 \cdot 7 =$$

$$111 \cdot 4 = 100 \cdot \square + 10 \cdot \square + 1 \cdot \square = \square$$

$$111 \cdot 8 =$$

$$111 \cdot 5 = \square \cdot \square + \square \cdot \square + \square \cdot \square = \square$$

$$111 \cdot 9 =$$

7. Тәңдимиләрни йәш.

$$x \cdot 30 = 900 : 3$$

$$x \cdot 6 = 50 + 310$$

$$y : 4 = 72 - 44$$

8. Дәм елишқа чиққан 5 дост бала бир-бири билән фотосүрәт алмаштурди. Һәр бала достлириниң һәр қайсисиға бир фотосүрәттин бәрди. Униң үчүн балиларға қанчә фотосүрәт керәк болди?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

89

Түзүлүши мурәккәп тәңлимиләр

Әдәбият

Сән көпәйтиш билән бөлүшкә берилгән түзүлүши мурәккәп тәңлимиләрни йешишни үгинисән.

1. Несаплашларни орунлisaң, балиларниң қайсиси китапханиға нәччә қетим барғанлиғини билидиган болисән.

Алийәм	$18 \cdot 2$	→	$\square : 12$	→	$\square \cdot 20$
Дияс	$360 : 6$	→	$\square : 20$	→	$\square \cdot 30$
Марат	$360 : 3$	→	$\square : 60$	→	$\square \cdot 38$
Әйнүрәм	$280 : 10$	→	$\square : 2$	→	$\square \cdot 10$

2. Тәңлимини қандақ йешишкә болидиганлиғини чүшөндүр. Оң вә сол тәрәптики тик қурлардики тәңлимиләрни селиштур. Улардин қандақ айримчилик билән охашаликни байқашқа болиду?

Мурәккәп тәңлимә

$x \cdot 30 = 210$	$x \cdot (5 \cdot 6) = 210$
Тәңлимини йешимиз: $x \cdot 30 = 210$ $x = 210 : 30$ $x = 7$	Бу тәңлимини бирдин йешишкә боламду? Математикида уни ихчамлаш керәк дәп ейтиду, йөни аддий түргө көлтүрүш. Уни қандақ орунлашқа болиду? Сән униңға иккى тәңлимини селиштуруп жавап берөләйсән. Тәңлиминиң сол тәрипи迪ки көпәйтиндеги төп мурәккәп тәңлиминиң болушын көрүүдөр.
	$x \cdot (5 \cdot 6) = 210$ Шуниндеги кейин биз өзимизгө тонуш тәңлимини алимиз, уни йешиш оңай. $x \cdot 30 = 210$

Мундақ тәңлимиләрни йешиш үчүн қошумчә несаплашларни орунлап, алди билән уларни ихчамлаш керәк.

Тәңлимини
ихчамлаш

3. Тәңдлимиләрни йәш.

$$a) x \cdot (25 : 5) = 350$$

$$k + 120 : 4 = 150$$

$$\text{б)} (40 \cdot 3) : x = 6$$

$$25 : 5 \cdot x = 450$$

$$\text{в)} x : (15 \cdot 2) = 3$$

$$c \cdot (50 \cdot 2) = 500$$

4. a) Жаваплирини сандуқтин тап.

$$12 \cdot 2$$

$$600 : 300$$

$$140 : 20$$

$$12 \cdot 4$$

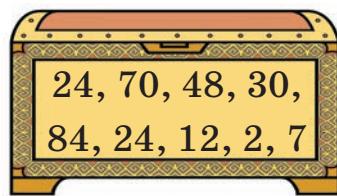
$$48 : 2$$

$$7 \cdot 12$$

$$350 : 5$$

$$600 : 20$$

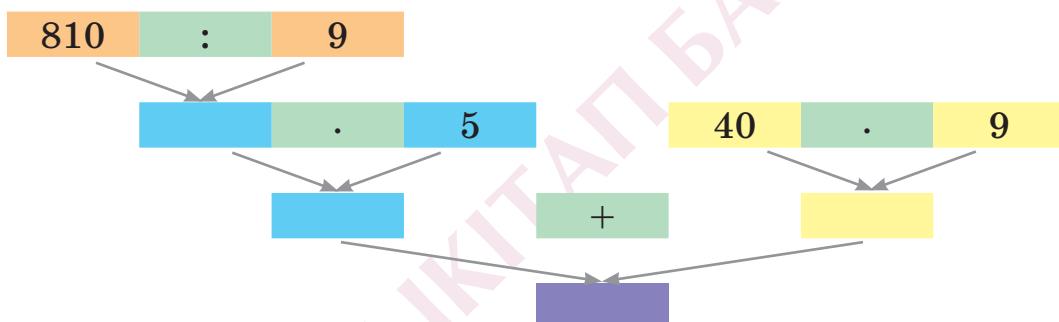
$$48 : 4$$

ә) Мошундақ 6 мисал қураштур.

5. Сизма бойичә ипадә түз. Орунлиниш ретини бәлгүлә вә униң мәнасини тап.

6. Тапшурмини орунлап, уни чиқар.

Тәрәплири 4 см вә 3 см болидиган тик төртбулуңлук сиз. Униң периметри билән мәйданини тап.

7. Баш орунларни толтар.

$+ 32\boxed{}$	$- 500$	$+ \boxed{}5\boxed{}$	$- 1000$
$\underline{365}$	$\underline{\boxed{}96}$	$\underline{3630}$	$\underline{3\boxed{}7}$
$\boxed{}9\boxed{}$	$\boxed{}4$		

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

90

Түзүлүши мурәккәп тәңлимиләр

Әдәбият

Сән түзүлүши мурәккәп тәңлимиләрни йешидиған болисән вә тәңлиминиң ярдими билән һесап чиқирисән.

1. Өзара бағлинишлик үч санни тап. Шу чағда сән язғучиниң исим-нәсибисини, униң әсәрлирини вә қандақ жанр екәнлигини билидиған болисән.

Б. Соқпақбаев Ақа-ука Гримдер

И.А. Крылов

63

30

32

9

5

4

Мәсөл 8

Повесть 7

Чөчәк 6

Ө.и.

2. Тәңлимиләрни йәш. Тәкшүрүшни орунла.

$$x : (75 : 5) = 60$$

$$15 \cdot 3 : x = 9$$

$$x \cdot (22 \cdot 2) = 88$$

3. ЖӘДВӘЛ бойичә ипадиләр түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

a)	Қошулғучи	$301 \cdot 2$	$35 \cdot 0$	960	75 : 1
	Қошулғучи	230	$404 : 4$	560 : 80	75 : 3
	Қошундиниң мәнаси				

ə)	Елинғучи	740	$2 \cdot 402$	900 : 3	23 · 1
	Алғучи	$78 : 39$	201	$5 \cdot 11$	98 : 98
	Айриминиң мәнаси				

б) Икки вә үч өмәл билән орунлинидиған ипадиләр қураштур.

4. Тәңдимиләрни йәш.

$$a : 15 = 54 : (6 \cdot 3) \quad 55 \cdot x + 710 = 820 \quad 300 - x = 42 \cdot 2 + 50$$

5. Көпәйтіндіни көпәйткүчиләрниң квадратиға яки кубига алмаштур. Ипадиләрниң мәнасини һесапла.

$$7 \cdot 7 \quad 8 \cdot 8 \quad 2 \cdot 2 \cdot 2 \quad 4 \cdot 4 \quad 3 \cdot 3 \cdot 3 \quad 9 \cdot 9$$

6. Бөлүндінің мәнаси билән қалдуқни тап.

Бөлүнгүчи	59	23	47	70	30	5
Бөлгүчи	6	4	5	9	4	8
Бөлүндінің мәнаси						
Қалдуқ						

7. Һесапни тәңдиминиң ярдими билән чиқар.

а) Китапниң 60 бети бар. Оқуғучи бир нәччә бетини оқуғандын кейин, оқулымиған 15 бәт қалди. Оқуғучи китапниң нәччә бетини оқуди?

Мундақ башла:
Оқуғучи x бәтни оқуди дәйли.
Ү чағда ... .
Тәңдимә түзимән.

Мәтинг	Математикалық тиіл
Болди...	60
Оқуди ...	x
Қалди...	$60 - x$

ә) Оқуш залида 17 оқуғучи бар. Йәнә бир нәччә оқуғучи көлгөндін кейин, барлығы 31 оқуғучи болди. Оқуш залиға нәччә бала келди?
 x – оқуш залига келген оқуғучиларниң саны дәйли.

8. Тоғра тәңдлик чиқиши учун керәклиқ йериге арифметикилық әмәлләр билән тирнақларни қой.

$$\begin{array}{lll} 5 \bigcirc 3 \bigcirc 4 = 17 & 12 \bigcirc 3 \bigcirc 4 = 11 & 30 \bigcirc 3 \bigcirc 7 = 9 \\ 8 \bigcirc 2 \bigcirc 7 = 17 & 18 \bigcirc 6 \bigcirc 2 = 5 & 14 \bigcirc 7 \bigcirc 2 = 4 \\ 20 \bigcirc 5 \bigcirc 6 = 24 & 5 \bigcirc 8 \bigcirc 4 = 52 & 2 \bigcirc 9 \bigcirc 3 = 8 \end{array}$$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

91

Тұзғулұши мурәккәп тәңлимиләр. Пишиқдаш

Музыка

Сән көпәйтиш вә бөлүш әмәллиригә берилгән тәңлимиләрни йешидиган болисән. Өткән материалларни тәкрарлайсән

1. Музыка сәнъитиниң соң мәрасимиға программа түзүлди. Ипадиләрниң мәнасини тап. Шу чағда сән концертта қанчә нахша орунлинип, уссул ойнайдығанлигини вә марш болидиғинини билидиган болисән.

$$25 \cdot 4 - 25 \cdot 3$$

$$2 \cdot (11 \cdot 30 - 320)$$

$$20 \cdot 11 - (99 \cdot 2 + 2)$$

2. Ңесапла.

a)	Көпәйткүчи	23	10	9	20	4		70	10
	Көпәйткүчи	10	40		30	200	10	10	
	Көпәйтиндиниң мәнаси			900			310		300

ə)	Бөлүнгүчи	250	600	700	210	500	1000		
	Бөлгүчи	10	30	100		100	50	40	200
	Бөлүндиниң мәнаси				10			20	4

Ө.и.

3. Тәңлимиләрни йәш.

$$56 : x = (10 + 6) : 2 \quad x - 340 : 10 = 12 \cdot 5 \quad 484 : 4 + x = 210$$

4. Ңесапни чиқар.

35 фотосүрәтни альбомниң һәр бир бетигे 4 фотосүрәттин орунлаштурди. Қанчә фотосүрәт ешип қалди?

5. Қалдук билән бөлүшкә һесап қураштур. Униң үчүн төвәндә берилгән ипадиләрниң мувавиқ келидиғинини таллас ал.

$$49 : 5$$

$$49 : 7$$

$$52 : 7$$

6. Тәңлимиләрни йәш.

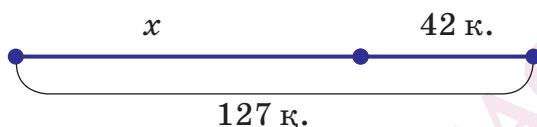
$$45 \cdot 2 \cdot y = 900$$

$$45 \cdot 2 + b = 900$$

$$a - 45 \cdot 2 = 900$$

7. Һесапни тәңлиминин ярдими билән чиқар.

а) Хорда 127 қатнашқучи бар. Бир нәччә қатнашқучиға костюм тикилгәндін кейин, тикилмегендегі 42 костюм қалды. Нәччә костюм тикилди?

ә) Бир орам рәхттін 14 м қийип елинғандың кейин, униңда 36 м рәхт қалды. Орамда қанчә метр рәхт болған?

x – орамниң үзүнлүгү дәйли.

8. Камилла соалнамә жүргүзді. Униңға 100 оқығучи қатнашти. Диаграммини оқы. Өз синипинде музыкиға бағлинишилиқ мөшүнинде охашаш тәтқиқат жүргүз. Елинған мәлumatларни диаграммидә яз.

— оқығучилар саны

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

92

Несаплаш. Хуласиләш

Музыка

Сән несаплашниң үгәнгән усуллирини қоллинидиган болисән.

1. Ипадиләрниң мәнасини тепип, симфониялык оркестрниң тәрки-
вигә қандақ музықилиці өсваплар киридиғанлиғини ениқла.

101 · 4

906 : 3

101 · 8

303 · 2

103 · 2

150 · 3

201 · 4

900 : 20

320 : 2

333 : 3

роюль

404

тромбон

804

флейта

160

литавра

302

тәхсиләр

808

труба

450

гобой

45

скрипка

206

арфа

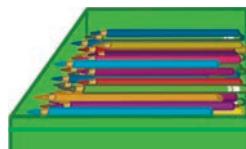
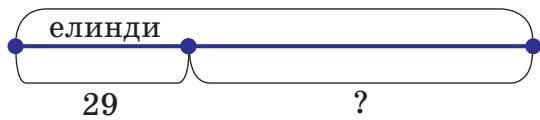
111

валторна

606

2. «Қорапта болди», «рәңлик қериндашлар», «аддий қериндашлар» сөз бирикмилирини пайдилинип, сизма бойиче несап қураштур.

56 + 14

Ә.и.

3. Тәңлимиләрни йәш.

$$56 : 4 + x = 257$$

$$y - 75 : 5 = 800$$

$$a + 84 : 4 = 570$$

$$84 : 7 \cdot b = 120$$

4. Ңесапла.

$$39 : 13$$

$$84 : 12$$

$$56 : 14$$

$$96 : 32$$

$$54 : 18$$

$$72 : 24$$

$$70 : 14$$

$$90 : 15$$

5. Ңесапла. Дұруслиғини тәқшүрә.

$$17 \cdot 2$$

$$550 : 5$$

$$75 : 5$$

$$84 : 6$$

$$65 \cdot 2$$

$$800 : 40$$

$$60 \cdot 8$$

$$960 : 6$$

6. Қалдуқ билән бөлүшни орунла.

$$50 : 12$$

$$21 : 4$$

$$18 : 4$$

$$85 : 18$$

$$60 : 7$$

$$3 : 6$$

$$5 : 8$$

$$74 : 7$$

$$51 : 7$$

7. а) Бөлүнгүчини тап:

$$\square : 4 = 3 \text{ (1 қалд.)} \quad \square : 3 = 4 \text{ (2 қалд.)} \quad \square : 5 = 3 \text{ (3 қалд.)}$$

ә) Өзәң мешуениңға охшаш мисаллар қураштур.

8. Ңесапларни чиқар.

а) Мәйрәмгә шәһәрниң мәркизий мәйданы безәлләндүрүлди. Униң үчүн һәр қайсисида 20дин 30 қорап алтун рәңлиқ вә һәр қайсисида 10дин 30 қорап күмүч рәңлиқ шарлар сетип елинди. Барлығы қанчә шар сетип елинди?

ә) Кондитер фабрикисида соғилар қорапларға селинди. Бир қорапқа 20 соға патиду. 800 соғини селиш үчүн қанчә қорап керек? Өкси несаплар қураштур вә чиқар.

9. Тогра тәңликтің чиқиши үчүн, рәқәмләрниң арисига «қошуш» вә «елиш» бәлгүлирини қой.

$$0 \bigcirc 1 \bigcirc 2 \bigcirc 3 \bigcirc 4 \bigcirc 5 \bigcirc 6 \bigcirc 7 \bigcirc 8 \bigcirc 9 = 1$$

Дәрисиниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

93

Несаплаш. Хуласиләш

Театр

Сән несаплашниң үгәнгән усуллирини қоллинидиган болисән.

1. Ипадиләрниң мәнасини тепип, балиларниң қайсиси театрдики қандак көриниш түригә беришни яхши көридиганлығини еникла.

Балет

Драма

Опера

$$7 \cdot (120 : 40)$$

$$(850 - 650) : 5$$

$$500 - 303 : 3$$

Пантомима

$$(540 + 120) : 6$$

Қочақ театри

$$(650 - 320) : 30$$

Мурат
11Бахтинур
40Сәнәм
21Нәзирәм
399Асим
110

Ө.и.

2. Тәңлимиләрни йәш.

$$x \cdot 3 = 1000 - 340$$

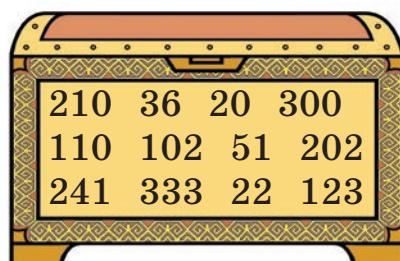
$$x : 40 = 36 : 18$$

3. Мисалларни несаплап, жаваплирини сандуқтин тап.

$$18 \cdot 2 \quad 550 : 5 \quad 808 : 4 \quad 999 : 3$$

$$60 \cdot 5 \quad 140 : 7 \quad 306 : 3 \quad 369 : 3$$

$$17 \cdot 3 \quad 440 : 20 \quad 420 : 2 \quad 482 : 2$$

4. Несапни чиқар.

Бизниң мәктәпниң 485 оқуғучиси театрға барды. Қочақ театриға 130 оқуғучи барса, Опера вә балет театриға униндин 2 һәссә ошук оқуғучи барды. Қалғанлири драма театридикі көрүнүшни көрди. Драма театриға қанчә оқуғучи барды?

5. Қисқычә йезилиши бойичә несаплар қураштур.

a) 1-күни – 160 билет
2-күни – ?, 2 һәссә ошук
3-күни – ? билет

$$\left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} 810 \text{ билет}$$

ә) 1-китапта – 340 бәт
2-китапта – ?, 2 һәссә кам

$$\left. \begin{array}{l} \\ \end{array} \right\} ? \text{ бәт ошук}$$

6. Несаплап, дуруслиғини тәкшүрө.

41 · 2	33 · 3	23 · 3	96 : 6
639 : 3	248 : 2	82 : 2	51 : 3
428 : 2			69 : 23

7. ЖӘдвәл бойичә ипадиләр қураштур вә яз. Уларниң мәнасини тап.

a)

Кошулғучи	630	52 · 2	18 · 3	700
Кошулғучи	36 : 3	300	120 + 360	25 · 4
Кошундиниң мәнаси				

ә)

Елинғучи	50 · 3	650	760	90 · 9
Алғучи	80	120 : 6	20 + 30	400
Айриминиң мәнаси				

8. Тәңглимиләрни йәш.

$$x \cdot 30 = 1000 - 730 \quad 880 : y = 535 - 491 \quad a - 45 = 389 - 254$$

9. Көпәйтишниң топлаш вә орун алмаштурууш хусусийәтлирини қоллинип, ипадиләрни несапла.

(25 · 5) · 4	(4 · 6) · 25	5 · (6 · 20)
2 · (48 · 5)	(20 · 8) · 5	(2 · 7) · 5

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

94

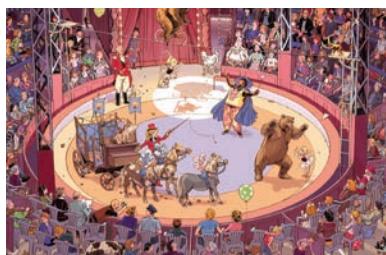
Ңесаплаш. Хуласиләш

Кино вә цирк

Сән ңесаплашниң үгәнгән усуллирини қоллинидиган болисән.

1. Бизниң мәктәпниң оқуғучилири циркө барди. Қисқичә йезилиши бойичә ңесап қураштур.

$$\left. \begin{array}{l} \text{Кизлар} - 24 \text{ адәм} \\ \text{Оғуллар} - ?, 2 \text{ адәм ошуқ} \end{array} \right\} ? \text{ адәм}$$

2. Кинотеатрда балилар машинилири тоғрилик мультфильм көрди. Қисқичә йезилиши бойичә ңесап қураштур.

$$\left. \begin{array}{l} \text{Транспорт} - 21 \text{ м.} \\ \text{Транспорт} - ?, 2 \text{ һәссә ошуқ} \\ \text{Транспорт} - ? \text{ м.} \end{array} \right\} 125 \text{ машина}$$

Ө.и.

3. Ңесаплап, дуруслигини тәкшүрә.

$$42 : 14$$

$$80 : 16$$

$$57 : 19$$

$$90 : 45$$

$$82 : 41$$

$$72 : 18$$

4. Тәңдимиләрни йәш.

$$x \cdot (75 : 5) = 30$$

$$x \cdot (88 : 2) = 88$$

5. Ңесапларни чиқар.

а) Кинотеатрға балилар билән чоңлар кәлди. Балилар һәр қайсида 10 орундуқтін 12 қатарға орунлашти. Чоңлар болса улардин 3 һәссә кам. Кинотеатрға нәччә чоң адәм кәлди?

ә) Кинотеатрда 12 қатарниң һөр қайсисида 10 балидин олтириду. Бу choңларға қариганда 3 һәссә ошук. Кинотеатрда нәччә choң адәм олтириду?

б) Кинотеатрда 8 орундуқтн 15 қатар вә 10 орундуқтн 5 қатар бар. Кинотеатрда барлығи нәччә орун бар?

в) Мошу залға қанчә тамашибин патидиғинини һесаплашқа ярдәмләш.

1-қатар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
2-қатар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
3-қатар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
4-қатар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
5-қатар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
6-қатар		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
7-қатар		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
8-қатар		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
9-қатар			1-2		3-4		5-6		7-8		9-10		11-12				

– аддий орун
 – диван

6. Жәдвәл бойичә ипадиләр түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

Кошулғучи	520	45 · 3	16 · 3	600
Кошулғучи	22 : 2	300	120 + 160	25 · 5
Кошундиниң мәнаси				

7. Һесаплашларни чүшәндүр.

$$790 - 49$$

$$564 + 29$$

$$443 + 39$$

$$790 - 499$$

$$564 + 299$$

$$443 - 39$$

$$348 - 19$$

$$247 + 39$$

$$443 + 399$$

$$348 - 199$$

$$247 + 399$$

$$443 - 399$$

8. Тогра тәңлик чиқидиғандәк қилип тирнақларни қой.

$$7 \cdot 8 + 4 : 4 + 2 = 17$$

$$7 \cdot 8 + 4 : 4 + 2 = 23$$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қуаштур.

95

Өзәңни тәкшүрә!

Мән өзәмниң утуқлиримни тәкшүрәймән

БИЛИШ

Аддий тәңли-
миләрни вә қуру-
луми мурәkkәп
тәңлимиләрни
қандақ ишләй-
диғинини би-
лимән.

Тәңлимиләрни йәш.

$$x \cdot (25 : 5) = 60 \quad (14 \cdot 3) : x = 6$$

ЧУШИНИШ

Қалдуқ билән
бөлүшни орун-
лашни вә уни
тәкшүрәшни би-
лимән.

Қалдуқ билән бөлүшни орунла. Ңесаплашни
тәкшүрә.

$$\begin{array}{ll} 29 : 5 & 17 : 3 \\ 69 : 8 & 30 : 7 \end{array}$$

ҚОЛЛИНИШ

Қолайлық неса-
плаш үчүн көпәй-
тишниң тарқи-
тиш, топлаш вә
орун алмашту-
руш хусусийәт-
лирини қолли-
нишни билимән.

Көчирип яз. Тарқитиши хусусийитини қол-
линишқа болидиған мисалларниң астини
қизил, топлаш хусусийитини қоллинишқа
болидиған мисалларниң астини көк қерин-
даш билән сиз.

$$\begin{array}{ll} (6 \cdot 4) \cdot 20 & (5 + 2) \cdot 60 \\ (4 \cdot 8) \cdot 5 & (30 + 40) \cdot 8 \end{array}$$

АНАЛИЗ

Қалдуқ билән бөлүшкә берилгән һесапларға анализ ясап, чиқиришни билимән.

Һесапни чиқар.

Балилар бәдий өмгәк дәриси үчүн 19 арчинин үруғини жиғди. Һәрқайсиси бирдәк мөлчәрдә арчинин үруғини қоллинип, улардин 6 буюм яси迪. Бир буюмға нәччө арчинин үруғи керек болди?

СИНТЕЗ

Һесаплашни чүшәндүрүш үчүн әмәлләрниң хусусийәтлирини қоллинишни билимән.

Көпөйтиш билән бөлүшниң мөшүндақ түрни чиқириш мабайинида балиларниң қандақ усулни пайдыланғанлиғини тап. Һәрбир ипадини керәклик һесаплаш усули билән бириктүр.

Ипадә

$$240 \cdot 2$$

$$240 : 2$$

$$402 \cdot 2$$

$$402 : 2$$

Һесаплаш усули

а) $(400 + 2) : 2$

ә) $(400 + 2) \cdot 2$

б) $(200 + 40) \cdot 2$

в) $(200 + 40) : 2$

БАҢАЛАШ

Бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүшниң дурус орунланғанлиғини тәкшүрүшни билимән.

Хаталарни тепип, дурус көчирип яз.

$$15 : 2 = 6 \text{ (1 қалд.)}$$

$$5 : 2 = 2 \text{ (1 қалд.)}$$

$$16 : 5 = 3 \text{ (1 қалд.)}$$

$$3 : 7 = 0 \text{ (3 қалд.)}$$

3В. БОШЛУҚТИКИ ФИГУРИЛАР

96

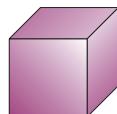
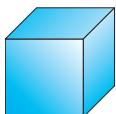
Куб

Дизайн

Сән кубниң йейилмисини тәйярлашни вә униң моделинің қураштурушни үгинисән.

1. Фигуриларни ата. Һәрбір түридин нәччә фигура бар?

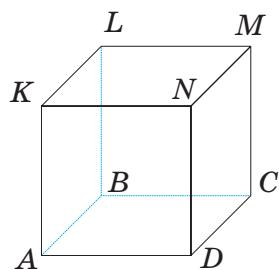
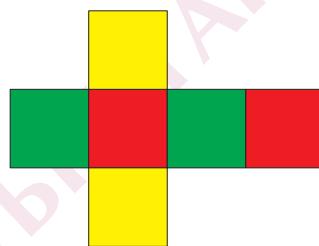
Куб.
Йейилма

Куб – барлық яқлири квадрат болуп қелидіған һәжимлик фигура (жисим). Квадраттарниң тәрәплири кубниң қири, уларниң чоққиси – кубниң чоққиси дәп атилиду. Кубниң 6 үеқи, 12 қири, 8 чоққиси болиду.

Кубниң өлчәмлири: узунлуги, кәнлигі вә егизлигі.

Кубниң яқлири тоғрилиқ немә ейтишқа болиду? Кубниң яқлири өзара тәңмұ?

2. Куб тоғрилиқ билимиңи пайдилиніп, нәйчиләр билән пластилиндин кубниң моделині яса. Кубниң моделині тәйярлаш алгоритмини түз.

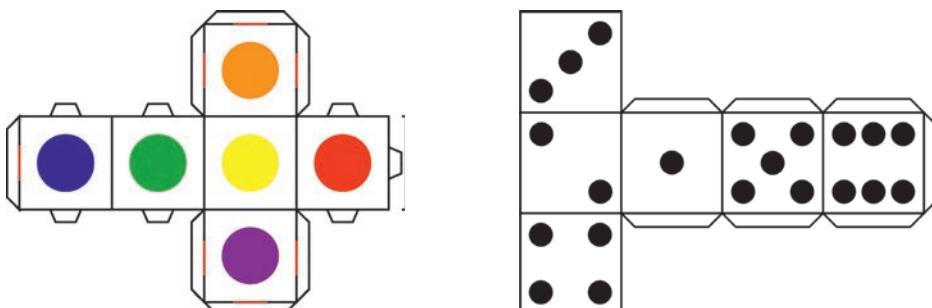
3. Ңесаптарни чиқар.

а) Дизайнер рәңликтің қәғәздін 6 данә – көк, 4 данә қызыл қорапчә ясиди. 1 қорапчиға 36 см^2 қәғәз ишлистилгән болса, барлық қорапчиға нәччә қәғәз керәк?

ә) Ңесаптың мәлуматтарни өзгәрт. Қошундиси 10 сани чиқидиғандәк қорапчиларниң санини халиған икки санға өзгәрт. Елинған ңесапни чиқар.

4. Үлгө бойичә кубниң йейилмисини қандақ тәйярлашқа болидиған-лигини ойлаштур. Нұсхиларниң бирини талла. Кубниң йейилмисини достуң билән биллә яса. Қвадратниң тәрәплири 4 см болсун.

Кубниң йейилмисини өзәң қандақ ясайдығиниңни ейт.

5. Ойнайлуқ! Оюнчиниң һәр қайсиси икки кубни ташлайду. Чүшкән санларни көпәйтеп, нәтижисини язиду. Достуң һесаплашниң дуруслигини тәкшүрәйду. Һәр оюнчи оюнни 5 қетим қайтилайду.

$$\begin{array}{c} \text{dice} \\ \cdot \\ \text{dice} \end{array} = 30$$

6. Бөлүнгүчи бәлгүсиз тәңдимиләрни көчирип йезип, уларни йәш.

$$5 \cdot c = 250$$

$$360 : b = 9$$

$$a : 30 = 9$$

$$y \cdot 6 = 240$$

$$x : 40 = 6$$

$$4 \cdot a = 360$$

7. Оюн кубиниң қариму-қарши яқлиридики чекитләрниң қошундисини тап. Қанунийәтни ениқла.

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

97

Куб, тик булуңлук параллелепипед

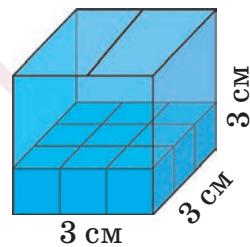
Дизайн

Сән тик булуңлук параллелепипедниң йейилмисини ясашни вә моделини қураштурушни, униң орунлишишидики өзгиришләрни чүшәндүрүшни үгинисән.

- Мошу қорапчиға тәрәплири 1 см болидиган кублар селинған. Биринчи қәвитидики 3 қатарниң һәр қайсисига 3 кубтин орунлаштурулған. Мошундақ 3 қәвәт кублар билән қорапчини толтиришқа болиду. Қорапчиға барлығы қанчә куб патиду?

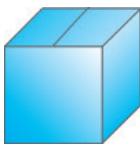
$$3 \cdot 3 \cdot 3 = \boxed{27} \text{ (куб)}$$

Төвәндикидәк қорапчиларға тәрәплири 1 см болидиган қанчә куб патиду?

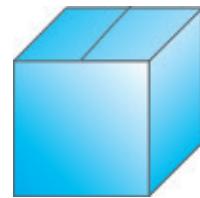
2 см

5 см

4 см

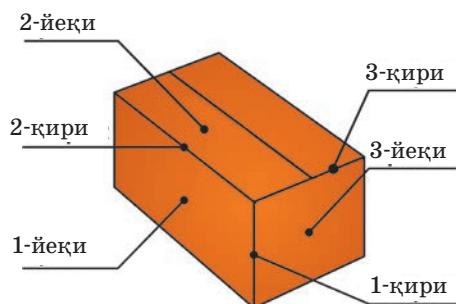
8 см

Қорапчини ал. Диққәт билән қара. Сән қандақ фигуриларни тонудиң? Мошундақ фигура математикида тик булуңлук параллелепипед дәп атилиду. Мошундақ шәкилдикі қандақ нәрсиләрни билисән, ата.

Тик булуңлук параллелепипед

Параллелепипедниң бетини түзиған тик тәртбулунлуқтар яқлири дәп атилиду. Параллелепипедниң 6 үйеки бар, йәнә бир-биригә қариму-қарши орунлашқан яқлири тәң болиду. Параллелепипедниң 12 қири бар, йәнә улар яқлириниң тәрәплири болуп төпилиду. Қириларниң қийилишиш чекити параллелепипедниң чоққилири дәп атилиду.

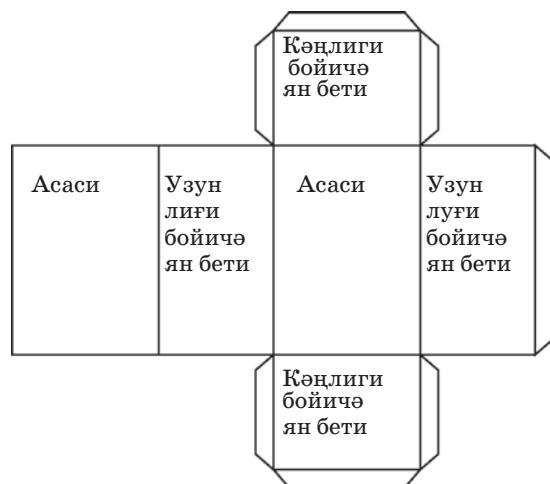

3. Үлгө бойичә тик булуңлуқ параллелепипедниң йейилмисини тәйярла.

Тик булуңлуқ параллелепипедниң йейилмисини тәйярлаш үчүн қандақ өлчәмләр ясаш керек?

4. а) Нәйчиләр билән пластилиндин тик булуңлуқ параллелепипедниң моделини тәйярла. Униң үчүн қандақ өлчәмләрни билиш керек?

ә) Мошундақ модель ясашниң алгоритмини қураштур.

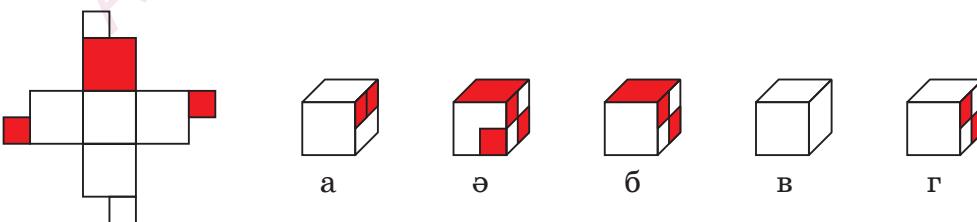
5. Ойнайлуқ! Бир кубни ташлаңдар. Униңдик санни 8 билән 9 санлиригиниң қошундисиға көпәйтіндер. Мошуни силәргө қандақ орунлиған қолайлық?

$$(\boxed{8} + \boxed{9}) \cdot \begin{array}{c} \text{red cube} \\ \text{---} \end{array} = \boxed{\quad}$$

6. Картондин тәйярланған кубни қирлири бойичә қийғанда, төвәндикидәк кубниң йейилмисини алди.

Төвәндә қайси кубниң қийилған йейилмиси берилгән?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

98

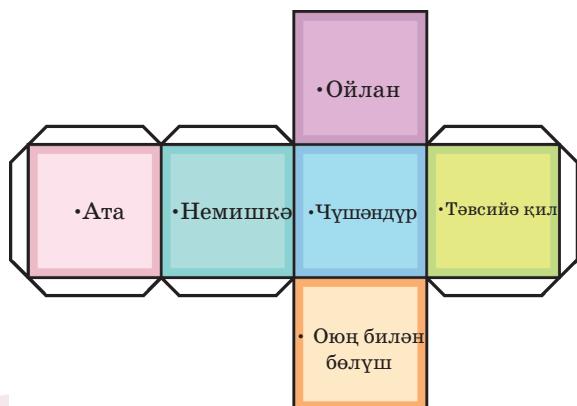
Куб, тик булуңлук параллелепипед

Дизайн

Сән фигуриларниң йейиілмисини тәйярлайсән, моделини қуаштурисән вә орунлишишидики өзгеришләрни чүшәндүрисән.

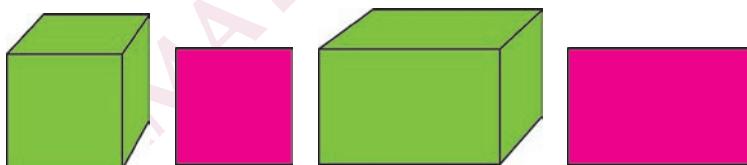
- Кубниң яқлириға йезилған сөзни талла. Куб билән тик булуңлук параллелепипед, квадрат вә тик төртбулунлук тоғрилиқ соаллар қой.

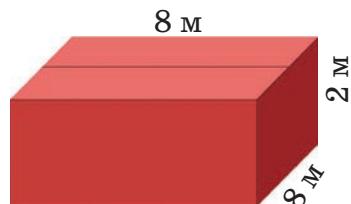
Куб дәп, барлық өлчәмлири тәң тик булуңлук параллелепипедни атайду. Кубниң яқлири бир-биригә тәң 6 квадратдин туриду. Әгәр кубниң тәрипиниң узунлугини a дәп бөлгүлесек, у чағда бир йекининиң мәйдани $S = a^2$ болиду.

- Фигуриларниң қайсиси кубниң, тик булуңлук параллелепипедниң яқлири болиду.

- Мону қорапниң ян бетиниң мәйданини һесапла. Қорапчини қаплаш үчүн қанчелик қөфөз керәк екөнлигини тап.

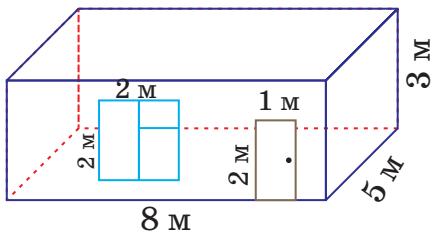

- Лентини бант құлмай қорапчини икки қетим айландуруп бағлаш керәк. Униң үчүн қанчә метр лента керәк болиду?

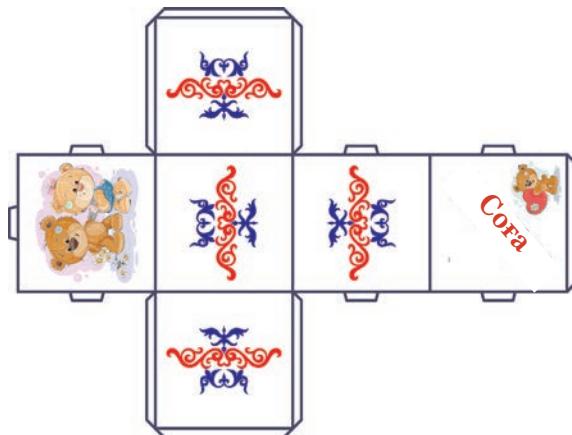

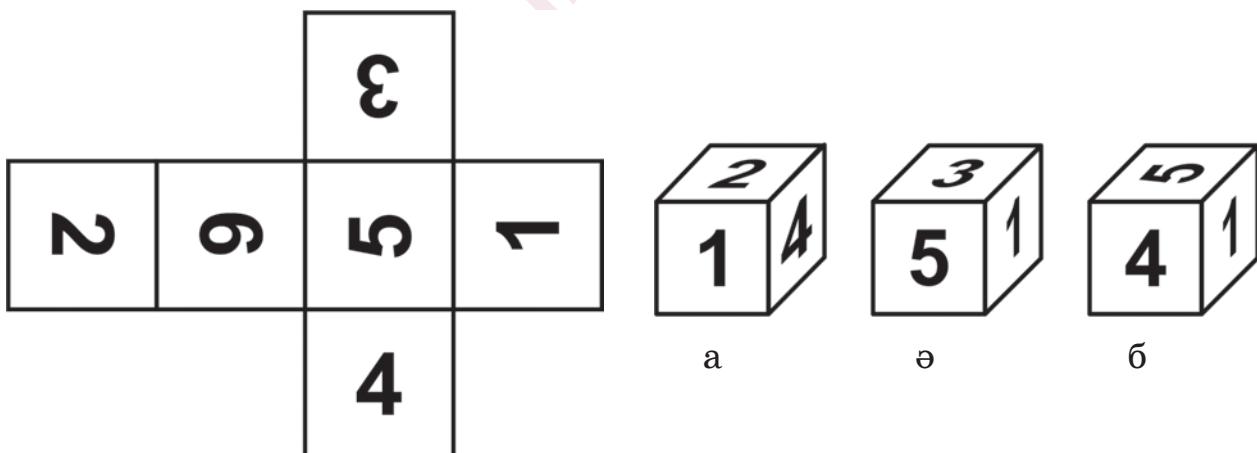
3. Бөлмининң узунлуғи 8 м, кәңлиги 5 м, егизлиги 3 м. Мошу бөлмининң полининң мәйданини тап. Бөлмә тәрәплири бетинин мәйданини несапла. Бөлмидә деризә (узунлуғи 2 м вә кәңлиги 2 м) билән ишик (узунлуғи 2 м вә кәңлиги 1 м) бар екәнлигини несапқа елишни унтима.

4. а) Дизайнер соға селиш үчүн қорап тәйярлиди. Униңға ұлға ясашқа ярдемләш. Қорапчини өзәңниң көңлүндикидәк қилип безәллә.

ә) Қайси қорапчинин үйеилмиси берилгән?

5. Ойнайли! Бир қубни ташла. Чүшкән санға көпәйт. Қандақ қолайлық несаплашқа болиду?

$$(\boxed{50} + \boxed{40}) \cdot \boxed{\text{Куб}} = \boxed{\quad}$$

6. Дизайнер соға селиш үчүн тик булуңлук параллелепипед шәкилдик қорапчөт тәйярлиди. Униңға үлгисини ясашқа ярдемләш. Өзәң-ниң көңлүндикидәк қилип қорапчини безәллә.

Қорапчиниң йейиимисини яки униңдин илдам ясилидиган усулини пайдилинишқа болиду. Диққет билән қара. Мошундақ қорапчиниң ясилиш алгоритмини тәсвирләп яз.

7. Астидики кубниң тәрипи 6 см. Униң ұстидә қойилған һәр бир кубниң тәрәплири 1 см-та кемип отуриду. У чағда әң ұстидики кубниң тәрәплириниң узунлуғини тап?

8. Жәдвәл бойичө ипадиләр қураштур вә яз. Уларниң мәнасини тап.

Елинғучи	300	780	$45 + 765$	730
Алғучи	$32 \cdot 3$	$156 \cdot 4$	205	$32 + 460$
Айриминиң мәнаси				

Дәрисниң мавзуси бойичө тапшурмилар вә соаллар қураштур.

99

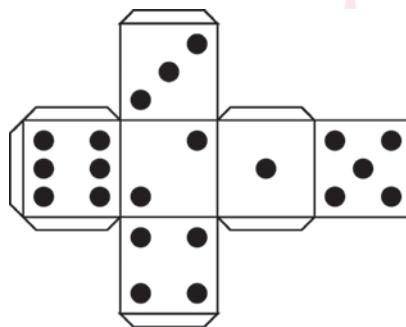
Куб, тик булуңлуқ параллелепипед

Фотосүрәткә чүшириш сәнъити

Сән фигуриларниң йейилмисини тәйярлайсән вә моделиниң қураштурисән, униң орунлишишидики өзгиришләрни чүшән-дүрисән. Һесаплаш усуллирини қайтилайдыған болисән.

1. Йейилмиға қара. Фотограф кубларни ұлгидә көрситилгендәк қилип чүшәрди. У чағда сол вә он, жуқурқи вә төвөнки яқлирида, кәйнидә қанчә чекитниң сүрити болидиганлиғини чүшәндүр.

Кубни ал. Чекитлириниң орунлишиши йейилма билән мувапиқ келәмдү? Тәкшүрә.

Ө.и.

2. «Артуқ» кубни тепип, униң номерини яз.

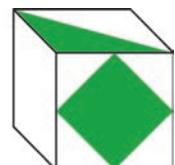
1.

2.

3.

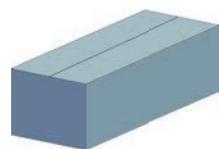

4.

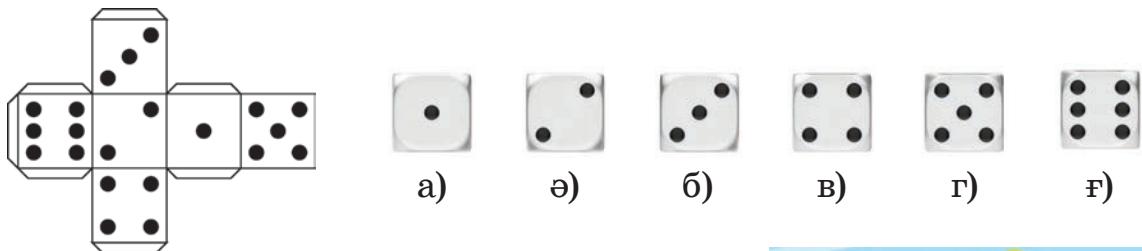
3. а) Қорапчини қолунға елип, тик булуңлуқ параллелепипеддин қанчә:

- чоққиси;
- яқлири;
- қирлири болидиганлиғини яз.

ә) Қубниң бирдәк яқлириға рәңлири бирдәк қәғәзни чапла. Униң үчүн қандақ тик төртбулуңлуқтар қийип елиш керәклигини ойлан. Сән уларниң узунлуғи билән кәңлигини қандақ биләләйсән?

4. Өгөр кубниң үстидики йеқидин қариган болсаң, төвәндики нусхиларниң һәр қайсисиниң астидикі йеқида нәччә чекит болиду?

5. Икки фотограф бир һәптә бойи күндә тәбиәтни сүрәткә чүшәрди. Биринчиси һәр күни 25 сүрәттин, иккинчиси болса 45 сүрәттін чүшәрди. Бир һәптидә қайсиси сүрәткә көп чүшәрди вә нәччә сүрәт ошук чүшәрди?

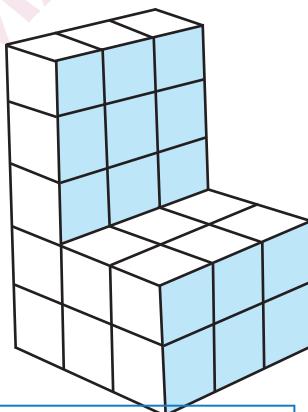
6. Сизма бойичә ипадә қураштуруп, әмәлләрниң орунлиниш тәртивини бәлгүлә.

$$\begin{array}{r}
 480 : 8 \\
 \downarrow \qquad \downarrow \\
 540 : 6 \\
 \downarrow \qquad \downarrow \\
 + \\
 \hline
 \end{array}$$

7. Һәр фигурида қанчә кубтін бар? Өзәң фигура қураштур. Сениң нәччә куб пайдыланғанлығын достуң санисун.

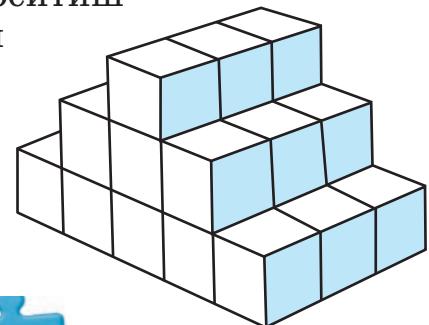

Орундуң

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

Һәрмәт көрситиш орни

немишкә ата чүшәндүр

100

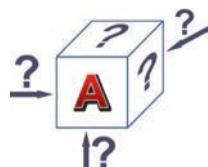
Куб, тик булуңлуқ параллелепипед

Фотосүрәткә чүшириш сәнъити

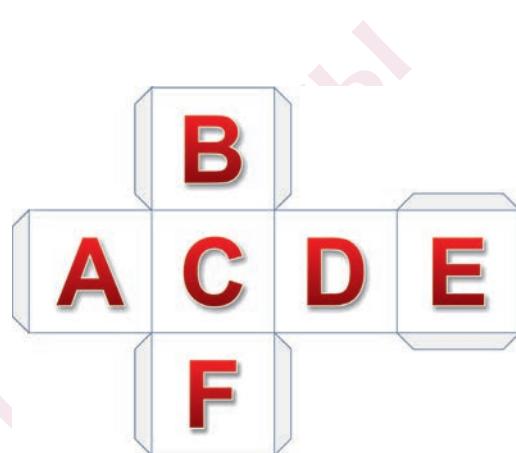

Сән бошлуқтики фигуриларниң орунлишишидики өзгиришләрни чүшәндүрисән. Жәдвәлдин сирт көпәйтиш вә бөлүшни орунлайдыған болисән.

1. Фотограф объективиниң дәл алдида орунлашқан кубни көрди.

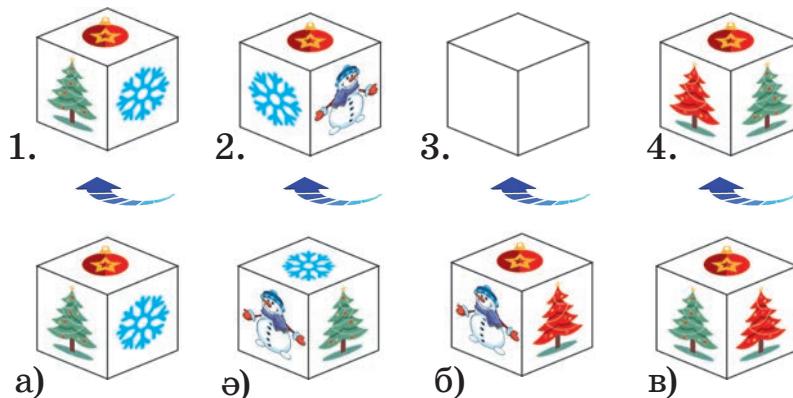

Куб сүритидики йейилмидин тәйярланған дәйли. Йейилмидә A, B, C, D, E, F һәриплири берилгән. Һәрипләр кубниң қайси йеқида (сол, оң, жуқурқи, төвән) болиду? Испатла.

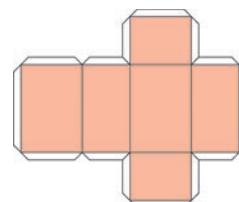

ө.и.

2. Кубни saat тили билән айландурди. Үчинчи қетим айландурғанда қайси сүрәт дурус келиду?

3. Халиған қорапчини ал. Уни ечип бәтлирини яз. Йейилмидә бирдәк қанчә фигура чиққиниға қара. Тик төртбулуңлуқтарниң (параллелепипед) тәрәплиринин узунлуғини яз.

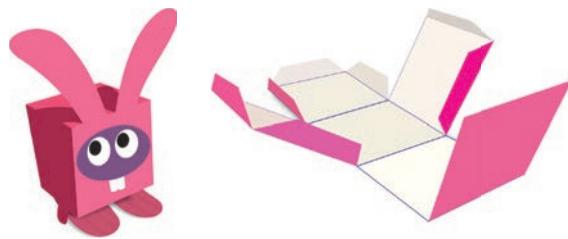

4. Хатирә соға қораплирини ясап, уларни сүрәткә чүшөр.

Ишни немидин башлайсән?
Алди билән өз иш-һәрики-
тиңниң режисини түз.

5. а) Несапни һәр түрлүк усул билән чиқар. Қандақ усул қолайлы?

Немә үчүн?

Фотограф һәр һәптидә мәктәпкә 5 қетим бариду. Һәр барғинида у 30 балидин фотосүрәткә чүшириду. 4 һәптидә у қанчә балини фотосүрәткә чүшириду?

ә) Несаптиki мәлumatларни өзгәртиp, қайтидин чиқар.

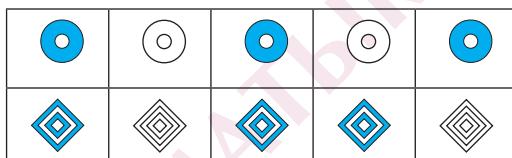
6. Тәңclимиләрни йәш.

$$y - 165 = 620 + 173 \quad 800 - x = 870 - 610 \quad 55 \cdot x = 820 - 710$$

$$a : 15 = 54 : 18 \quad y - 420 = 600 - 56 \quad 300 - x = 42 \cdot 2$$

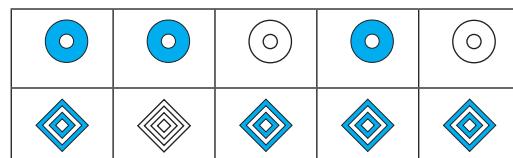
7. Тирда иккi дост чепишката. Уларниң һәр қайсиси қанчә пай жиққанлигини ениңла.

40 пай – ○

Алмас

30 пай – ◆

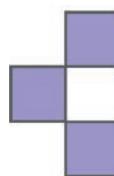
Кәдирдин

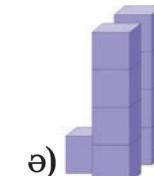
Несапниң шәртидикى ғулатқан фигуриға берилидиган пай сани-
ни өзгәртиp, nesapni қайтидин чиқар.

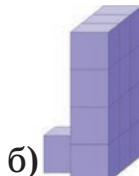
8. Үстидин қариғанда
бириңчи сүрәткә мува-
пиқ келидиған фигури-
ни тап.

a)

ә)

б)

Дәрисниң мавзуси бойичә
тапшурмилар вә соаллар қураштур.

101

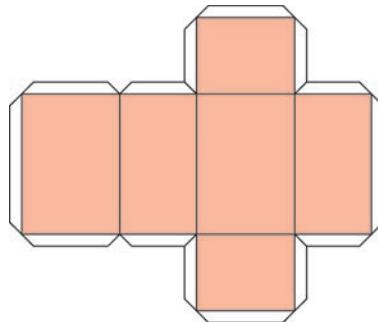
Өзәңни тәкшүрә!

Мән өзәмниң утуқлириимни тәкшүрәймән

БИЛИШ

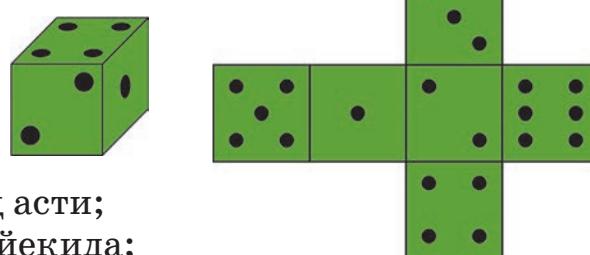
Тик булуңлуқ параллелепипедниң йейилмисини қандақ ясашқа болидиғанлиғини билимән.

Тик булуңлуқ параллелепипедниң йейилмисини тәйярла.

ЧУШИНИШ

Кубниң орунлишидики өзгиришини қандақ ейтишқа болидиғанлиғини чүшинимән.

Алдинларда оюн кубиниң сүрити билән униң йейилмиси берилгән.

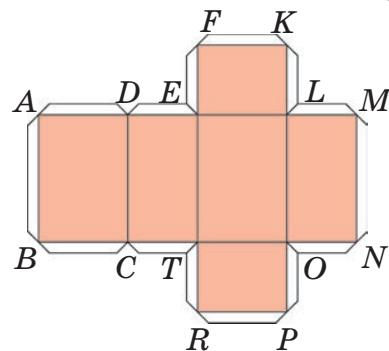

1. Кубниң асти;
2. Сол ян йеқида;
3. Кәйнидики ян йеқида қанчә чекит бар?

ҚОЛЛИНИШ

Тик төртбулунлуқ тоғрилиқ билимимни тик булуңлуқ параллелепипедниң йейилмисин ясаш үчүн қоллимән.

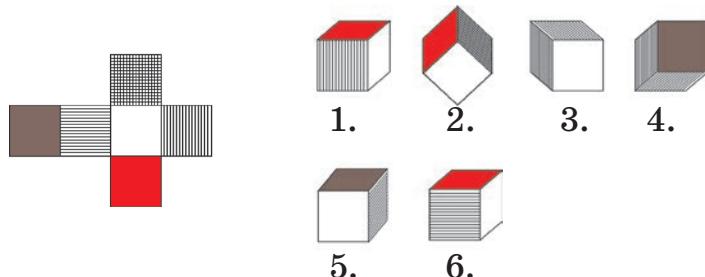
Йейилмидин бирдәк яқлирини тепип, намини яз. Йейилмидә мошундақ тик төртбулунлуқтар нәччә екәнлигини ениқла.

АНАЛИЗ

Кубниң қайси йеқиға авдурулғынини вә униң яқлири қандақ бөлгүлөнгөнлигини тапалаймән.

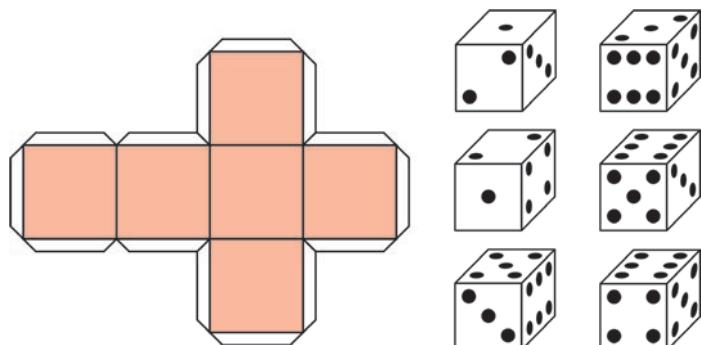
Кубларниң қайсиси йейилмиға мувалиқ келидиганлигини тап. Испатла.

СИНТЕЗ

Кубниң сұрити бойичә йейилминиң həр йеқиға чекитләрниң сұритини салаймән.

Йейилмиға чекитләрниң сұритини сал.

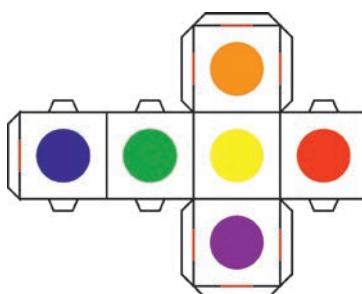

БАҢЛАШ

Куб билән униң йейилмиси дурус тепилғанлигини тәкшүрүшни билимән

Хаталирини тап.

Талғат мошу қубниң асти билән үстини таллап алди. Астида қандақ рәң болуши керәк екәнлигини ениқла.

үсти

асты

102

Икки ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмиче көпәйтиш

Қазақ ханлигиниң асасини салғучилар

сән язмиче көпәйтишниң алгоритмини қоллинишни үгінисен.

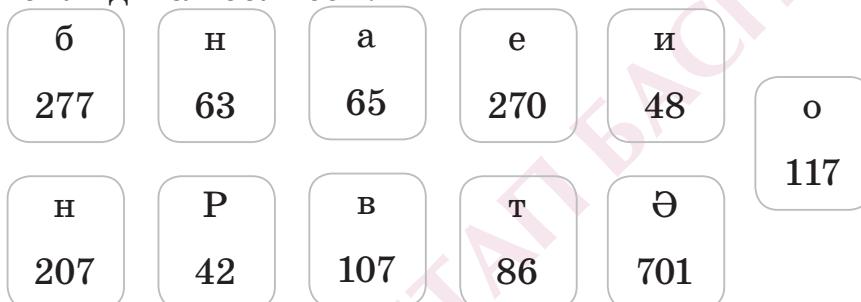

XV əsirniң иккінчи йеримида Керей билән Жәнибекниң туғи астида Қазақ ханлиғи қурулған.

1. Икки ханилиқ санларни өсүш рети билән, үч ханилиқ санларни кемиш тәртиви билән көчирип яз. Шу чағда сән Астана шәһириниң оттурисида орунлашқан Керей билән Жәнибек монументиниң автори ким екенligini biliidifan bolisən.

Керей – Жәнибек
монументи

2. Ңесаплашниң қандақ орунланғанлиғини чүшәндүр.
 $23 \cdot 3 = (20 + 3) \cdot 3 = 20 \cdot 3 + 3 \cdot 3 = \square$

**Язмиче
көпәйтиш
алгоритми**

Икки ханилиқ вә үч ханилиқ санларни көпәйтишни тик қур түридә йезип орунлиған қолайлиқ. Бу йәрдә көпәйтиш бәлгүси қоллинилиду. Көпәйткән чағда бирликлөр бирликлөрниң, онлуқтар онлуқтарниң, йүзлүктөр йүзлүктөрниң астиға йезилиду. Көпәйтиш бирликлөрдин башлап орунлиниду.

Көпәйтишниң қандақ орунланғанлиғини қараштур.

x	4	3
	2	
	8	6

Бириңчи көпәйткүчи – 43, бирликниң астиға иккінчи көпәйткүчи – 2ни **язимән**.

Бирликлөрни көпәйтимән: $3 \cdot 2 = 6$, 6 санини бирликлөрниң астиға язимән.

Онлуқтарни көпәйтимән: $4 \cdot 2 = 8$, 8 санини онлуқтарниң астиға язимән.

Жававини оқуymән: 86.

3. Ңесаплашни чүшәндүрүп, тик қур түридө орунла.

a) $23 \cdot 3$

44 · 2

12 · 3

12 · 4

ə) $32 \cdot 3$

21 · 3

31 · 3

24 · 2

4. Ңесапларни чиқар.

а) Июнь ейида бизниң мәктәптин 43 оқуғучи, июль ейида болса униндин 2 һәссә ошуқ оқуғучи Астанаға экскурсиягә барди. Бизниң мәктәптин барлиғи нәччә оқуғучи экскурсиягә барди?

ə) Астанаға бериш үчүн автобус билән беришқа 13 saat, поезд билән беришқа униндин 2 һәссә ошуқ вақит сәрип қилиниду. Оқуғучилар йолға барлиғи нәччә вақит сәрип қилди?

5. а) Көпәйткүчи мәнасинитап. Қандақ ңесаплиғиниңни чүшәндүр.

Көпәйткүчи	24	33	21
Көпәйткүчи	2	3	4
Көпәйткүчинин мәнаси			

ə) ... һәссә ошуқ сөзини пайдилинип, жәдвәлдики санлар билән икки өмәл билән чиқидиган ңесап қураштур.

6. Тәңлимиләрни йәш.

$$5 \cdot x = 500 - 460$$

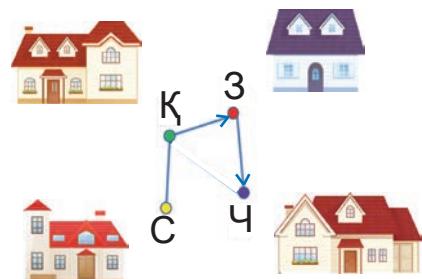
$$y : 23 = 36 : 12$$

$$1000 - x = 600 - 53$$

7. Достлар – Сәнәм, Қәлбинур, Замирәм вә Чолпан һәр түрлүк өйләрдө туриду. Сәнәм бүгүн үч достинин өйигө меһманға беришни көзлиди. У буни нәччә усул билән орунлайды. Бир усул сүрәттә көрситилгән. Башқа усулларни көрсөт.

Дәрисинің мавзуси бойичө тапшурмилар вә соаллар қураштур.

103

Икки ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә көпәйтиш

Қазақ ханлигиниң асасини салғучилар

Сән язмичә көпәйтиш алгоритмини қоллинидиған болисән.

Қасым хан – 16 əсирдіки Қазақ ханлигиниң асасини салғучиларниң бири. Жәнибек ханниң балиси. Униң армини қазақ елиниң мустәқиллігі еди вә униң армини орунланды.

Қасым хан

1. Санларни кемиш рети бойичә орунлаштуруп, Қасым хан чиқарған қануннинң қандақ екенлигини оқи.

ақ
95

ханниң
119

Қасым
264

йоли
48

Ө.и.

2. Ңесаплашни тик құр түридә орунла.

$$31 \cdot 2$$

$$21 \cdot 4$$

$$13 \cdot 3$$

$$22 \cdot 4$$

$$13 \cdot 2$$

$$14 \cdot 2$$

$$32 \cdot 2$$

$$33 \cdot 3$$

3. Әмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Тик құр түридә орунлап ңесапла.

$$1000 - (425 - 403) \cdot 4$$

$$(399 - 366) \cdot 3 + 298$$

$$520 + 21 \cdot 4 + 136$$

$$32 \cdot 3 + 44 \cdot 2$$

4. Ңесапни тәңдиминиң ярдими билән чиқар.

а) Қазақ хәлқиниң тарихи тоғрилиқ фильмни 900 адәм көрди. Униң 325и – чоңлар, қалғини – балилар. Фильмни нәччә бала көрди?
x – балиларниң саны дәйлүк.

ә) Китапханыда қазақ хәлқиниң тарихи тоғрилиқ 118 китап бар. Йеңи китаплар әкәлгәндін кейин 265 китап болди. Нәччә йеңи китап әкәлди?
x – йеңи китаплар саны дәйлүк

5. Сизмини пайдилинип, үч өмөл билән чиқирилидиған һесаплар қураштур. Һесапларниң бирини чиқар. «Кулун», «табун», «ат» сөзлирини пайдилан.

Қасым хан атни алайды яхши көргөн вә униң манири болған.

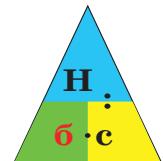
$$\begin{array}{c} \boxed{} - \boxed{} \dots \boxed{} \\ \boxed{} - \boxed{} \dots \boxed{} \end{array} \left. \right\} ?$$

$$\begin{array}{c} \boxed{} - \boxed{} \dots \boxed{} \\ \boxed{} - \boxed{} \dots \boxed{} \end{array} \text{ошуқ}$$

6. ЖӘдвәлдікі санлық мәлumatларни пайдилинип, бир өмөл билән орунлинидиған һесаплар қураштур.

Баһаси	Сани	Нәркى
24 тәңгә	2 данә	? тәңгә
33 тәңгә	3 данә	? тәңгә
13 тәңгә	3 данә	? тәңгә

7. ЖӘдвәл бойичө ипадиләр қураштур вә яз. Уларниң мәнасини тап.

Елинғучи	1000	450	450 · 2
Алғучи	450 · 2	29 · 2	24 · 3
Айриминиң мәнаси			

8. Тик қур туридә йезип, ипадиләрниң мәнасини тап.

a) $41 \cdot 2$ $23 \cdot 3$ $15 \cdot 2$ $42 \cdot 2$
 $14 \cdot 3$ $32 \cdot 2$ $31 \cdot 3$ $24 \cdot 3$

ә) $23 \cdot 3 + 14 \cdot 2$ $43 \cdot 2 - 13 \cdot 3$ $200 - 44 \cdot 2 + 126$

9. Тәңликләр тоғра болидиғандәк қилип, барлық санларниң ари-сиға өмәлләрниң бәлгүлирини қой. Тирнақларни қоюшқа болиду.

a) $1 \circ 2 \circ 3 = 5$

ә) $1 \circ 2 \circ 3 \circ 4 = 5$

Дәрисниң мавзуси бойичө тапшурмилар вә соаллар түз

Разрядтін атлимай үч ханилиқ санни бір ханилиқ санға язмичә көпәйтиш

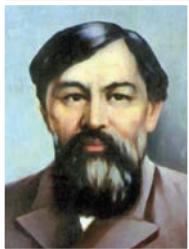
Қазақ хәлқиниң улуқ мәрипәтчилири

Сән үч ханилиқ санни бір ханилиқ санға язмичә көпәйтіши

Ч. Валиханов

И. Алтынсарин

1. XIX өсирниң иккінчи йериміда қазақ мәдәнийитиниң көрнәқликті вәкиллири Ч. Валиханов билөн И. Алтынсарин яшап, бебана әмгәкләр язған.

Несаплашниң еғизчә усуллирини ядиңға чүшәр вә чүшәндүр. Несапла. Ипадиниң жұп мәналирини ейтсаң, Ч. Валихановниң ким болидигинини, тағ мәналирини ейтсаң, Ы. Алтынсаринниң ким болғинини билисән.

тарихчи
142 · 2

журналист
21 · 4

язғучи
31 · 3

тәржиман
231 · 3

педагог
221 · 3

сәяһетчи
32 · 3

Язмичә
көпәйтіш
алгоритми

Сән несаплашниң язмичә усулини чүшәндүрүшни биләмсән?

1	4	3
x	2	
2	8	6

Бириңчи көпәйткүчи – 143, бирликниң астиға иккінчи көпәйткүчи – 2ни **язимән**.

Бирликләрни көпәйтимән: $3 \cdot 2 = 6$, 6 санини бирликләрниң астиға язимән.

Онлуқларни көпәйтимән: $4 \cdot 2 = 8$, 8 санини онлуқларниң астиға язимән.

Йүзлүккләрни көпәйтимән: $1 \cdot 2 = 2$, 2ни йүзлүккләрниң астиға язимән.

Жававини оқуымән: 286.

2. Ипадиләрни тик құр түридә яз вә несапла.

$142 \cdot 2$

$122 \cdot 4$

$242 \cdot 2$

$321 \cdot 2$

$134 \cdot 2$

$132 \cdot 3$

$312 \cdot 3$

$143 \cdot 2$

3. Несапни чиқар.

XIX əsирдә Қазақстанниң дәслəпки ечилған мəктəплиридə бары-йоқи 211 қиз оқуған, бу оғулларға қарығанда 4 həссə кам. Дәслəпки мəктəплəрдə барлығи қанчə оқуғучи оқуған?

4. Несапни чиқар.

а) Ипадилик оқуштин өткизилидиған мусабиқиға 48 оғул вə 36 қиз қатнашти. Уларни hər топқа 4тин бəлди. Барлығи нəччə топ болди?

ә) Йешимиши мoshундақ несап қураштур.

5. Əмəллəрниң орунлиниш тəртивини ениқла. Тик кур түридə йе-зип, уларни несапла.

$$609 + (12 + 21) \cdot 3$$

$$(401 - 113 \cdot 3) + 214$$

$$213 \cdot 3 - 122 \cdot 3$$

$$314 \cdot 2 + 123 \cdot 3$$

$$980 - 141 \cdot 2$$

$$1000 - 212 \cdot 4 + 81$$

6. Несапла. Ипадилəрниң биригə несап қураштур.

$$720 - 360 : 90$$

$$50 \cdot 10 - 360$$

$$700 + 270 : 9$$

7. Ипадилəрни тик қур түридə йе-зип, несапла.

$$318 + 498$$

$$300 - 195$$

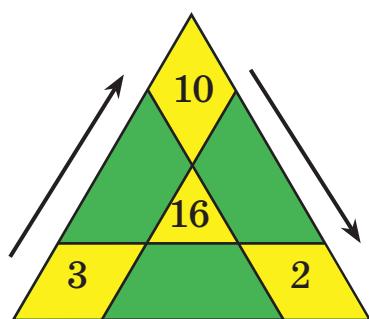
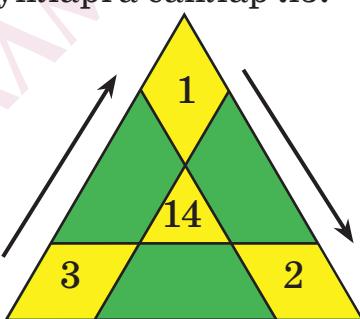
$$1000 - 654$$

$$676 - 167$$

$$784 - 206$$

$$68 + 525$$

8. Геометриялық фигуриниң hərbir тəрипи迪ки санларниң қошундиси мəркизидики турған санға тəң болидиғандəк қилип бош орунларға санлар яз.

Дəрисниң мавзуси бойичə тапшурмилар вə соаллар қураштур.

105

Разрядтин атлимай үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә қөпәйтиш Қазақ хәлқиниң улуқ мәрипәтчилири

Сән үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға қөпәйтисән.

А. Кунанбаев

1. Абай Күнанбаев – улуқ шаир, философ, мәрипәтчи, тәржиман. Абай мираси қазақ мәдәнийити билән әдәбий тилиниң тәрәккиятиға соң үлгүш қошти. Униң өсәрлири башқа тилларға тәржимә қилиниш арқылы дуния йүзигө тариди. Абайға Қазақстанда вә аләмниң қөплигөн шәһәрлиридә ядикарлықтар қойилған. Ипадиләрни мәнаси билән мувапиқлаштуруп, уларниң қәйәрдә орунлашқанлигиги ениқла.

428

250

72

646

470

Россия,
Москва
 $125 \cdot 2$

Қазақстан,
Алмута
 $214 \cdot 2$

Венгрия,
Будапешт
 $235 \cdot 2$

Қазақстан,
Астана
 $36 \cdot 2$

Египет,
Каир
 $323 \cdot 2$

Ө.и.

2. Әмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Әмәлләрни тик қур туридә яз вә hesapla.

$$800 - 223 \cdot 3$$

$$444 \cdot 2 - 378$$

3. Ңесапни чиқар.

Балилар әдәбияти залидин дүшәнбә күни 112 оқурмәнниң һәр қайсиси 3 китаптин, сейшәнбә күни 114 оқурмәнниң һәр қайсиси 2 китаптин алди. Оқурмәnlәр икки күндә барлиги қанчә китап алди?

4. Ңесапни чиқар.

Абайниң «Қара сөзлири» 184 бәттін туриду. Әгәр 12 күндә 4 бәттін оқулған болса, оқулм乏ан қанчә бәт қалиду?

5. Несапни чиқар.

а) Балиларға беғишлиланған 2 китапқа 600 тәңгө төләнди. Мошундақ 3 китапқа қанчә тәңгө төләш керек?

ә) Берилгөн несапқа әкси несап қураштуруп, уни чиқар.

6. Ипадиләр бойичә несаплар қураштуруп, уларни чиқар.

а) $123 \cdot 2 + 240$

ә) $500 - 32 \cdot 3$

7. Әмәлләрниң орунлиниш ретини ениқла. Ипадиләрни тик құр түридә яз вә несапла.

$900 - 103 \cdot 2 + 170$

$210 + 221 \cdot 2 - 303$

$121 \cdot 4 + 298$

$910 - 232 \cdot 3 + 119$

$120 + 331 \cdot 2$

$920 - 241 \cdot 2 - 169$

8. Көрситилгөн өлчәм бирликләргө ипадилә.

2 ц 60 кг = кг

2 saat 2 мин = мин

2 ц 6 кг = кг

3 saat 4 мин = мин

520 кг = ц кг

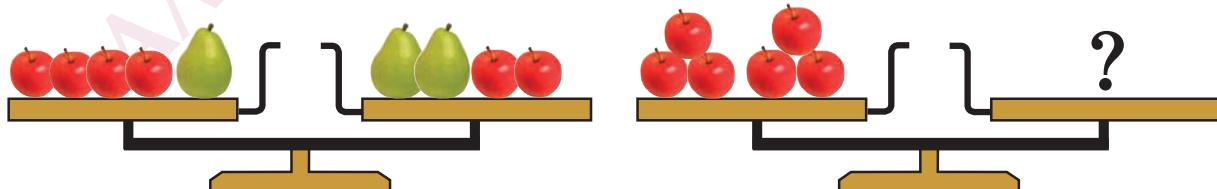
7 saat 30 мин = мин

98 дм = м см

3 м = дм = см

9. Бириңчи сүрәткә диққет қоюп қара. Иккинчи сүрәттиki тарази-
ниң бош тәхисисигे қанчә нәшпүт селиш керек?

Дәрисниң мавзуси бойичә
тапшурмилар вә соаллар түз

106

Разрядтін атлимай икки ханилиқ санни бір ханилиқ санға язмичә бөлүш

Қазақ хәлқиниң улуқ мәрипәтчилири

Сән икки ханилиқ санни бір ханилиқ санға язмичә бөлүшни үгинисән.

Ахмет Байтурсынуоғлы – шаир, алым, тәржиман, педагог.

А. Байтұрысұнұлы

16

14

12

18

1. Қолайлық усул билән һесапладап, Ахмет Байтурсынуоғлы қайси дәрисликниң мүәллипи екәнлигini ениқла.

$$(400 + 160) : 40$$

2. Ңесаплашниң қандақ орунланғанлигini чүшәндүр.

$$(60 + 9) : 3 = 60 : 3 + 9 : 3$$

Икки ханилиқ саларни бөлүшни тик қур түридә йезип һесаплиған қолайлық. Униңда булуңлап йезиш қоллини-лиду. Бөлүшни соң разрядтін (онлуқтін) башлап орунлайду.

Бөлүш қандақ орунланғанлигiga қара.

8	6	2
8	4	3
0	6	.
6		
0		

Язимән: бөлүнгүчи – 86, бөлгүчи – 2. Бириңчи толум-сиз бөлүнгүчи – 8 онлуқ. Бөлүндиниң мәнасида 2 рәкәм болиду (онлуқ, бирлик).

Онлуқтарни бөлимән: $8 : 2 = 4$, бөлүндигө 4 санини язи-мән. Тәкшүрәймән: қанчә онлуқни бөлдүк? Униң үчүн көпәйтимән: $2 \cdot 4 = 8$, онлуқтарниң астиға 8ни язимән. Елишни орунлаймән: $8 - 8 = 0$, онлуқтар толук бөлүнді.

Бирликләрни бөлимән: $6 : 2 = 3$, бөлүндигө 3 санини язимән.

Қанчә бирликни бөлгинимни тәкшүрәймән. Униң үчүн көпәйтимән: $2 \cdot 3 = 6$, бирликләрниң астиға 6 санини язимән.

Елишни орунлаймән: $6 - 6 = 0$, бирликләр толук бөлүнді.

Жағавини оқуymән: 43.

Язмичә
бөлүш
алгоритми

3. a) Ипадиләрни тик құр түридә яз вә һесапла. Дуруслыгини тәкшүрө.

$$84 : 2$$

$$64 : 2$$

$$55 : 5$$

$$93 : 3$$

$$86 : 2$$

$$77 : 7$$

$$69 : 3$$

$$84 : 4$$

$$63 : 3$$

ә) Берилгән ипадиләр билән тәңсизликләр қураштуруп яз.

4. Һесапни чиқар.

а) Йолувчилар поезидики 3 вагонниң һәр қайсисида 32 йолувчидин, 2 вагонниң һәрқайсисида 24 йолувчидин бар. Поезда барлығы қанчә йолувчи бар?

ә) Ипадә бойичә һесап қураштуруп, уни чиқар.

$$32 \cdot 3 - 24 \cdot 2$$

5. Һесапни һәр түрлүк усул билән чиқар.

а) Нәһийәдики балалар китапханасыға иккى қорап китап әкәлди. Биринчи қорапта 24 китап, иккінчисиңде 32 китап бар. Барлық китаплар һәрбір тәкчигә 8дин қоюлди. Қанчә тәкчигә китап қоюлди?

ә) Йешилиши мешундақ болидиған һесап қураштур вә чиқар.

6. Көрситилгән өлчәм бирликләргә ипадилә.

$$476 \text{ мм} = \square \text{ дм} \quad \square \text{ см} \quad \square \text{ мм}$$

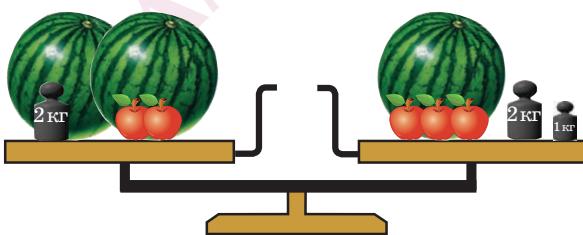
$$1 \text{ км} = \square \text{ м}$$

$$7 \text{ дм} \ 5 \text{ см} = \square \text{ см} = \square \text{ мм}$$

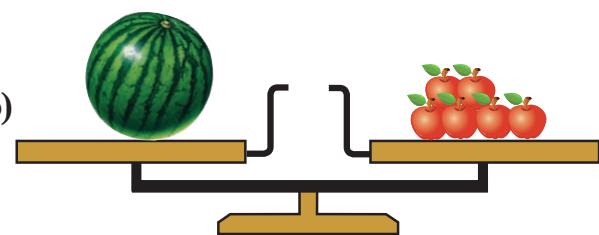
$$1 \text{ м} = \square \text{ см} = \square \text{ мм}$$

7. Бир тавузниң вә бир алмининң массиси қанчә?

a)

ә)

Дәрисинң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

107

Разрядтін атлимай икki ханилиқ санни бiр ханилиқ санғa язмичә бөлүш

Қедимий замандық улук математиклар

Сән икки ханилиқ санни бир ханилиқ санғa бөлисөн.

1. Пифагор жәдвали бүгүнки күндіму көпәйтиш жәдвали ретидә бәлгүлүк. Униңда рәқәмниң орниға грек елипбәсінин һәриплери орунлашқан. Һәрипләрни рәқәмләр билән алмаштур. У қандақ түзүлгөнлигини сән чүшән дүрәләмсөн? Интернеттін грек елипбәсидиқи һәрипләрниң намлирини тап.

Пифагор –
қедимий грек
математиги.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9
		α	β	γ	δ	ε	ζ	ζ	η	θ
1	α	α	β	γ	δ	ε	ζ	ζ	η	θ
2	β	β	δ	ζ	η	ι	ιβ	ιδ	ις	ιη
3	γ	γ	ζ	θ	ιβ	ιε	ιη	κα	κδ	κς
4	δ	δ	η	ιβ	ις	κ	κδ	κη	λβ	λς
5	ε	ε	ι	ιε	κ	κε	λ	λε	μ	με
6	ζ	ζ	ιβ	ιη	κδ	λ	λς	μβ	μη	νδ
7	ζ	ζ	ιδ	κα	κη	λε	μβ	μθ	νς	ζγ
8	η	η	ις	κδ	λβ	μ	μη	νς	ξδ	οβ
9	θ	θ	ιη	κς	λς	με	νδ	ζγ	οβ	πα

Ә.и.

2. Тиқ қур түридә һесапла. Дуруслиғини тәкшүрө.

$$62 : 2$$

$$68 : 2$$

$$24 : 2$$

$$88 : 8$$

$$26 : 2$$

$$96 : 3$$

3. Һесапни өмәлләр бойичә чиқар.

Вилайәтлик «Пифагор» математикилиқ олимпиадисиға шәһәр мәктәплиридиң 69 бала вә йеза мәктәплиридиң 93 бала қатнашти. Һәр бир мәктәптин 3 оқығучидиң кәлди. Олимпиадиға барлығы қанчә мәктәп қатнашти?

4. Қисқичә йезилиши бойичә һесап қураштуруп, уни чиқар.

Шәһәр мәктәплири – 11 балидин 4 топ
Йеза мәктәплири – 11 балидин 8 топ ? ошук

5. Несапла вә дуруслиғини тәкшүрө.

$$32 \cdot 2$$

$$99 : 3$$

$$41 \cdot 2$$

$$66 : 6$$

$$22 \cdot 4$$

$$62 : 2$$

$$33 \cdot 2$$

$$88 : 4$$

6. Қисқычә йезилиши бойичә несаплар қуаштуруп, уларни чиқар.

a) Биринчи күни – 21 адәм
Иккинчи күни – ?, 3 һәссә ошук } ? адәм

ә) Биринчи күни – 31 адәм
Иккинчи күни – ?, 12 адәмгә кам } 90 адәм
Үчинчи күни – ? адәм

7. Тәңлимиләрни йәш.

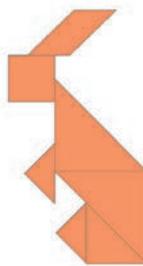
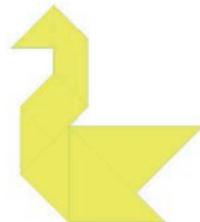
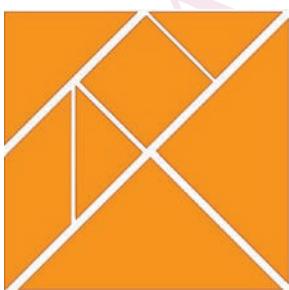
$$63 : x = 159 - 150$$

$$80 \cdot y = 1000 - 280$$

$$7 \cdot x = 84 : 4$$

8. Көпчиликтә тонуш геометриялық конструкторни техила «Пифагор башқатурмиси» дәп атайду. Мошундақ оюн тәйярла. Мошу вә башқиму шәкилләрни қуаштуруп көр.

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

108

Разрядтін атлымай үч ханилиқ санни бір ханилиқ санға язмичә бөлүш

Қедимиң замандықи улук математиклар

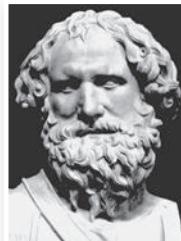
**Сән үч ханилиқ санни бір ханилиқ санға язмичә бөлүш-
ни үгинисән.**

Архимед фигуриларнин мәйданини несаплашниң
умумий усулини тапти.

1. Жәдвәл бойичә несаплар қураштуруп, уларни чиқар.

	узунлуги	кәңлиги	мәйдани
1-тик төртбулундуқ	12 см	8 см	? см ²
2-тик төртбулундуқ	? см	10 см	480 см ²
3-тик төртбулундуқ	15 дм	? дм	75 дм ²

Архимед

2. Бөлүшниң қандақ орунланғанлығы қара.

$$\begin{array}{r}
 2862 \\
 -2 \\
 \hline
 8
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{r}
 143 \\
 \cdot \cdot \\
 \hline
 8 \\
 -8 \\
 \hline
 6 \\
 -6 \\
 \hline
 0
 \end{array}$$

Язимән: бөлүнгүчи – 286, бөлгүчи – 2. Бириңчи толум-
сиз бөлүнгүчи – 2 йүзлүк. Бөлүндидә үч рәкәм болиду
(йүзлүк, онлук, бирлик).

Йүзлүкләрни бөлимән: $2 : 2 = 1$, бөлүндигे 1 санини язи-
мән. Қанчә йүзлүкни бөлгинимни тәкшүрәймән. Униң
үчүн көпәйтимән: $1 \cdot 2 = 2$, 2 санини йүзлүкләрниң астиға
язимән:

Елишни орунлаймән: $2 - 2 = 0$, йүзлүкләр толук бөлүнди.

Онлуктарни бөлимән: $8 : 2 = 4$, бөлүндиге 4 санини язимән.

Бирликләрни бөлимән: $6 : 2 = 3$, бөлүндиге 3 санини язимән.

Жағавини оқуымән: 143.

3. Ипадиләрни тик қур түридә яз вә несапла.

82 : 2	848 : 4	555 : 5	993 : 3
64 : 2	396 : 3	777 : 7	484 : 4

4. Несапларни чиқар.

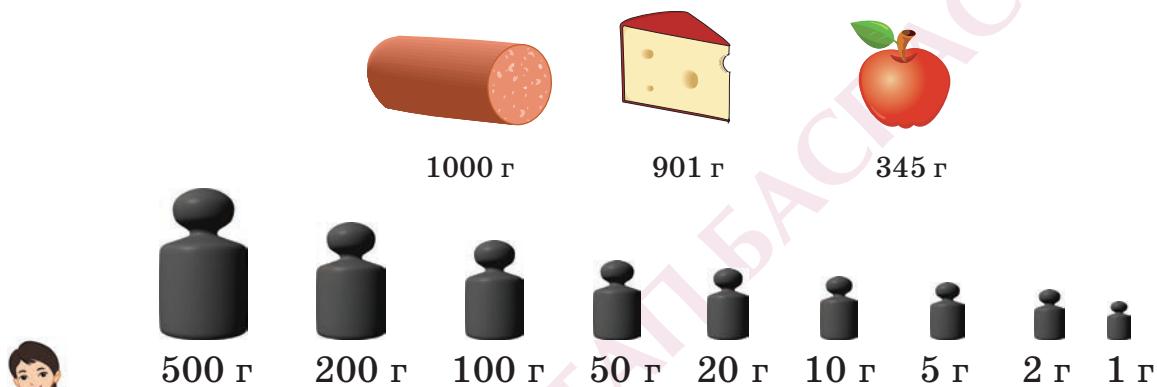
a) Оқуучилар өйидә математика өміргіг 639 оқуучи, шахмат
өміргіг үницидин 3 һәссә кам оқуучи қатнишиду. Шахмат өми-
гиге нәччә оқуучи кам қатнишиду?

Ә) Несапниң соалини «Мошу өмәкләргә барлығи қанчә оқуғучи қатнишиду?» дәп өзгәрт.

5. Тик қур түридә несапла. Дуруслигини тәкшүрә.

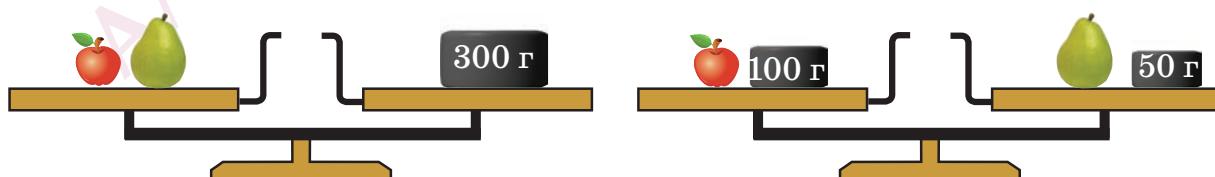
a) $421 \cdot 2$	$314 \cdot 2$	$765 - 45$	$321 \cdot 3$
Ә) $963 : 3$	$842 : 2$	$87 + 653$	$488 : 4$
б) $64 : 2$	$424 \cdot 2$	$770 - 659$	$684 : 2$

6. а) Көрситилгән массини жиғиш үчүн қайси гир ташни вә униң нәччисини елиш керәк? Ипадиләрни яз.

Ә) Мошу мәлуматларни пайдилинип несаплар қураштур.

7. Момам базардин 300 г алма билән нәшпүт сетип алди. Таразиниң бир тәхсисигә алма, иккинчисигә нәшпүт салған чағда, нәшпүтниң салмиғи бесип көтти. Шуниңдин кейин алмиға қошумчә 100 г, нәшпүткә 50 г гирташни қойғанда, тарази беши тәңләшти. Алмиңиң массиси қанчә? Нәшпүтниң массиси қанчә?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз.

109

Разрядтин атлимай үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә бөлүш

Үлук математиклар

Сән үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға бөлісән.

1. Жиғинларға қара. *A* жиғиниға тәэлүк болуши мүмкін фигуриларни талла. Шу фигуриларда йезилған һәріпләрни рети билән оқи. Шу чағда сән мешундақ диаграммиларға ети берилгенд алимниң фамилиясини билисән. *B* жиғининиң элементтерини атап, йөнө бир атақлиқ математикниң фамилиясини ениқла.

*A**B**A* жиғини*B* жиғини

Ө.и.

2. Тик құр түридә несапла. Дуруслиғини тәкшүрө.

$$323 \cdot 2$$

$$844 : 2$$

$$231 \cdot 3$$

$$124 \cdot 2$$

$$482 : 2$$

$$663 : 3$$

3. Өмәлләр бойичә тик құр түридә несапла.

$$1000 - 32 \cdot 3 - 84 : 2$$

$$124 \cdot 2 + 482 : 2$$

4. ЖӘдвәлни пайдилинип, тогра тәңликләр билән тәңсизликләр түз.

$45 \cdot 3$	$200 - 65$
$300 + 456$	$80 \cdot 4$
$1000 - 250$	$65 + 125$
$400 - 80$	$90 - 25$

5. Тик қур түридә hesapла.

a) $32 \cdot 2$

$232 \cdot 2$

$64 : 2$

$464 : 2$

$41 \cdot 2$

$341 \cdot 2$

$82 : 2$

$682 : 2$

ə) $503 + 496$

$860 - 77$

$19 + 921$

$47 + 648$

$810 - 679$

$165 + 309$

6. Селиштур.

$19 \text{ мм} * 2 \text{ см}$

$47 \text{ см} * 4 \text{ дм} 7 \text{ см}$

$9 \text{ ц} * 90 \text{ кг}$

$910 \text{ кг} * 9 \text{ ц} 1 \text{ кг}$

$3 \text{ ц} 50 \text{ кг} * 350 \text{ кг}$

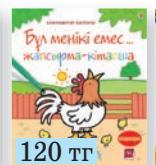
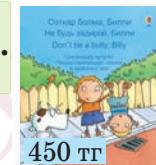
$15 \text{ см} * 150 \text{ мм}$

7. Ипадиләр бойичә hesapлар қураштур.

a) $320 \cdot 2 + 120 \cdot 3$

ə) $450 \cdot 2 - 120 \cdot 3$

8. Тәңлимиләрни йәш.

$y + 30 \cdot 5 = 450$

$c + 4 \cdot 25 = 985$

$b \cdot (300 - 250) = 550$

9. Әмәлләрниң орунлиниш ретини ениқла. Тик қур түридә йезип, уларни hesapла.

$864 : 2 + 121 \cdot 3$

$1000 - 846 : 2 - 157$

$359 + 232 \cdot 2 - 288$

10. а) 2дин 9ғичә болған санларни пайдилинип, тоғра тәңлик чиқидигандәк қилип бош орунларни толтур. Санлар қайтиланмаслиғи керек!

	:	4	=		:	
--	---	---	---	--	---	--

ə) 2дин 9ғичә болған санларни пайдилинип, тоғра тәңлик чиқидигандәк қилип бош орунларни толтур. Санлар қайтиланмаслиғи керек!

4	:		=		:	
---	---	--	---	--	---	--

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

110

Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш

Қазақстанниң математиклири

Сән язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш алгоритмини қол-линишни үгинисән.

2005 жили Алмута шәһиридә математика вә физика пәнлиридин оқуғучиларға беғишиланған 1- Хәлиқаралик Жәүтиков олимпиадасы өткізилди.

О. Жәүтіков –
алим-математик

1. Бөлүндинин мәнаси билән қалдуқни ата. Барлық қалдуқтарниң қошундисини тап. Шу чағда сән хәлиқаралиқ олимпиадаға қатнишиш үчүн аләмниң қанчә елидин оқуғучилар жиғилғанлиғини билидиған болисән.

Бөлүнгүчи	Бөлгүчи	Бөлүндинин мәнаси	Қалдуқ
38	7		
50	8		
13	7		
10	6		

Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш алгоритми

2. Қалдуқ билән бөлүшниң қандақ орунланғиниға қара.

$$\begin{array}{r}
 2472 \\
 - 2 \quad | 123 \\
 \hline
 4 \quad \cdot \quad \cdot \quad \cdot \\
 \hline
 6 \\
 \hline
 1 \text{ (жад.)}
 \end{array}$$

Язимән: Бөлүнгүчи – 247, Бөлгүчи – 2. Бириңчи толумсиз бөлүнгүчи – 2 йүзлүк. Бөлүндидә 3 рәкәм (йүзлүк, онлуқ, бирлик) болиду.

Йүзлүккләрни бөлүмән: $2 : 2 = 1$, бөлүндигө 1 санини язимән.

Онлуқларни бөлүмән: $4 : 2 = 2$, бөлүндигө 2 санини язимән.

Бирликләрни бөлүмән: $7 : 2 = 3$. Қанчә бирлик бөлүнүп, қанчиси қалғинини тәкшүрәймән: $7 - 6 = 1$. 1 бирлик қалди. $1 < 2$. Бөлүндигө 3 (1 қалд.) дәп язимән.

Жававини оқуымән: 123 (1 қалд.).

ӘСКӘРТИШ!

Әгәр бөлүш әмәлини орунлиған вақитта қалдуқ қалса, уни бөлгүчи билән селиштурууш најәт! Қалдуқ билән бөлүшни қандақ тәкшүрәйдіғанлиғини есінға чүшәр!

$$\begin{array}{r}
 \times 123 \\
 \hline
 2 \\
 \hline
 246 \\
 \hline
 246 + 1 = 247
 \end{array}$$

3. Қалдуқ билән бөлүшни орунла. Ңесаплашни тәкшүрә.

$$364 : 3$$

$$483 : 2$$

$$89 : 4$$

$$968 : 3$$

$$846 : 4$$

$$779 : 7$$

$$78 : 7$$

$$685 : 2$$

4. Ңесапларни чиқар.

а) 360 тәңгигә бирдәк 4 очуқхәт(открытка) сетип елинди. 810 тәңгигә мешундақ қанчә очуқхәт сетип елишқа болиду?

ә) Бирдәк 6 болақта 180 очуқхәт бар. Мешундақ 8 болақта қанчә очуқхәт бар?

5. Ңесапларни чиқар.

а) Дуканда 12 қорап рәңлиқ қериндаш вә униңдин 3 һәссә ошуқ аддий қериндаш сетилди. Барлығи қанчә қорап қериндаш сетилди?

ә) Дуканда 12 қорап рәңлиқ қериндаш сетилди, бу аддий қериндашқа қарығанда 3 һәссә ошуқ. Барлығи қанчә қорап қериндаш сетилди?

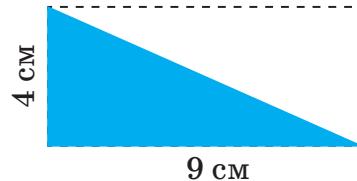
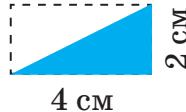
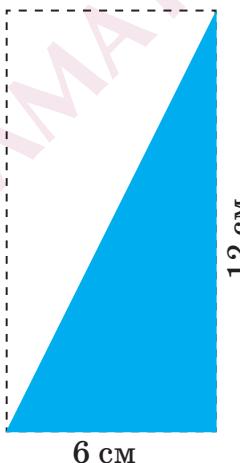
6. Ңесапларни чиқар.

а) Зални безәлләндүрүш үчүн 334 әләмчә сетип елинди. Уларни 3тиң бириктүрүп бағлиди. Қанчә бағлам ясалди? Қанчә әләмчә ошуқ қалди?

ә) Қалдуқ билән бөлүшкә ңесап қураштур.

7. Тик төртбулуңлуқ сиз. Уни икки тик булуңлуқ үчбулұңлуққа бөл. Үчбулунлуқтарниң мәйданини ңесапла.

Дәрисинң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар қураштур.

111

Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш

Космосни тәтқиқ қылғанлар

Сән язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш алгоритмини қоллинишни үгинисән.

1. Қалдуқ билән бөлүшни орунла. Барлық қалдуқларниң көпәйтіндисини тап, шу чағда сән Галилео Галилей немә ойлап тапқынини билисән.

$$26 : 3 = \boxed{\quad} (\quad \text{қалд.})$$

$$38 : 5 = \boxed{\quad} (\quad \text{қалд.})$$

$$28 : 6 = \boxed{\quad} (\quad \text{қалд.})$$

2. Қалдуқ билән бөлүшниң қандак орунланған-лиғига қара.

Галилео
Галилей

Астрономия-
лик saat
26

Телескоп
24

Язмичә түрдә
қалдуқ билән
бөлүш алго-
ритми

4	6	7	4
4		1	1
6		.	.
4			.
2	7		
2	4		
3	(қалд.)		

Язимән: бөлүнгүчи – 467, бөлгүчи –

4. Бириңчи толумсиз бөлүнгүчи – 4
йүзлүк. Бөлүндидә 3 рәқәм (йүзлүк, онлук, бирлик)
болиду.

Йүзлүктерни бөлимән: $4 : 4 = 1$, бөлүндиге 1 санини
язимән.

Онлуктарни бөлимән: $6 : 4 = 1$, бөлүндиге 1 санини
язимән. Қанчә онлук бөлүнүп, йәнә қанчиси қалған-
лиғини тәкшүрәймән. $6 - 4 = 2$. 2 онлук қалди. $2 < 4$.

Бирликни қешиға чүширимән.

Бирликтерни бөлимән: $27 : 4 = 6$ (3 қалд.), бөлүндиге 6 санини язимән.

Жағавини оқуымән: 116 (3 қалд.).

2	8	1	2
2		1	4
8		.	0
8			.
1			.
0			.
1	(қалд.)		

Язимән: бөлүнгүчи – 281, бөлгүчи – 2. Бириңчи то – лум-
сиз бөлүнгүчи – 2 йүзлүк. Бөлүндидә 3 рәқәм (йүзлүк онлук,
бирлик) болиду.

Йүзлүктерни бөлимән: $2 : 2 = 1$, бөлүндиге 1 санини язимән.

Онлуктарни бөлимән: $8 : 2 = 4$, бөлүндиге 4 санини язимән.

Бирликләрни бөлүмән: 1 сани 2 санидин кичик болғанлықтн, унинда 2дин 0 қетим учришиду. Қанчә бирлик бөлүнгөнлигини тәкшүрәймән. $1 - 0 = 1$ (1 қалд.), бөлүндигә 0ни язимән.

Жұававини оқуымән: 140 (1 қалд.).

Несаплашниң дуруслиғини қандақ тәкшүрәшкә болиду? Чүшән-дур. Тәкшүрәшни орунла.

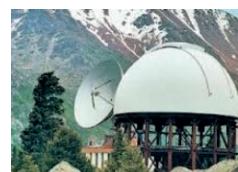
3. Қалдуқ билән бөлүшни орунла. Тәкшүрә.

a) $564 : 5$	$937 : 3$	$638 : 3$
Ә) $467 : 2$	$478 : 4$	$583 : 4$

4. а) Несапни чиқар.

Биржиличидә обсерваторияғас сәяһеткә 369 оқуғучи кәлди, бу сәяһеткә кәлгән соңларға қарында 3 һәссә ошуқ. Бир жил ичидә обсерваторияға барлығи қанчә сәяһетчи кәлди?

Ә) Қисқичә йезилишини соал билән толуқтуруп, несапни чиқар.

Балилар – 14 адәмдин 3 топ.

Соңлар – 12 адәмдин 2 топ.

5. Тәңлимиләрни йәш.

$$b - 70 \cdot 3 = 345 \quad a : (400 - 360) = 8 \quad 45 : 5 \cdot b = 900$$

6. а) Несапни чиқар.

Мәйданы 36 см^2 , кәңлиги 4 см болидиган тик төртбулуңлуқ сиз. Униң периметрини тап.

Ә) Мәйданы дәл мөшүндәк болидиган квадрат сиз. Униң периметрини тап.

7. Қанунийәтни ениқла. Йәнә 3 сан йезип, қатарни давамлаштур.

101 000   111 000   121 000

909 000   808 000   707 000

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз

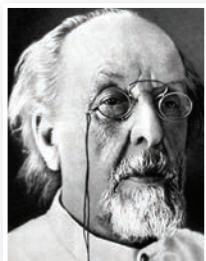
112

Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш

Космосни тәтқиқ қылғанлар

Сән язмичә бөлүш алгоритмини қоллинидиған болисән.

Константин
Циолковский

1. Несаплашларни орунла. Жаңаплирини кемиши тәртиви билән орунлаштур. Космос илиминиң асасини салғуучиларниң бири – К. Циолковскийның ейтқан сөзини оқи. Мошу сөзләрниң мәнасини қандақ чүшинисән?

бұгұн
56 : 2

әмәлгә ешиши
75 : 5

мүмкін
84 : 6

әтә
96 : 6

мүмкін болмиған нәрсә
38 : 2

Ә.и.

2. Ипадини тик құр түридә йезип, қалдуқ билән бөлүшни орунла.

679 : 5

659 : 5

537 : 5

815 : 8

949 : 8

764 : 3

554 : 4

565 : 4

3. Йешилишини тик құр түридә йезип, несапни чиқар.

Конструкторда 338 бөләк бар. 3 бала бөләклөрни бирдәк мөлчәрдә бөлүп алды. Қанчә бөләк қалды?

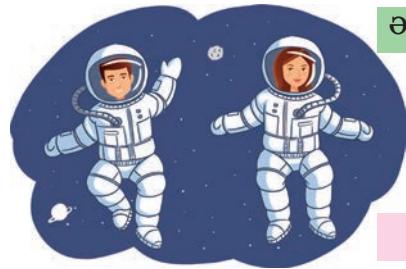
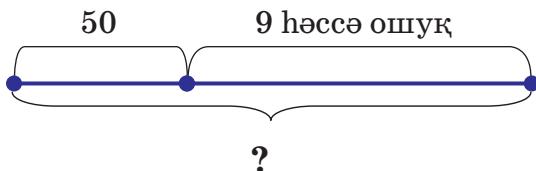
4. Несапни чиқар. Йешилишини ипадә түридә яз.

Конструктордикі 3 халтиниң һәр қайсида 112дин бөләк бар. Космос кемисиниң моделині ясаш үчүн 289 бөләк ишлитеңді. Қанчә бөләк қалды?

5. Сизма бойичә һесап қураштур.

әр кишиләр

аяллар

6. Һесапларни чиқар.

- а) Конструкторда 145 қара рәңлик бөләк бар, бу ақ рәңлик бөләккә қарығанда 40 данә ошуқ. Конструкторда барлығи қанчә бөләк бар?
- ә) Конструкторниң 145 қара рәңлик бөлиги бар, ақ рәңлик бөлиги униндин 40и ошуқ. Конструкторда барлығи қанчә бөләк бар?

7. Һесапни чиқар.

- а) Тик төртбулуңлуқ шәклидики йәр участкисиниң узунлиғи 120 м, кәңлиги узунлуғидин 3 həccə кам. Мошу йәр участкисиниң периметрини тап.

- ә) Периметри дәл мошундақ тик төртбулуңлуқ тоғрилиқ һесап қураштур.

8. Тәңлимиләрни йәш.

$$56 : x = (10 + 6) : 2$$

$$(67 - 23) + y = 786 - 145$$

$$x - 340 : 10 = 12 \cdot 5$$

$$484 : 4 + x = 210$$

9. Һесапла.

$$122 \text{ см} \cdot 3$$

$$682 \text{ см} : 2$$

$$4 \text{ м } 45 \text{ см} + 4 \text{ м } 56 \text{ см}$$

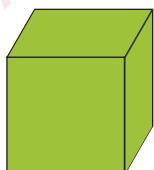
$$248 \text{ дм} : 2$$

$$639 \text{ м} : 3$$

$$10 \text{ м} - 2 \text{ м } 43 \text{ см}$$

10. Намини атимай туруп, фигурини тәсвирлә.

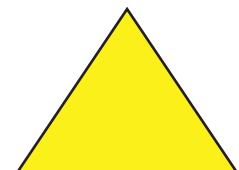
1.

2.

3.

4.

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

113

Разрядтин бир қетим атлап өтүш арқилик язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Космосни бекіндурғанлар

**Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қолли-
нидиган болисән.**

Дәсләпки қетим адәм балиси «Байқонур» космодромидин кос-
мосқа учқинини сән билгән болушың керәк.

- Дәсләпки космонавтларниң космосқа учуши тоғрилиқ мәлumat-
ларға қара. Соалларға жавап бер. Г. С. Титов билән А. Г. Никола-
евниң учуш узақлиғини saat билән ипадилә. Ыәр бир учқансири
учуш узақлиғини қанчә saatқа ашурған?

Юрий Гагарин
Восток-1
1 saat 48 мин
1 айлиниш

Герман Титов
Восток-2
1 тәвл. 1 saat
17 айлиниш

Андриян Николаев
Восток-3
3 тәвл. 22 saat
64 айлиниш

- Көпәйтиш қандақ орунланғанлығы қара.

x	2	3
	4	
	9	2

Язимән: биринчи көпәйткүчи – 23, иккинчи көпәйткүчи – 4.
Бирликләрни көпәйтимән: $3 \cdot 4 = 12$, бу – 1 онлуқ вә
2 бирлик. 2 сани бирликләрниң астиға йезилиду, 1
онлуқни оюмда сақлаймән.

Онлуқларни көпәйтимән:

$4 \cdot 2 = 8$, ойдики 1 онлуқни қошимән, шу
чағда 9 болиду. Онлуқларниң астиға 9
санини язимән.

Жававини оқуымән: 92.

Язмичә көпәй-
тиш вә бөлүш
алгоритми

3. Бөлүшни жуқури разрядлардин (йүзлүктердин, онлуқтардин) башлайду. Бөлүш қандақ орунланғанлигига қара.

9	2	4
8		2 3
—	1	2
—	1	2
0		

Язимән: бөлүнгүчи – 92, бөлгүчи – 4. Биринчи толумсиз – бөлүнгүчи – 9 онлуқ. Бөлүндидә иккى рәкәм (онлуқ, бирлик) болиду.

Онлуқтарни бөлимән: $9 : 4 = 2$ (1 қалд.), бөлүндигे 2 ссанини, қалдуқни онлуқнин астиға язимән. Бирликни қешиға чүширимән. 1 онлуқ вә 2 бирлик – бу 12 бирлик.

Бирликләрни бөлимән: $12 : 4 = 3$, бөлүндиге 3 санини язимән. Қалдуқ Оғे тәң, демәк толук бөлүнди.

Жағавини оқуымән: 23.

4. Ипадини тик қур түридә һесапла. Һесаплаш нәтижисини тәкшүрэ.

$$\begin{array}{llllll} 36 \cdot 2 & 84 : 7 & 25 \cdot 3 & 75 : 3 & 85 : 5 & 96 : 6 \\ 28 \cdot 3 & 94 : 2 & 38 \cdot 2 & 29 \cdot 2 & 27 \cdot 3 & 26 \cdot 2 \end{array}$$

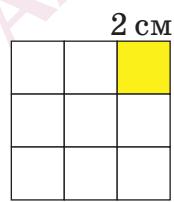
5. Тәңлимиләрни йәш.

$$96 : 4 + x = 257 \quad y - 95 : 5 = 800 \quad 84 : 6 \cdot b = 140 \quad 147 : 7 \cdot b = 210$$

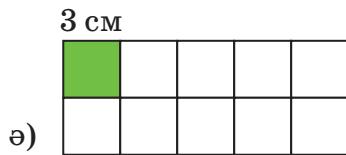
6. Һесапни чиқар.

Космонавтлар учуш сәпиригә һәр қайсисида 32 тюбиктин 3 қорап шорпа вә бирнәччә тюбик гөш алди. Уларға барлығы 200 тюбик тәйярланған болса, у чағда учуш сәпиригә қанчә тюбик гөш елинди?

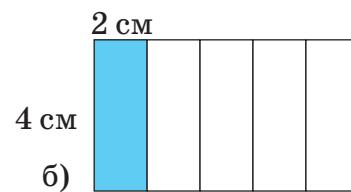
7. Әгәр боялған бир бөлөкниң өлчими берилгән болса, мөшү фигуриларниң мәйдани қанчә болиду?

a)

ө)

б)

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз

114

Разрядтин бир қетим атлап өтүш арқилик язмичә қөпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Космосни бекіндурғанлар

**Сән язмичә қөпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қолли-
нидиган болисән.**

1. Жәдвәл бойичә соалларға жавап бер.

Інші бир космонавтниң тәвлик билән өлчигендики учуш узақ-
лиғи қандақ? Т. Мусабаевниң тәвлик билән өлчигендики уму-
мий учуш узақлиғи қандақ?

Космонавтлар	Космос кемисиниң нами	учуш узақлиғи	
	Тоқтар Әубекиров	Союз ТМ-13	7 тәвл. 22 saat
	Талғат Мусабаев	1-учуш: Союз ТМ-19 2-учуш: Союз ТМ-27 3-учуш: Союз ТМ-32 (башлаш вақти) вә Союз ТМ-31 (қонуши)	125 тәвл. 22 saat 207 тәвл. 12 saat 7 тәвл. 22 saat
	Айдын Айымбетов	Союз ТМА-18M	9 тәвл. 20 saat

Ө.и.

2. Ипадини тик құр түридә яз вә несапла.

$$\begin{array}{llll} 14 \cdot 5 & 984 : 8 & 34 \cdot 4 & 966 : 6 \\ 18 \cdot 4 & 585 : 5 & 26 \cdot 3 & 565 : 5 \end{array}$$

3. Несапла. Тәкшүрүшни орунла.

$$\begin{array}{lll} 114 \text{ см} \cdot 3 & 826 \text{ г} : 2 & 125 \text{ кг} \cdot 5 \\ 222 \text{ кг} \cdot 4 & 525 \text{ мм} : 3 & 433 \text{ м} \cdot 2 \end{array}$$

4. Тәңглимиләрни йәш.

$$x : 9 = 45 - (18 + 12)$$

$$7 \cdot y = 100 - 9$$

$$x + 40 = 24 \cdot 3$$

5. Ипадиләрни тик құр түридә яз вә несапла.

$$13 \cdot 6$$

$$27 \cdot 3$$

$$1000 - 479$$

$$385 + 96$$

$$23 \cdot 4$$

$$14 \cdot 4$$

$$800 - 302$$

$$464 + 18$$

$$96 : 2$$

$$85 : 5$$

$$801 - 369$$

$$504 - 98$$

6. а) «Қорапта болди», «қызыл бөләкләр», «көк бөләкләр», «йешил бөләкләр» сөз бирикимилирини пайдилинип олтирип, сизма бойичә несап қураштур.

Ә) Санлиқ мәлumatлири билән соалини өзгәртип, йеңи несап қураштур.

7. Баш орунларни толтар.

$$215 \text{ см} = \square \text{ м } \square \text{ см}$$

$$7 \text{ м } 1 \text{ дм} = \square \text{ дм}$$

$$240 \text{ мин} = \square \text{ saat}$$

$$5 \text{ м } 90 \text{ см} = \square \text{ см}$$

$$20 \text{ см} = \square \text{ мм}$$

$$4 \text{ см } 2 \text{ мм} = \square \text{ мм}$$

8. Узунлуқлири 15 мм, 4 см 1 мм, 29 мм, 62 мм болидиған кесин-диләр сиз. Әң қисқа кесиндә өң узун кесиндидин қанчелик қисқа екәнлигини ениқла.

9. Тәңгилләр тоғра болидигандәк керәкликтің тиранақтарни қой.

a) $9 \cdot 8 + 12 : 4 + 2 = 74$

ә) $9 \cdot 8 + 12 : 4 + 2 = 23$

б) $9 \cdot 8 + 12 : 4 + 2 = 47$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

115

Разрядтін бир қетим атлап өтүш арқылы язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Ұлуқ композиторлар билән музыкантлар

**Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қолли-
нишни үгинисән.**

В. А. Моцарт

Вольфганг Амадей Моцарт – австриялық композитор вә музыкант-виртуоз. Әң атақлық классикилық композиторларниң бири.

1. 17 яшқа көлгічә Моцарт 4 опера, униңдин 3 һәс-
сә ошуқ симфония, симфониядін 2 һәссә ошуқ сона-
та язған. Мошу вакитларда яш композитор барлығи
қанчә жирик өсөрләр язған?

2. а) Көпәйтиш қандақ орунланғанлығыға қара.

x	2	3	
		5	
1	1	5	

Язимән: бириңчи көпәйткүчи – 23, бирлик ләрниң астида иккінчи көпәйткүчи – 5.

Бирликләрни көпәйтимән: $3 \cdot 5 = 15$, 5 санини бирликниң астиға язимән, 1 онлуқни оюмда сақтаймән.

**Язмичә
көпәйтиш вә
бөлүш алго-
ритми**

Онлуқтарни көпәйтимән: $2 \cdot 5 = 10$, ойдикі 1 онлуқни қошимән, 11 онлуқ болиду, бу – 1 йүзлүк вә 1 онлуқ. 1 сани онлуқниң астиға йезилиду. Сол тәрипигө 1 йүзлүкни язимән.

Жававини оқуымән: 115.

ә) Бөлүш қандақ орунланғанлығыға қара.

1	1	5	5	
–	1	0	2	3
1	5	.	.	
1	5			
0				

Язимән: бөлүнгүчи – 115, бөлгүчи – 5. Бөлүндидә йүзлүкләр чиқидиғандәк 1 йүзлүкни 5кә бөлүшкө болмайду. Бириңчи толумсиз бөлүнгүчи – 11 онлуқ. Бөлүндидә икки рәқәм (онлуқ, бирлик) болиду.

Онлуқтарни бөлімән: $11 : 5 = 2$ (1 қалд.), бөлүндигө 2 санини, қалдуқни онлуқниң астиға язимән.

Кешиға бирликни чүшиrimән. 1 онлуқ вә 5 бирлик – бу 15 бирлик.

Бирликләрни бөлімән: $15 : 5 = 3$, бөлүндигө 3 санини язимән. Қалдуқ 0ға тәң, демек толук бөлдуқ.

Жававини оқуымән: 23.

3. Ипадиләрни тик қур түридә яз вә несапла.

$$47 \cdot 2$$

$$154 : 7$$

$$133 \cdot 3$$

$$366 : 3$$

$$42 \cdot 3$$

$$18 \cdot 4$$

$$234 \cdot 2$$

$$143 \cdot 2$$

$$84 : 6$$

$$27 \cdot 3$$

$$936 : 3$$

$$52 \cdot 2$$

4. Тәңлимиләрни йәш.

$$135 : 5 + y = 542$$

$$y - 69 \cdot 4 = 500$$

$$x - 39 \cdot 4 = 150$$

$$900 - x = 216 : 3$$

5. Ңесапни чиқар.

а) Классикилиқ музыка концертиға биринчи күни 26 билет, иккінчи күни униндин 5 һәссә ошуқ билет сетилди. Биринчи вә иккінчи күни қанчә билет сетилған болса, үчинчи күни шунчә билет сетилди. Үч күндө барлығы қанчә билет сетилди?

ә) Ипадә бойичә несап қураштуруп, уни чиқар.

$$26 \cdot 5 - 26$$

б) Мошы мәлumatларни пайдилинип, өзәң несап қураштур.

6. Ңесапла. Тәкшүрүшни орунла.

$$113 \text{ см} \cdot 5$$

$$984 \text{ м} : 2$$

$$223 \text{ л} \cdot 3$$

$$421 \text{ кг} \cdot 2$$

$$484 \text{ кг} : 4$$

$$693 \text{ мм} : 3$$

7. Ипадиләрни тик қур түридә яз вә несапла.

$$116 \cdot 4$$

$$438 : 2$$

$$456 + 379$$

$$1000 - 698$$

$$135 \cdot 5$$

$$492 : 4$$

$$945 - 657$$

$$178 + 748$$

8. Тәңликләр тоғра болидиғандәк, барлық санларниң арисиға әмәлләр бөлгүсими қой.

a) 1 ○ 2 ○ 3 ○ 4 ○ 5 ○ 6 ○ 7 = 8

ә) 1 ○ 2 ○ 3 ○ 4 ○ 5 ○ 6 ○ 7 ○ 8 = 9

б) 1 ○ 2 ○ 3 ○ 4 ○ 5 ○ 6 ○ 7 ○ 8 ○ 9 = 10

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз

116

Разрядтін бир қетим атлап өтүш арқылы язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Улук композиторлар

**Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллини-
диган болисән.**

Көрнәклик композиторлар П.И. Чайковский билән Н.А. Римский-Корсаковниң исимлири пүткүл аләмгә тонуш.

1. Ипадиләрниң мәнасини тап. Жавапли-
ри жұп санлар – П.И. Чайковскийниң,
тағ санлар – Н. А. Римский-Корсаковниң
әсәрлири.

П.И Чайковский Н.А. Римский-
Корсаков

«Щелкунчик»
балети
 $48 \cdot 5$

«Аққу көли»
балети
 $36 \cdot 4$

«Алтун ғораз»
опериси
 $265 : 5$

«Салтан падиша
тоғрилиқ чөчәк» опериси
 $315 : 7$

«Өлмәс Кащей»
опериси
 $219 : 3$

Ө.и.

2. Ипадиләрни тик құр түридә яз вә һесапла.

$23 \cdot 6$

$49 \cdot 3$

$1000 - 156$

$800 - 59$

$196 : 2$

$485 : 5$

$295 - 98$

$849 - 798$

3. Тәңлимиләрни йәш.

$174 : x = 900 - 897$

$125 \cdot 3 + y = 525$

4. Һесапларни һәр түрлүк усул билән чиқар.

а) Бир орамда 240 м, иккінчисидә 120 м рәхт бар. Уларниң барлығынан қойилимға беғишлиған костюмлар тицилди. Костюмларниң һәрқайсисиға 4 м рәхттін ишлітилди. Қанчә костюм тицилди?

ә) Театрға 72 бала билән 36 чоң адәмләр көлди. Улар тамашибиндер залида бир қатарға 9 адәмдин олтарды. Улар нәччә қатарға олтарды?

5. Өмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Тик қур түридә яз вә һесапла.

$$1000 - 48 \cdot 4 - 114 : 2$$

$$39 \cdot 5 + 47 \cdot 9$$

$$58 \cdot 8 + 73 \cdot 5 - 427$$

$$900 - (158 + 140) : 2$$

6. а) Квадратниң периметри 16 см. Мошу квадратни сизип, мәйданни һесапла.

ә) Периметри дәл мешундақ болидиған тик төртбулук сиз.

7. Һесапни һәртүрлүк усул билән чиқар.

а) Тикинчи 200 ақ вә 150 қара түгмә сетип алди. У бир қорапқа 50 түгмидин бөлүп салди. Қанчә қорап керәк болди?

ә) Дәл мешундақ йол билән чиқирилиған һесап қураштур.

8. Баш орунларни толтар.

$$3 \text{ м } 9 \text{ дм} = \square \text{ дм} = \square \text{ см}$$

$$5 \text{ сағ } 20 \text{ мин} = \square \text{ мин}$$

$$548 \text{ см} = \square \text{ м } \square \text{ дм } \square \text{ см}$$

$$1 \text{ км} = \square \text{ м}$$

$$80 \text{ см} = \square \text{ мм}$$

$$9 \text{ м } 8 \text{ дм} = \square \text{ дм}$$

9. Һесапла.

$$9 \text{ м } 21 \text{ см} + 9 \text{ м } 99 \text{ см}$$

$$1 \text{ т} - 584 \text{ кг}$$

$$2 \text{ ц } 49 \text{ кг} + 5 \text{ ц } 6 \text{ кг}$$

$$9 \text{ ц} - 268 \text{ кг}$$

10. Қублар 5 қорапқа бөлүнүп селинди. Бириңчи қорапта 16, иккінчисидә 10, үчинчисидә 14, төртінчисидә 12, бәшинчисидә 8 куб бар. Ақа-ука икки балиға қубларни қораптін алмай, қандак тәң қилип бөлүп беришкә болиду?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

117

Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқилиқ язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Улук күйчиләр

Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллинишиңни үгинисән.

Күрманғазы
Сағырбайұлы

Дина
Нұрпейісова

- Ипадиниң мәнасини төпип, Дина Нурпейісова Құрманғазиға қанчә йешіда шагирт болғанлиғини ениқла.

$$(958 - 28 \cdot 6 - 700) : 10$$

x	1	6	5
		3	
	4	9	5

Язимән: Бириңчи көпәйткүчи – 165, иккىнчи көпәйткүчи – 3.

Бирликләрни көпәйтимән: $3 \cdot 5 = 15$, бу 1 онлуқ вә 5 бирлик. 5ни бирликләрниң астиға язимән, 1 онлуқни болса оюмда сақлаймән.

Онлуқларни көпәйтимән: $3 \cdot 6 = 18$, ойдикі 1 онлуқни қошимән, шу чаңда 19 онлуқ болиду. Бу – 1 йүзлүк вә 9 онлуқ. Онлуқларниң астиға 9ни язимән. 1 йүзлүкни оюмда сақлаймән.

Йүзлүкләрни көпәйтимән: $3 \cdot 1 = 3$, ойдикі 1 йүзлүкни қошимән, 4 йүзлүк болиду. 4ни йүзлүкниң астиға язимән.

Жававини оқуymәn: 495.

ә) Бөлүш қандақ орунланғанлиғиға қара.

4	9	5	3
-	3		
1	9	1	6
-	1	8	5
1	5		
-	1	5	0

Язимән: Бөлүнгүчи – 495, Бөлгүчи – 3. Бириңчи толумсиз бөлүнгүчи – 3 йүзлүк. Бөлүндидә үч рәқем (йүзлүкләр, онлуқлар, бирликләр) болиду.

Йүзлүкләрни бөлимән: $4 : 3 = 1$, қалдуқ – 1 йүзлүк, 1 санини бөлүндиге язимән. Қалдуқни йүзлүкләрниң астиға язимән. Онлуқни қалдуқниң қешиға язимән. 1 йүзлүк вә 9 онлуқ – бу 19 онлуқ.

Онлуқларни бөлүмән: $19 : 3 = 6$, қалдуқ – 1 онлуқ, 6 санини бөлүндиге, қалдуқни онлуқниң астиға язимән. 5 бирликни қешиға язимән. 1 онлуқ вә 5 бирлик – бу 15 бирлик.

Бирликләрни бөлүмән: $15 : 3 = 5$, бөлүндиге 5ни язимән.

Жававини оқуымән: 165.

б) Тик қур түридә орунла.

$$144 \cdot 3 \quad 168 \cdot 4 \quad 145 \cdot 2 \quad 261 \cdot 3 \quad 223 \cdot 4 \quad 243 \cdot 3$$

в) Тик қур түридә орунла.

$$789 : 3 \quad 423 : 3 \quad 356 : 2 \quad 964 : 4 \quad 460 : 2 \quad 420 : 2$$

3. Ңесапни соал билән толуктуруп, уни чиқар. Соалниң бирнәччә нусхисини ойлаштур.

Музыкилиқ байқашқа һәр қайсиси 18 адәмдин туридиган 6 топ вә һәр қайсиси 23 адәмдин туридиган 5 топ қатнашти.

4. Ңесапни тәңлиминиң ярдими билән чиқар.

ихчам автобуста 26 орун бар. Концертқа баридиган адәмләр 3 ихчам автобусқа тәң бөлүнүп олтарғузулди. Концертқа нәччә адәм барди? x – концертқа барған адәмләрниң сани.

5. ЖӘдвәл бойичә ипадә түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

Кошуулғучи	$357 \cdot 2$	$100 - 78$	604	$354 : 3$
Кошуулғучи	$65 : 5$	310	$7 \cdot 11$	29
Кошуундиниң мәнаси				

6. Ңесапла. Тәкшүрүшни орунла.

$$127 \cdot 4 \quad 868 : 7 \quad 592 : 4 \quad 236 \cdot 3 \quad 972 : 3 \quad 651 : 3$$

7. Әмәл бәлгүлирини тәңликләр тоғра болидигандәк қилип орунлаштур. Тирнақ қоюшқому болиду.

a) $1 \bigcirc 2 \bigcirc 3 \bigcirc 4 \bigcirc 5 = 5$

ә) $1 \bigcirc 2 \bigcirc 3 \bigcirc 4 \bigcirc 5 \bigcirc 6 = 5$

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз

118

Разрядтін икки қетим атлап өтүш арқылы язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Қазақстанниң көрнәклик композиторлари

**Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қолли-
нисән.**

1. Дұрус несаплисаң, Қазақстанниң бәлгүлүк композиторларының атлирини билидиган болисән. Улар қандақ өсәрлири билән атақлы болғанлығини ениқла.

57

156

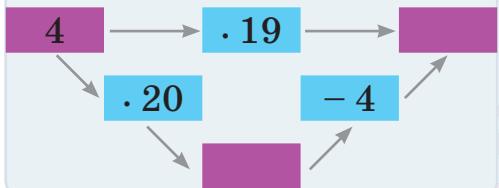

76

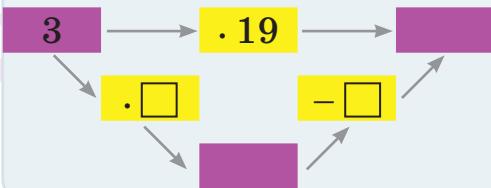

147

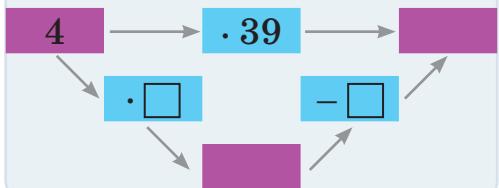
Муқан Тәлебаев

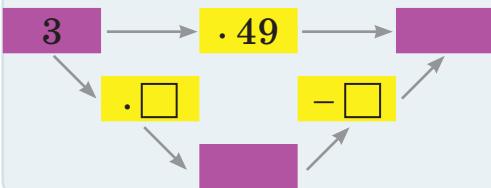
Шәмши Қалдаяқов

Ахмет Жубанов

Евгений Брусиловский

Ө.и.

2. Несапла. Тәкшүрүшни орунла.

$$324 \cdot 3$$

$$786 : 2$$

$$252 : 7$$

$$528 : 4$$

$$531 : 9$$

$$155 \cdot 5$$

3. Тәңлимиләрни йәш.

$$x + 325 = 189 \cdot 4$$

$$900 - x = 129 \cdot 4$$

4. Ипадиләр түзүп яз. Уларниң мәнасини тап.

- a) 23 вә 77 санлириниң қошундисини 3 hәссә ашурғин.
- ә) 500 вә 120 санлириниң айримисидин 25 вә 4 санлириниң көпәйтиндисини азайт.
- б) 35 вә 3 санлириниң көпәйтиндисигө 410ни қош.
- в) 996 вә 3 санлириниң бөлүндисидин 150ни азайт.
- г) 126 вә 2 санлириниң көпәйтиндисидин 65ни азайт.

5. Һесапларни чиқар.

- а) Балиларға бегишланған музикалик әсәрләр топлимидә 70 әсәр бар: униң бәштин бири – қазақстанлық авторларники, қалғини – аләмлик классика әсәрлири. Топламға қанчә аләмлик классика әсәрлири киргүзүлгөн?
- ә) Һәрқайсиси 168 тәңгидин 4 нота дәптири вә бирдәк 2 қорап қериндаш сетип елинди. Уларниң барлығы 1000 тәңгө төләнди. Бир қорап қериндаш қанчә тәңгө туриду?

6. Сән дуканға көлдиң. Қандақ нәрсиләрни вә уларни қандақ мөлчәрдә сетип алалайсән? Сизма бойичә һесап қураштур.

Болған – 1000 тәңгө

– тг-дин дана

– тг-дин дана

Қалғини – ? тәңгө

Болған – 1000 тәңгө

– тг-дин дана

– тг-дин дана

– тг-дин дана

Қанчә тәңгө қалди?

7. Севәттә 4 сериқ вә 6 йешил орам жип бар. Момам 5 жипни алди. Уларниң арисида әң болмиғанда бир орам йешил жип боламду?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

119

Разрядтін икки қетим атлап өтүш арқылы қ язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

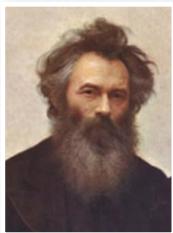
Улук рәссамлар

**Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қолли-
нишиңи үгинисән.**

1. Жаңаплири бирдәк ипадиләрни тап. Шу чағда сән аләмгә атақлық рәсимвеләрниң муәллиплирини билидиган болисән.

Иван
Шишкин
 $165 : 3$

Виктор
Васнецов
 $325 \cdot 2$

Іван Гог
 $800 - 345$

«Алёнушка»
 $900 - 250$

«Аптап-
пеләзләр»
 $91 \cdot 5$

«Каригайлиқ
ормандини таң»
 $100 - 45$

2. а) Көпәйтишниң қандақ орунланғанлиғына қара.

$$\begin{array}{r} & 1 & 8 & 5 \\ \times & & & 4 \\ \hline & 7 & 4 & 0 \end{array}$$

Язимән: биринчи көпәйткүчи – 185, иккинчи көпәйткүчи – 4.

Язмичә көпәй-
тиш вә бөлүш
алгоритми

Бирликләрни көпәйтимән: $4 \cdot 5 = 20$, бу 2 онлук вә 0 бирлик. Оны бирликләрниң астиға язимән, 2 онлуқни оюмда сақтаймән.

Онлуқтарни көпәйтимән: $4 \cdot 8 = 32$, йәнә ойдики 2 онлуқни қошимән, шу чағда 34 онлук чиқиду. Бу – 3 йүзлүк вә 4 онлук. Онлуқтарниң астиға 4ни язимән. 3 йүзлүкни оюмда сақладап, йүзлүкләргә қошимән.

Йүзлүкләрни көпәйтимән: $4 \cdot 1 = 4$, йәнә ойдики 3 йүзлүкни қошимән, шу чағда 7 йүзлүк чиқиду. 7ни йүзлүкләрниң астиға язимән.

Жаңавини оқуымән: 740.

ә) Бөлүш қандақ орунланғанлигига қара.

7	4	0	4
4		1	8
3	4	•	•
3	2		
2	0		
2	0		
0			

Язимән: Бөлүнгүчи – 740, Бөлгүчи – 4. Бириңчи толук өмәс бөлүнгүчи – 7 йүзлүк. Бөлүндидә үч рәқәм (йүзлүк, онлук, бирлик) болиду.

Йүзлүккләрни бөлүмән: $7 : 4 = 1$, қалдуқ 3 йүзлүк, 1 санини бөлүндигө, қалдуқни болса йүзлүккләрниң астиға язимән. Онлукни қалдуқниң қешиға язимән. 3 йүзлүк вә 4 онлук – бу 34 онлук

Онлукларни бөлүмән: $34 : 4 = 8$, қалдуқ – 2 онлук, 8 санини бөлүндигө, қалдуқни онлукниң астиға язимән. 0 бирликни қешиға язимән. 2 онлук вә 0 бирлик – бу 20 бирлик.

Бирликләрни бөлүмән: $20 : 4 = 5$, бөлүндигө 5 санини язимән.

Жававини оқуымән: 185.

3. Ипадиләрни тик қур түридә яз вә һесапла. Тәкшүрүшни орунла.

$$275 \cdot 3$$

$$123 \cdot 4$$

$$144 \cdot 2$$

$$126 \cdot 6$$

$$395 : 5$$

$$184 \cdot 5$$

$$188 : 2$$

$$249 \cdot 2$$

4. Һесапни чиқар.

а) Музейниң 5 залиға 29 рәсимдин, 3 залиға 37 рәсимдин қоюлған. Мошу залларға барлығы қанчә рәсим қоюлған?

ә) Соалларни өзгәртип, елинған һесапни чиқар.

5. Һесапни чиқар.

ә) Сизма бойичә һәртүрлүк һесаплар қураштур.

<input type="text"/>	<input type="text"/> – <input type="text"/> данидин
<input type="text"/>	<input type="text"/> – <input type="text"/> данидин
<input type="text"/>	<input type="text"/> – <input type="text"/> данидин

? {

<input type="text"/>	<input type="text"/> – <input type="text"/> данидин
<input type="text"/>	<input type="text"/> – <input type="text"/> данидин

? } {

6. Ипадиләрни өмәлләр бойичә тик қур туридә йезип һесапла.

$$1000 - 264 \cdot 3 + 16 \cdot 7$$

$$142 \cdot 5 + 123 : 3$$

$$125 \cdot 5 - 429 : 3 + 418$$

$$115 \cdot 4 + 620 : 5$$

7. Һесапни тәңгиминиң ярдими билән чиқар.

а) Бир қәләм 60 тәңгә туриду. Әгәр 300 тәңгә төләнгән болса, у чағда нәччә қәләм сетип елинған?

x – қәләмниң саны дәйли.

ә) 4 маркер үчүн 160 тәңгә төләнди. 1 маркер қанчә тәңгә туриду?

x – маркерниң бағасы дәйли.

8. Ипадиләр түзүп, уларниң мәнасини тап.

а)

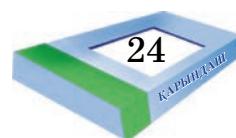
Көпәйткүчи	$40 + 10$	$24 : 12$	78	$6 \cdot 4$
Көпәйткүчи	5	18	$12 : 4$	20
Көпәйтиндиниң мәнаси				

ә)

Бөлүнгүчи	540	$670 + 330$	800	$125 \cdot 2$
Бөлгүчи	$30 \cdot 3$	$2 \cdot 5$	$20 \cdot 4$	50
Бөлүндиниң мәнаси				

9. Төрт қорапқа қериндашлар селинған. Биринчи қорапта 4, иккінчисидә 8, үчинчисидә 12, төртінчисидә 24 қериндаш бар. Қериндашларни қораптын чиқармай иккі ақа-ука балиға қандақ тәңкилип бөлүп беришкә болиду?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз

120

Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқилиқ язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Қазақстанниң атақлиқ рәссағынан

Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмдериниң қоллинидіған болисен

Қазақстанниң атақлиқ рәссағынан салған рәссимләрни жирақ чәт өлләрдиму тонуйду. Интернеттегі уларниң қандай рәсимләр салғынини төпип оқы.

- Ипадә билән униң мәнасини мувалиғлаштуруп, Қазақстан рәссағыниниң исим-нәсибисини ениңде.

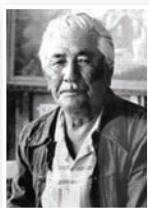
Николай
Хлудов
 $65 + 650 : 5$

90

Әубәкір
Исмаилов
 $930 : 30 \cdot 4$

124

Молдахмет
Кенбаев
 $(910 - 310) : 6$

100

195

Әбілхан
Қастеев
 $(360 + 180) : 6$

Ө.и.

- Ипадиләрни тик құртүридәйезип, уларни несапла. Тәкшүрүшни орунла.

$189 \cdot 3$

$59 \cdot 9$

$294 : 3$

$196 : 7$

$237 \cdot 4$

$87 \cdot 3$

$525 : 3$

$351 : 9$

- Ипадиләрни тик қур түридәйезип, әмәлләр бойичә несапла.

$1000 - (472 : 8 + 327 : 3)$

$257 \cdot 3 - 785 : 5$

$185 \cdot 5 - 136 : 8$

$187 \cdot 4 : 2 + 297$

- Жәдвәл бойичә несаплар қураштуруп, уларни чиқар.

<i>a</i>	17 см	? дм	5 м	? мм
<i>b</i>	3 см	8 дм	? м	9 мм
<i>S</i>	? см ²	560 дм ²	75 м ²	180 мм ²

5. Несапларни чиқар.

а) Балиларниң музейға кириш билети 45 тәңгә, өнернеке билети униәдин 25 тәңгігә қиммәт. Иккى өнернеке киши вә иккى балидик туридиған айлә музейға кириш үчүн қанчә тәңгә төлиши керәк?

ә) Аписи, дадиси вә балилири көргөзмеге келди. Улар кириш билетлириға 290 тәңгә төлиди. Өнернеке билети 85 тәңгә, балиларниң билети 40 тәңгә туриду. Көргөзмеге қанчә бала барды?

6. Несапларни чиқар.

а) Оқуғучилар биринчи күни 3 қатарниң һәр қайсисиға 16 көчәттін, иккінчи күни йәнә 9 көчәт олтарғузди. Балилар иккى күн дә барлығы қанчә көчәт олтарғузди?

ә) Машина 120 км йол маңди. Бу барлық мәнидиган йолниң үчтін биринші тәшкіл қилиду. Барлық мәңип өтидиган йолниң узунлуғи қандак?

7. а) «Санни тап» математикилиқ фокуси.

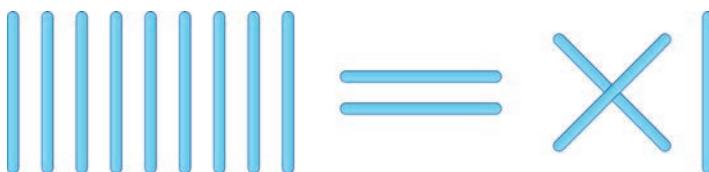
- Достуңдин бир санни ойлишини сориғин;
- Андин кейин у ойлиған санни 2гә көпәйтиши керәк;
- Нәтижисиге 8ни қош;
- Елинған нәтижини 2гә бөлүш;
- Ойлиған санни елиши керәк.
- Әнді сән жававини ейталаң: «4 сани».

Фокусниң «сирини» ечиң көр.

ә) Мошунинде охшаш несаплар қураштур.

8. Тәңдік тоғра болидиғандәк, бир санайдыған таяқчиниң орнини алмаштур (буни иккى усул билән орунлашқа болиду).

Дәриснин мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

121

Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқылы язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми

Улук язғучилар

Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қоллинидиған болисән.

Көп балилар А. С. Пушкинниң әжайип чөчеклирини оқуп өсти. Улук рус шаирини өстө қалдуруш мәхситидә Қазақстан-ниң көплигөн шәһәрлиридә ядикарлықтар орнитилған.

1. Ңесаплашни орунла, шу чағда сән бизниң елиミздә шаирға орнитилған ядикарлықтарниң умумий санини билидиған болисән.

$$980 - 125 \cdot 6 + 648 : 8$$

Урал

Астана

Алмұта

Петропавл

Ө.и.

2. Өмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Ипадиләрни тик қур туридә яз вә ңесапла.

$$285 \cdot 3 - 408 + 254 : 2$$

$$159 \cdot 5 - 241 \cdot 3 + 37 \cdot 9$$

$$800 - 294 : 3 + 196 : 7$$

$$325 \cdot 3 - 324 : 9 \cdot 6$$

3. Тәңлимиләрни йәш.

$$398 + x = 69 \cdot 8$$

$$7 \cdot x = 245 : 5$$

4. Ңесапларни чиқар.

- A.C. Пушкинниң жүргөн йәрлиригә бериш үчүн һәр қайсисида 25 студенттін 4 топ вә һәрқайсисида 25 оқуғучидин 3 топ йолға чиқти. Барлығи қанчә адем йолға чиқти?
- Сөяһәт вақтида 500 фотосүрәт чүширилди. Уларни 36 сүрәттін 3 фотоальбомға чаплиди. Альбомға чаплимиған нәччә фотосүрәт қалди?

5. Әмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқлап, уларни һесапла.

$$876 : 2 - 672 : 4 + (1000 - 703)$$

$$(315 \cdot 3 - 179 \cdot 4) - 65 + 768$$

6. Сүрөт бойичә йешими төвәндикى ипадиләргә мувапиқ келидиган һесаплар қураштур.

a) $98 + 135$

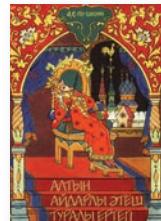
в) $135 \cdot 2$

ә) $(98 + 135) \cdot 3$

г) $98 \cdot 6$

б) $135 - 98$

д) $98 \cdot 4 + 135 \cdot 2$

98 тәңгә

135 тәңгә

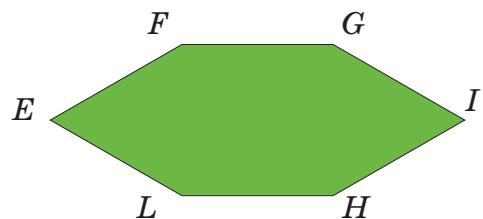
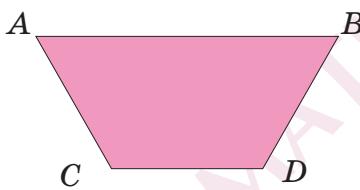
7. Һесап бойичә ипадиләр яз вә уларниң мәналирини тап.

а) Икки қорапқа 46 оюнчук селинди. 3 қорапқа дәл мошундақ қанчә оюнчук селишқа болиду?

ә) Икки жипқа 245 мончақ өткизилди. Қорапта йәнә 166 мончақ бар. Қорапта барлығы қанчә мончақ болған?

б) Орамда 32 м рәхт бар. Униң сәккиздин бир бөлигиги қийип елинди. Орамда қанчә метр рәхт қалди?

8. Қөпбулуңлуқтарниң тәрәплириниң узунлигини өлчәп, уларниң периметрии тап.

9. Үч дост үстілә үстидә ятқан фломастерларни қандақ бөлүши-диганлигини келишти. Арман: «Әгәр һәр қайсымиз 6 фломастер-дин алидиган болсақ, у чағда иккиси ешип қалиду. 7 фломастердин алидиган болсақ, у чағда бири йәтмәй қалиду», – деди. Үстілә үстидә қанчә фломастер болған?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

122

Язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш . Пишшиқдаш

Улук язғучилар

**сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қоллини-
диган болисән.**

Бизниң һөрқайсымиз мөшү улук язғучиларниң чөчәклирини билимиз вә яхши көримиз.

1. Жағаплири бирдәк ипадиләрни тап. Шу чағда сән мөшү улук язғучилар қайси өлдә өмүр сүрүп, қандақ чөчәкләр язғинини билидиган болисән.

Ганс Кристиан
Андерсен
 $924 : 7$

Вильгельм Гауф
 $29 \cdot 9$

Шарль Перро
 $486 : 3$

Дания
 $528 : 4$

Германия
 $87 \cdot 3$

Франция
 $54 \cdot 3$

Қызыл бек
 $527 - 365$

Дюймовочка
 $501 - 369$

Кичик Мук
 $185 + 76$

Өтүк кийгән мөшүк
 $98 + 64$

Карлик бурун
 $400 - 139$

Су пәриси
 $497 - 365$

Ө.и.

2. Һесапла.

$$\begin{aligned} & 171 \cdot 4 - 329 \cdot 2 \\ & 317 \cdot 3 + 15 \cdot 2 \\ & 840 : (956 - 948) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & 900 - 269 \cdot 3 + 193 \\ & 954 : 6 + (370 + 180) : 5 \\ & (390 + 290) : 4 + 528 : 2 \end{aligned}$$

3. Селиштур.

$$\begin{aligned} & 450 : 3 * 920 : 4 \\ & 690 : 3 * 750 : 5 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & 990 : 9 * 990 : 3 \\ & 840 : 2 * 840 : 4 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & 360 : 2 * 360 : 3 \\ & 90 : 5 * 90 : 2 \end{aligned}$$

4. Жұдевелни пайдилинип, тоғра тәңликлөр билән тәңсизликлөр түз.

720 : 2	856 + 124
850 : 5	450 · 2
565 – 326	120 · 3
1000 – 20	125 + 635

5. Несапларни чиқар.

- а) Полатта 800 тәңгө бар. Ү 245 тәңгидин 3 чөчеклөр китавини сетип алди. Полатта қанчә тәңгө қалди?
- ә) 456 тәңгидин 2 китап вә у китапларға 88 тәңгидин бәтбәлгүлөр сетип елиш үчүн қанчә тәңгө керек?

6. Төвәндики несанниң қисқичә йезилишини толуктур. Шу бойи-чә яндишиш соал билән икки түрлүк несан қураштур.

Насан – 12 бәт, бу 3 һәссә кам

Дилбәр – ? бәт

7. Несапла.

$$17 \text{ см} \cdot 4$$

$$147 \text{ saat} : 3$$

$$102 \text{ кг} \cdot 2$$

$$17 \text{ кг} \cdot 4$$

$$64 \text{ мин} : 2$$

$$422 \text{ м} : 2$$

8. Қөпәйтишниң топлаш вә орун алмаштурууш хусусийитини пайдилинип, несанла.

$$(4 \cdot 9) \cdot 25$$

$$(2 \cdot 8) \cdot 50$$

$$25 \cdot (7 \cdot 4)$$

$$14 \cdot (5 \cdot 3)$$

$$(2 \cdot 4) \cdot 50$$

$$5 \cdot (12 \cdot 2)$$

9. Һәр түрлүк икки тик төртбулунлуқниң мәйданлири бирдәк – 360 см^2 . Уларниң тәрәплириниң узунлуқлири қанчә болуши мүмкін?

10. Қызыл бөк қизниң севитидә ондин қам самса бар. Уларни тәң қилип иккигә яки үчкә бөлүшкә болиду? Севәттә қанчә самса бар?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

123

Язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш

Аләмниң атақлық балилар язғучилири

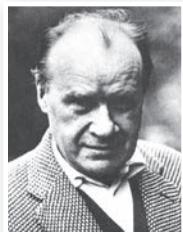

сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмларини қоллинидиган болисән.

1. Мувалиқ келидиган санларни таллап ал. Сүрәттики язғучиларнин өсөрлири билөн қәһриманларини ата.

60

Николай Носов

80

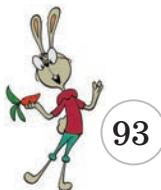
Алан Милн

160

Астрид Линдгрен

93

680	$\square + 540$
$620 + \square$	

930	$30 \cdot \square$
$\square \cdot 10$	

230	$150 + \square$
$\square + 70$	

Ө.и.

2. Ңесапла.

$$244 \text{ см} : 4$$

$$568 \text{ дм} : 4$$

$$721 \text{ м} : 7$$

$$135 \text{ кг} \cdot 5$$

$$800 \text{ кг} : 5$$

$$918 \text{ см} : 2$$

$$2 \text{ м } 48 \text{ см} : 4$$

$$126 \text{ ц} : 2$$

$$53 \text{ см } 4 \text{ мм} : 3$$

3. Тәңдемиләрни йәш.

$$988 - c = 128 \cdot 5$$

$$1000 - a = 630 : 2$$

4. Ңесапларни чиқар.

а) Карлсоннин өйидә 240 құта мурәббә бар. Униң бәштини бири бөлжүргөндін, иккидин бири қарөрүктин, қалғини аличидин қайнитилған. Карлсонда қанчә құта алича мурәббиси бар?

ә) Шәнбә күни Винни Пух 16 кг бал жиғди. Бу – униң бир һәптә ичиidә жиққан балиниң төрттін бир бөлиги. Винни Пух бир һәптидә барлығы қанчә литр бал жиғди?

5. ЖӘДВӘЛ бойичә ипадиләр түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

a) Кошулғучи	301 · 2	35 · 0	960	75 : 1
Кошулғучи	230	404 : 4	560 : 80	75 : 3
Кошундиниң мәнаси				

ә) Елингучи	740	2 · 402	900 : 3	23 · 1
Алғучи	78 : 39	201	5 · 11	98 : 98
Айриминиң мәнаси				

6. Незнайкиға ипадиләр бойичә несап қураштурушқа ярдәмләш.

- a) $(45 + 25) \cdot 3$
- ә) $(450 + 250) : 5$
- б) $(85 + 25) - 40$
- в) $500 - 120 \cdot 4$

7. Узунлуқлири 1 дм, 28 мм, 4 см 5 мм болидиған кесиндиләр сиз. Өндөрүн кесиндө өндөр қисқа кесиндидин қанчигө узун екәнлигини тап.

8. Бәлгүсиз санни a һәрипи билән бәлгүләп, тәңәлимиләр яз вә уни несапла.

- а) Өгөр бәлгүсиз санни 4 һәссә кемитидиған болсақ, у чағда 210 чиқиду.
- ә) Өгөр бәлгүсиз сандин 452ни алсақ, у чағда 58 чиқиду.

9. Китап дукинида китап сетип елиш үчүн Алмас, Қамилла, Гөһәр, Полат вә Нурлан нөвәткә турди. Алмас Қамилладин бурун, бирақ Нурландин кейин туриду. Гөһәр билән Нурлан қатар турмайды, Полат Нурланниңму, Алмасниңму, Гөһәрниңму қешида турмайды. Балилар нөвәттө қандақ рәт билән туриду?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

оюн билән белүш

тәжілп күл

ойлаштур

124

Язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш

Қазақстанниң мәшіүр язғучилири

сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмиирини қоллинидиган болисән.

1. Жұаваплири бирдек ипадилерни тап. Шу чағда сән Қазақстанниң атақлиқ язғучилириниң өсөрлири қандақ атилидиғанлығини билидиган болисән.

«Тұғулған йәр»
281 + 298

«Көкчетав»
213 · 3

Сәкен
Сейфуллин
1000 – 361

Мағжан
Жұмабаев
193 · 3

2. Несапни чиқар.

Интернеттики поэзия мусабиқисиге шәһәрниң 5 мәктебидин 115 оқығучи вә йезиниң 6 мәктебидин 65 оқығучи қатнашты. Мусабиқиға барлығы нәччә оқығучи қатнашты?

3. Несапни чиқар.

а) Әдәбий кәч өткизидиган зални безәлләндүрүш үчүн 95 серік вә 125 қызыл роза гүлини сетип елинди. Мошу гүлләрдин һәр қайсиға 5 роза гүлдин топлаштуруп, гүлдәстіләр ясалды. Қанчә гүлдәстә ясалды?

ә) йешими мөшүндақ болидиган несап қураштур.

4. ЖӘдвәл бойичә несап қураштур.

Банаси	Сани	Нәрқи
270 тәңгә	? данә	? } 900 тәңгә
105 тәңгә	6 данә	?

5. ЖӘДВӘЛ бойичә ипадиләр түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

a)	Кошулғучи	125	$120 \cdot 3$	$606 : 3$	450	$320 \cdot 0$
	Кошулғучи	$41 \cdot 2$	$505 : 5$	$120 \cdot 2$	$25 \cdot 4$	320
	Кошундиниң мәнаси					

e)	Елинғучи	660	$4 \cdot 250$	400	$909 : 3$	850
	Алғучи	$330 : 3$	$2 \cdot 500$	$60 \cdot 3$	$101 \cdot 2$	$123 \cdot 0$
	Айриминиң мәнаси					

6. Тәңглимиләрни йәш.

$$c \cdot 5 = 65 \cdot 2$$

$$67 + a = 79 \cdot 8$$

$$x \cdot 12 = 100 - 28$$

$$600 + y = 219 \cdot 4$$

$$78 : a = 13 \cdot 3$$

$$52 : x = 48 : 12$$

$$450 + y = 158 \cdot 4$$

$$x + 230 = 450 + 210 + 70$$

7. Һесапларни чиқар.

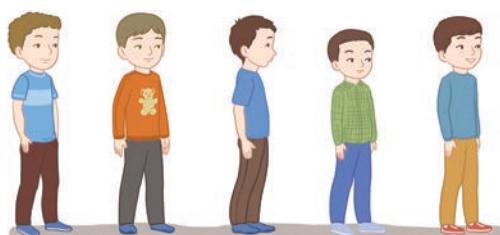
а) Мәйрәмлик концертни 120 қиз вә 180 оғул тамашилиди. Улар һәр қатарға 20дин олтарди. Улар қанчә қатарға олтарди?

ә) Усулчилар топиға қалпақ билән шарфтин туридиган 12 топлам сетип елинди. Бир қалпақ 50 тәңгә, бир шарф 20 тәңгә туридиган болса, барлығы қанчә тәңгә төләнди?

8. Дамир, Мурат, Асим, Диас вә Нурлан киноға кириш үчүн билетқа нөвөткә турди. Бәлгүлүклиги:

- Дамир билетни Мураттын бурун, бирақ Нурландин кейин алиду;
- Асим билет Нурлан қатар турмайду;
- Диас Нурланниңму, Дамирниңму, Асимниңму қешида турмиди. Улар нөвөткә қандақ рәт билән турди?

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар билән соаллар түз

125

Язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш

Қазақстанниң балилар язғучилири

Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмлирини қоллинидиган болисән.

1. Несапла. Ипадиләрни жаваплири билән мувапиқлаштурсан, өсәрләрниң муәллиплирини билидиган болисән. Сән бу авторларниң өсәрлирини оқудиңму?

Шаир, әдәбият шунас тәржи-ман, балилар язғучиси.

127

Мұзафар Әлімбаев

Шаир, тәржи-ман, балилар язғучиси.

916

Ермек Өтетілеуұлы

$458 \cdot 2$

$522 - 395$

$513 + 403$

$229 - 102$

$381 : 3$

$1000 - 84$

2. Ипадиләр бойичә несаплар қураштур.

a) $15 \cdot 3 + 23 \cdot 4$

b) $1000 - 15 \cdot 5$

ә) $458 + 362 + 23$

в) $191 \cdot 5 - 23 \cdot 6$

3. Ипадиләрни түз вә яз. Уларниң мәнасини тап.

а) 202 вә 4 санлириниң көпәйтиндисини 2 нәссә кемит.

ә) 210 вә 540 санлириниң қошундисиға 160 вә 2 санлириниң бөлүндисини қош.

б) 770 вә 10 санлириниң бөлүндисини 7гә кемит.

в) 500 вә 65 санлириниң айримисини 5 нәссә кемит.

г) 345 вә 325 санлириниң қошундисидин 125ни азайт.

96

4. Ңесапларни чиқар.

- а) Дуканда аудиокитаплар йезилған 90 диск билән балилар нахшилири йезилған 65 диск 5 тәкчигө тәң бөлүнүп қоюлди. Һәр бир тәкчигө нәччә дискидин қоюлди?
- ә) Дуканда 3 тәкчиниң һәрқайсисиға балилар фильмлири йе-зилған 16 диск вә 3 тәкчиниң һәр қайсисиға аудиокитаплар йе-зилған 14 диск қоюлди. Тәкчиләрдә барлығы қанчә диск бар?

5. Ңесапла.

$$(501 - 73) : 2$$

$$(457 + 129) : 2$$

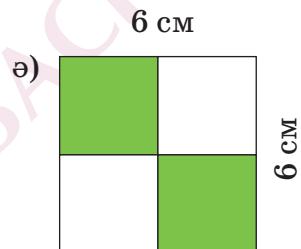
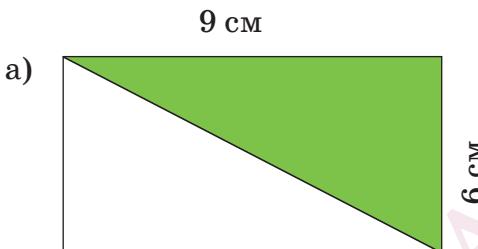
$$(58 + 208) \cdot 3$$

$$(442 - 352) \cdot 2$$

$$134 \cdot 3 + 474 : 6$$

$$119 \cdot 2 + 725 : 5$$

6. Фигуриниң боялған бөлигиниң мәйданини тап.

 7. Ңесапни чиқар. Ңесапниң соалиға жағавап бериш үчүн саңа қандақ мәлumatлар керек екәнлигини ениқла.

Балабағчисиға соға қилиш үчүн һәр бир топқа 5 чөчәк, 7 найванатлар тоғрилиқ китаплар вә 20 бәтбәлгү сетип елинди. Әгәр соға 9 топқа ясалған болса, барлығы қанчә соға сетип елинди?

8. а) Жәдвәл бойичә ңесап қураштур вә чиқар.

Баһаси	Сани	Нәрқи
42 тәңгә	? данә } ? данә	84 тәңгә
29 тәңгә	? данә	87 тәңгә

 ә) йешилиши нәқ мөшундақ болидиған ңесап қураштур.

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

126

Язмичә түрдә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш

Атақлиқ адәмләрниң билим тоғрилиқ ейтқанлири

**сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллини-
диган болисән.**

1. Ипадинин мәнасини тап. Шу чағда сән төвәндики сөзләрни ким ейтқанлиғини билидиган болисән.

Билим – бу йоқымайдыған байлық.

$$189 \cdot 2 + 145$$

Абай Құнанбаев

К.Г. Паустовский

543

523

2. Ңесаплап, дуруслиғини тәкшүрө.

$$265 \cdot 3$$

$$711 : 9$$

$$69 \cdot 7$$

$$792 : 4$$

$$835 : 5$$

$$179 \cdot 5$$

3. Өмәлләрниң орунлиниш тәртивини ениқла. Ипадиләрни тик қур түридә яз вә ңесапла.

$$432 \cdot 2 - 346 \cdot 2$$

$$1000 - (385 \cdot 2 + 29 \cdot 4)$$

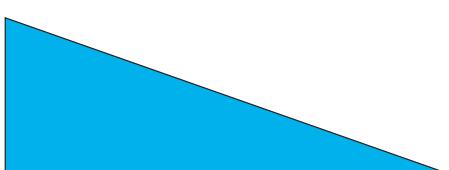
$$696 : 6 + 78 \cdot 7$$

$$59 \cdot 4 : 2 + 198$$

$$(125 \cdot 3 - 60 \cdot 3) + 205$$

$$324 : 4 + 628 : 2$$

4. Тик булуңлук үчбулунлуктарниң мәйданини ңесапла.

5. Ңесапларни чиқар.

а) Ихчам автобуста 16 орун бар, бу йеник көлүктіки орунларға қариганда 4 һәссә ошуқ. Ихчам автобус билән йеник көлүктә барлығи нәччә орун бар?

- ә) 7 болақта 35 қоюн дәптәр бар. Мошундақ 9 болақта қанчә қоюн дәптәр бар?
- б) 6 кәмпүт үчүн 54 тәңгә төләнди. Мошундақ 9 кәмпүткә қанчә тәңгә төләнди?
- в) 9 тәңгидин 6 дәптәр вә 55 тәңгиге қоюндәптәр септап елинди. Барлық септап елинған нәрсиләргө қанчә тәңгә төләнди?
- г) Вагонда 36 орун бар. Униң тоққуздин бир бөлиги бош. Вагонда қанчә орун бош болди?

6. Несапла.

$$2 \text{ м } 4 \text{ дм } 7 \text{ см} + 6 \text{ дм } 3 \text{ см}$$

1 saat – 15 мин

$$8 \text{ м } 4 \text{ дм } 9 \text{ см} + 1 \text{ м } 5 \text{ дм } 1 \text{ см}$$

2 saat – 20 мин

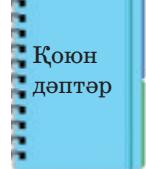
$$9 \text{ м} - 35 \text{ см}$$

3 saat – 1 saat 5 мин

Ипадиләр бойичә несан түз.

$$115 \cdot 6 + 98 \cdot 3$$

$$115 \cdot 6 - 98 \cdot 2$$

115 тг

98 тг

7. Сүрәттики saatлар һәр түрлүк вақитни көрситип туриду, бирақ берла saatтики вақит дурус. Бир saat 20 минут алдиды екәнлиги, кейинкиси 10 минут қелип қойғанлиги, бири болса 1 saat алдига кәткини бәлгүлүк. Дурус мәнидиған saatни тап.

а)

ә)

б)

в)

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

127

Язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш

Һәрхил кәсип егилири

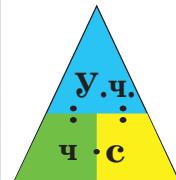

Сән язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш диган болисән.

1. Қандақ кәсип егилири материалға ишлителидиған чиқимни билиши керек екәнлигини ата. Материалға ишлителидиған умумий чиқимни, бир буюмға кетидиған чиқимни, санини қандақ тепишиңға болидиған-лиғини ядигән чүшәр. Жәдвәл бойичә несап қураштур вә уни чиқар.

1 буюмға ишлителидиған чиқим (ч)	Сани (с)	Умумий чиқим (У.ч)
123 см	3 данә	? см
? см	9 данә	225 см
3 м	? данә	384 м

2. Жәдвәл бойичә несаплар қураштуруп, уларни чиқар.

1 буюмға ишлителидиған чиқим	Сани	Умумий чиқим
4 м		20 м
? м	бирдәк	35 м

1 буюмға ишлителидиған чиқим	Сани	Умумий чиқим
4 м	6 данә	
3 м	? данә	бирдәк

3. Несапларни чиқар.

- а) Үч адәмгә қуймақ тәйярлаш үчүн 6 алма ишлителди. 8 адәмгә қуймақ тәйярлаш үчүн нәччә алма керәк?
- ә) Тикинчи 4 көйнәкни безәлләш үчүн 24 м лента ишләтти. 42 м лента билән нәччә көйнәкни безәлләшкә болиду?
- б) Маляр 6 метрлиқ қашани бояш үчүн 3 кг бояқ ишләтти. 18 кг бояқ билән нәччә метр қашани бояйду?
- в) Яғач устиси 5 орундуқ ясаш үчүн 40 миң ишләтти (hәр қайси-сиға бирдәк). Әгәр у 72 миң ишләткән болса, у чағда қанчә орун-дуқ ясалди?

4. Ипадини тик қур түридә яз вә несапла. Тәкшүрә.

$254 \cdot 3$	$556 : 4$	$127 \cdot 5$	$486 : 3$
$148 \cdot 2$	$777 : 3$	$119 \cdot 7$	$894 : 3$
ә) $609 - 495$	$98 + 329$	$780 - 65$	$530 - 432$
$850 - 61$	$970 - 602$	$974 - 401$	$300 - 49$

5. Ипадиләр түзүп, уларниң мәнасини тап.

$7 \cdot 7$	$8 \cdot 7$	$7 \cdot 9$	$6 \cdot 7$	$+$	$-$	$5 \cdot 3$	$6 \cdot 4$	$7 \cdot 0$	$9 \cdot 2$
-------------	-------------	-------------	-------------	-----	-----	-------------	-------------	-------------	-------------

6. Селиштур.

$2 \cdot 8 * 8 \cdot 2$	$5 \cdot 4 * 5 \cdot 3$	$4 \cdot 2 * 14 : 2$
$6 : 2 * 12 : 2$	$14 : 2 * 15 - 8$	$7 \cdot 2 * 244 - 230$

7. Тәңдимиләр түзүп, уларни йәш.

240	480	60	300
$12 + \square$	$\square + 16$	$\square - 540$	$\square - 170$
$260 - \square$	$90 + \square$	$670 - \square$	$\square + 170$

Дәрисинىң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

128

Хуласиләш

Биз – елимизниң пәхри болимиз

сән һесаплашларни орунлайсөн вә һесап чиқирисөн.

1. Һесапла. Келәчөктө ким қандақ көсип егиси болушни арман қи-
лидиганлиғини ейт. Балиларниң етини ата.

Диас
 $9 \cdot 8 + 250$

Рәхимжан
 $600 - (54 + 26)$

520

340

180

9

322

85

Мәйнүрәм
 $(250 - 205) : 5$

Дилбәр
 $380 - 5 \cdot 8$

Садир
 $350 - 170 \cdot 1$

Айнисәм
 $(150 - 140) \cdot 2 + 65$

Ө.и.

2. Һесапларни чиқар.

- а) Һәрбир көйнәккө қадаш үчүн 9 түгмә керәк. Әгәр 63 түгмә ишлитилгөн болса, у чағда қанчә көйнәк тикилгөн?
- ә) Қашаниң 4 бөлигини қураштуруш үчүн 32 тахтай керәк. Мошундақ 10 бөләккә қанчә тахтай керәк?
- б) 5 шуруп 40 тәңгә туриду. Әгәр 80 тәңгә хәшләнгөн болса, у чағда қанчә шуруп сетип елинған?
- в) Миқ селинған икки ящикниң салмиғи 14 кг. Мошундақ 5 ящикниң салмиғи қанчә болиду?

3. Һесапларни чиқар.

- а) Қурулуш бригадисида 4 аял бар. Бу – барлық қурулушчилар-
ниң $\frac{1}{3}$ бөлиги. Бригадида барлығы қанчә адәм бар?
- ә) Дохтур 20 даваланғучини қобул қилди. Уларниң $\frac{1}{5}$ бөлиги –
балалар. Дохтур қанчә бала қобул қилди?

4. Несапла.

Санниң үлүши	Сан	Санниң үлүши	Сан
Санниң йерими 15кә тәң		Санниң $\frac{1}{6}$ бөлиги 2гә тәң	
Санниң үчтін бир бөлиги 9ға тәң		Санниң $\frac{1}{8}$ бөлиги 7гә тәң	
Санниң төрттін бир бөлиги 10ға тәң		Санниң $\frac{1}{5}$ бөлиги 10ға тәң	

5. Тәңдимиләрни йәш.

$$x \cdot 8 = 560 - 488$$

$$y \cdot 3 = 500 - 230$$

$$x \cdot 9 = 600 - 330$$

$$x : 7 = 990 : 9$$

6. Несапла.

$$400 - (325 + 25)$$

$$(652 - 526) \cdot 1$$

$$1000 - 298 \cdot 2 + 158$$

$$152 + (89 + 111)$$

$$(903 - 254) \cdot 0$$

$$756 : 4 + (220 - 30) \cdot 0$$

7. Сән дуқанға кәлдиң. Сениң 1000 тәңгән бар. Халиған үч товарни талла. Сетип алған товариңға қанчә ахча төләйдіғанлиғиңни вә саңа қанчә ахча қайтуридіғанлиғини несапла. Йешимини яз.

Товар	Банаси
	250 тәңгә
	360 тәңгә

Товар	Банаси
	220 тәңгә
	330 тәңгә

Жәдвәл бойичә өзәң несап қураштур.

8. Шашка бойичә мусабиқидә Мәхсәт, Батур вә Бәхтияр өз синипиниң номусини қорғиди. Уларниң бири 3 «А», иккінчиси 3 «Ә», үчинчиси болса 3 «Б» синиплирида оқийду. Бириңчи оюнни Мәхсәт билән 3 «А» синипиниң оқуғучиси ойниди. Иккінчи оюнни Батур 3 «Б» синип оқуғучиси билән ойниди, Мәхсәт дәм алди. Ким қайси синипта оқуйдіғанлиғини ениқла.

Дәрисниң мавзуси бойичә тапшурмилар вә соаллар түз

129-130

Өзәңни тәкшүрә!

Мән өзәмниң утуқлириимни тәкшүрәймән.

БИЛИШ

Икки /ұч ханилиқ санларни бир ханилиқ санға көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини билимән

Көпәйтишни орунлап, алгоритмни толуқтур

Язимән:

*Бирликләрни көпәйтимән: ...
Онлуқларни көпәйтимән: ...
Йүзлүкләрни көпәйтимән: ...
Жававини оқуымән: ...*

x	1	4	3
			2
		2	8
	2	8	6

ЧУШИНИШ

Икки /ұч ханилиқ санларни бир ханилиқ санға көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қандақ қоллиниш кереклигини чушнимән.

Тик құр түридә несапладап, тәкшүрүшни орунла.

$$\begin{array}{r} 235 : 5 \\ 364 : 4 \end{array} \quad \begin{array}{r} 195 : 3 \\ 68 : 2 \end{array}$$

ҚОЛЛИНИШ

Икки /ұч ханилиқ санларни бир ханилиқ санға көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қол линимән.

Әмәлләр бойичә тик құр түридә несапла.

$$(104 + 552) : 4 + (980 - 752) \cdot 2$$

АНАЛИЗ

Несаплаш үчүн яз-
мичө яки ефизчө
усулларниң қай-
сисини қолланған
дұрус екәнлигини
ениқлашни би-
лимән.

СИНТЕЗ

Язмичө несаплаш
усуллириға ипа-
диләр түзүшни
билимән.

БАҢАЛАШ

Несаплашлар-
ниң дұрус орун-
ланғанлигини
тәкшүрәләймән.

Несапни чиқар.

Бәдий өмгөк дәриси үчүн 60 тәңгидин 6
қорап пластилин вә 224 тәңгидин 4 рәңлик
картон сетип елинди. Картонға қарығанда
пластилинға қанчә тәңгө кам төләнді?

Ипадиләр түзүп, уларниң мәнасини тап

a)	Кошулғучи	357 · 2	354 : 3
	Кошулғучи	65 : 5	29
	Кошундиниң мәнаси		

Ә)	Елинғучи	129 · 3	780
	Алғучи	32 · 3	156 · 4
	Айриминиң мәнаси		

Несаплашларни тәкшүрә. Әвитилгән хатани
түзәт.

$$\begin{array}{r} \times 165 \\ \hline \end{array}$$

3
495

$$\begin{array}{r} 7404 \\ - 4 \\ \hline 34 \\ - 32 \\ \hline 20 \\ - 20 \\ \hline 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 6282 \\ - 6 \\ \hline 28 \\ - 18 \\ \hline 0 \end{array}$$

Мундәрижә

Қәдирилек дост! 3

3А. Жәдвәлдин сирт көпәйтиш вә бөлүш

Қолайлиқ һесаплаш.....	4
Қолайлиқ һесаплаш үчүн көпәйтишниң хусусийәтлирини пайдилиниш.....	6
Бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүш	8
Бир ханилиқ санға қалдуқ билән бөлүш.....	10
17 · 5, 84 : 4 түридики жәдвәлдин сирт еғизчә көпәйтиш вә бөлүш	12
75 : 15 түридики жәдвәлдин сирт еғизчә бөлүш	17
Жәдвәлдин сирт көпәйтиш вә бөлүш. Пишиқдаш	20
Түзүлүши мурәккәп тәңлимиләр	22
Түзүлүши мурәккәп тәңлимиләр	24
Түзүлүши мурәккәп тәңлимиләр. Пишиқдаш	26
Һесаплаш. Хуласиләш.....	28
Һесаплаш. Хуласиләш.....	30
Һесаплаш. Хуласиләш.....	32
Өзәңни тәкшүрә!	34

3В. Бошлуқтиki фигурилар

Куб	36
Куб, тик булуңлуқ параллелепипед	38
Куб, тик булуңлуқ параллелепипед	40
Куб, тик булуңлуқ параллелепипед	43
Куб, тик булуңлуқ параллелепипед	45
Өзәңни тәкшүрә!	47

3С. Язмичә көпәйтиш вә бөлүш

Икки ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә көпәйтиш	49
Икки ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә көпәйтиш	51
Разрядтин атлимай үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә көпәйтиш.....	53
Разрядтин атлимай үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә көпәйтиш.....	55

Разрядтин атлимай икки ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә бөлүш	57
Разрядтин атлимай икки ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә бөлүш	59
Разрядтин атлимай үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә бөлүш	61
Разрядтин атлимай үч ханилиқ санни бир ханилиқ санға язмичә бөлүш.....	63
Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш	65
Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш	67
Язмичә түрдә қалдуқ билән бөлүш	69
Разрядтин бир қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми..	71
Разрядтин бир қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми..	73
Разрядтин бир қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми..	75
Разрядтин бир қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми..	77
Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми.. ..	79
Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми.. ..	81
Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми.. ..	83
Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми.. ..	86
Разрядтин икки қетим атлап өтүш арқылық язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритми. Пишшиқдаш	88
язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш . Пишшиқдаш	90
язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш	92
язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш	94
язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш	96
язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш	98
Язмичә көпәйтиш вә бөлүш алгоритмини қоллиниш.....	100
Өзәңни тәкшүрә!	104

**Акпаева Асель Бакировна
Лебедева Лариса Анатольевна
Мынжасарова Маржангул Жангазиновна
Лихобабенко Татьяна Викторовна**

МАТЕМАТИКА

3-бөлім   3-бөлүм

**Жалпы білім беретін мектептің
3-сынып оқушыларына арналған оқулық**

**Умумий билим беридиган мектепнин
3-сınıp оқуғучилириға бегишланған дәрислиқ**

Әдіскер *F.C. Лекерова*

Редакторы *Н.Л. Жалилова*

Суретін салған *Б. Б. Булатов*

Көркемдеуші редакторы *Т.В. Толыбекова*

Мұқабасын безендірген *Е. М. Жұзбаев*

Компьютерде көркемдеген *С.А. Алтайбекова*

Методист *F.C. Лекерова*

Мұнһөрріп *Н.Л. Жалилова*

Рәссам *Б. Б. Булатов*

Художественный редактор *Т.В. Толыбекова*

Мұқабисини безендүргөн *Е.М. Жұзбаев*

Компьютерда бәтлігөн *С. А. Алтайбекова*

Басыға 22.08.2018 ж. қол қойылды.

Нәширге 22.08.2018 ж. қол қоюлди.

Пішімі $84 \times 108 \frac{1}{16}$. Есептік баспа табағы 5,63.

Келемі $84 \times 108 \frac{1}{16}$. Несаплиқ басма тавиғи 5,63.

Шартты баспа табағы 11,34. Офсеттік басылым.

Шартлик басма тавиғи 11,34. Офсетлик нәшир.

Өріп түрі «DS SchoolBook». Офсеттік қағаз.

Нәрип түрі «DS SchoolBook». Офсетлик қәғез.

Таралымы 1500 дана. Тапсырыс № 2045.

Тираж 1500 дана. Тапшуруш № 2045.

Сапасы жөнінде мына мекемеге хабарласыңыз:

Қазақстан Республикасы,

«Алматықітап баспасы» ЖШС,

050012, Алматы қаласы, Жамбыл көшесі, 111-үй,

тел. (727) 250 29 58, факс: (727) 292 81 10.

e-mail: alkitap@intelsoft.kz

Қазақстан Жүмһүрийити,

«Алматықітап баспасы» ЖЧШ,

050012, Алмута шөнири, Жамбул кочиси, 111-өй,

т. (727) 250 29 58, факс: (727) 292 81 10.

e-mail: alkitap@intelsoft.kz

www.almatykitap.kz

**Сапа жөне қауіпсіздік
стандарттарына сай.**

Сапа вә бехәтәрлиқ стандарттыға

маслашқан.

Сертификация қарастырылмаған.

Сертификацияси қараштурулмайған.

Сақтау мерзімі шектелмеген.

Сақлаш вақти чөклөнмиғен.

**Казақстанда басылды
«Реформа» ЖШС
Алматы қ., Ақбулақ ы-ауд., Шарипов қ-сі, 40Б-үй**

**Отпечатано в Казахстане
ТОО «Реформа»,
г. Алматы, мкр. Акбулақ, ул. Шарипова, д. 40Б**

Кітаптарды «Алматықітап баспасы» ЖШС-ның кітап дүкендерінен сатып алуша болады.

Астана қаласы: Иманов көшесі, 10, тел.: (7172) 53 70 84, 27 29 54;

Б. Момышұлы даңғылы, 14, тел.: (7172) 42 42 32, 57 63 92; Женіс даңғылы, 67, тел.: (7172) 29 93 81; 29 02 12.

Алматы қаласы: Абай даңғылы, 35/37, тел.: (727) 267 13 95, 267 14 86;

Гоголь көшесі, 108, тел.: (727) 279 29 13, 279 27 86; Қабанбай батыр көшесі, 109, тел.: (727) 267 54 64, 272 05 66;

Жандосов көшесі, 57, тел.: (727) 303 72 33, 374 98 59; Гагарин даңғылы, 76, тел. (727) 338 50 52;

Әл-Фараби даңғылы, 63/17, тел. (727) 387 17 24; Майлин көшесі, 224 «А», тел.: (727) 386 15 19, 222 29 43;

Төле би көшесі, 40/1, тел.: (727) 273 51 38, 224 39 37.

Қойма есептей басқармасы: Алматы қ., Ангарская көшесі, 95 А, тел.: (727) 290 49 67, 290 49 66.

Интернет-дүкен: www.flip.kz

Маркетинг бөлімі, тел.: (727) 292 92 23, 292 57 20.

e-mail: sale1@almatykitap.kz

**Кітаптар мен басылымдар туралы мағлұматтарды
www.almatykitap.kz сайты арқылы білуге болады.**